

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

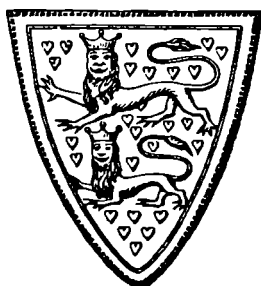
Sønderjydske Aarbøger

1892.

Udgivne

af

**H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen
og P. Skau.**

Flensborg.

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel**, Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverrig.

Trykt hos C. K. Thillerup, Flensborg.

Indhold.

Gustav Johannsen: Nordslesvig i 1891	Side 1.
Nekrologer:	
1. Jes Jørgensen Bjørnshauge	17.
2. Hans Peter Rosenbom	18.
3. Christen Hanssen	19.
Johan Ottosen: Niels Chr. Nissen	20.
Ludvig Schrøder: Christian Flor	63.
J. P. Junggreen	105.
Jens Jørgensen: Forfattere, der har skrevet om Haderslev.	135.
H. P. Hanssen-Nørremølle: Bidrag til Oplysning om vore Skoleforhold	150.
Johan Ottosen: Et Bidrag til Kundskab om Stemningen i Holsten og Slesvig 1813	158.
Udg.: Til vore Holdere	160.
P. Skau: Degn og Lærer, Dannebrogsmænd A. Kloster i Sommersted og hans Slægt	161.
H. V. Clausen: Folkesproget i Sønderjylland	182.
H. R. Baumann: Tre Sønderjyder i den danske Kunst	213.
Om Haderslevs tilstand som købstad for hundrede år siden. To Artikler i „Schleswig-Holsteinische Provinzial-Berichte“ ved Jens Jørgensen	229.
A. D. Jørgensen: Kong Kristian II på Sønderborg	241.
N. N.: Oversigt over historisk litteratur fra årene 1889-91 vedrørende Sønderjyllands historie	276.
H. P. Hanssen-Nørremølle: Små statistiske Meddelelser	307.

Nordslesvig i 1891.

Af Gustav Johannsen.

Dersom Nordslesvigerne i deres nationale Kamp vilde hengive sig til at betragte Vanskelighederne, som Tyskerne taarne op for dem, istedetfor at overvinde dem én for én, saa vilde deres Haab paa en bedre Fremtid let hist og her miste sin grundmurede Sikkerhed og Modstanden imod Tyskeriet tabe i Fasthed og Styrke. Men det er netop en uvurderlig Egenskab hos denne lille Befolkning, at den altid søger at overvinde Vanskelighederne én for én, thi dette fører til den i den nationale Kamp nødvendige Disciplin og avler en skarp Forstaaelse af, hvad der paa hvert enkelt Omraade kan gøres for at bøde paa de Brøst, et undertrykt Folkeliv let kommer til at lide af.

I Aaret 1891 var det atter Kampen for Modersmaalet, der stod øverst paa Dagsordenen. Officielt er denne Kamp i en Række af Aar bleven ført af den samlede Befolkning ved Petitioner og Henvendelser til de særlig med Kirke- og Skolevæsenets Ledelse betroede preussiske Autoriteter. Saaledes i 1884, da henimod 9000 myndige Mænd i en Petition bade den preussiske Kultusminister om Ophævelsen af Skoleinstruktionen af 9de Marts 1878; og i 1889, da over 10,000 Skoleinteressenter bade den preussiske Regering i Slesvig om Ophævelsen af den skærpede Skole-

instruktion af 18. December 1888, ved hvilken Modersmaalet saa godt som uddreves af Almueskolen.

Da disse Henvendelser imidlertid ikke frugtede det ringeste, indsendte i Slutningen af 1890 imellem 13- og 14,000 valgberettigede Nordslesvigere en Petition til det preussiske Deputeretkammer og bade om Hjælp ligeoverfor de ubønhørlige Autoriteter. Denne Petition blev i Deputeretkamrets Petitionsudvalg underkastet en til Forretningsordenen svarende Drøftelse, men i en skriftlig Betænkning af 21. April 1891 udtalte Udvalgmajoriteten som sin Mening, at Kamret ikke burde inklade sig paa en Drøftelse af Petitionen i Plenum, men vedtage Overgang til Dagsordenen.

Da Udvalgsbetænkningen var bleven tilstillet Deputeretkamrets Medlemmer, stillede de to nordslesvigske Deputerede strax et Andragende til Kamret om at forkaste Udvalgets Forslag og at lade Petitionen komme til Forhandling i Kamrets Plenum. Men Landdagen sluttedes, inden disse to Andragender kom paa Dagsordenen.

Det var ikke uden Betydning, at man denne Gang havde opnaaet en skriftlig Betænkning af Petitionsudvalget, hvilket hidtil ikke havde været til at opnaa for lignende nordslesvigske Petitioner. Men det tør nok kaldes sørgeligt, at preussiske Folkerepræsentanter kunde kalde den Maade, hvorpaa Regeringen søger at germanisere den nordslesvigske Befolkning gennem Almueskolerne, en „skaansom“ Fremgangsmaade, som det hedder i Betænkningen. Og ikke mindre sørgeligt er det, at Udvalgets Majoritet ikke kunde indse, at denne Germaniseringsmaade staar i Modstrid med det i Annexions-Patentet af 12. Januar 1867 indeholdte Løfte, der ordret lyder saaledes:

„Vi ville opretholde Hertugdømmernes Love og Indretninger, for saavidt som de ere Udtryk for berettigede Ejendommeligheder og kunne blive bestaaende uden at skade de af Statens Enhed og dens Interesser betingede Fordringer.“

For almindelige Mennesker plejer Sproget, Modersmaalet, at være en berettiget Ejendommelighed, og det tyder ikke paa stor Tillid til den preussiske Stats Fasthed, at en saadan Ejendommeligheds Bevarelse hos en lille Befolkning som den nordslesvigske, paa 150- til 200,000 Sjæle, skulde kunne skade den store preussiske Stats Enhed og Interesser. Nordslesvigerne ere imidlertid vante til saadanne forunderlige Forklaringer fra preussisk Side, saa den nævnte Udvalgsbetænkning ikke berørte dem videre.

I Juli Maaned begyndte de forskellige Provstisynoder at afholde deres aarlige Møder, og nu førtes Kampen for Modersmaalet over i disse.

Den 8de Juli afholdt Sønderborg Provstisynode sit Aarsmøde paa Raadhuset i Sønderborg. Paa dette Møde henledte Gaardmand og Landdagsmand H. Lassen-Lysabild Synodens Opmærksomhed paa den Maade, hvorpaa Religionsundervisningen bliver meddelt i de nordslesvigske Almueskoler. Det var uforsvarligt, mente han, at man i vor Tid indførte et fremmed Sprog ved Religionsundervisningen, at man indskrænkede denne, hvor den endnu gives paa Modersmaalet, fra sex til fire Timer ugentlig, og ikke meddelte nogensomhelst Undervisning i selve Modersmaalet. Saadanne Forhold vare vel egnede til Eftertanke, især naar der allerede iforvejen i kirkelig Henseende fandt en Tilbagegang Sted. Kirkeforstanderskaberne og Synodeudvalgene havde rigtignok gjort Skridt for at hidføre en

Forandring i denne Henseende, men hidtil uden Resultat. Han vilde denne Gang afse fra at foreslaa et lignende Skridt fra Provstisynodens Side, men han opfordrede enhver til i sin Kreds ikke at tabe denne Sag af Sigte og vedblivende at arbejde for, at Manglerne kunde blive afhjulpne. Han havde hørt, at der var bleven indført dansk Sprogundervisning i Byen Sønderborgs Almueskoler, hvor man i mange Aar ikke havde haft dansk Religionsundervisning. Hvis dette var Tilfældet, vilde han spørge, om det ikke turde ansés for muligt, at opnaa lignende Indrømmelser paa Landet, hvor Religionsundervisningen endnu hovedsagelig meddeles paa Dansk.

Synodens Formand, Provst Reuter, Sognepræst i Broager, svarede, at ogsaa han holdt det for en stor Ulempe, at der ikke af Hensyn til Religionsundervisningen ugentlig gaves to Timers Undervisning i dansk Sprog. Synodeudvalget havde i meget bestemte og skarpe Udtryk udtalt sig imod de nuværende Forhold, og at dette ikke havde frugtet, maatte han personlig beklage dybt. I Sønderborgs Almueskoler meddeltes faktisk ugentlig to Timers Undervisning i dansk Sprog. Dette var imidlertid ikke noget nyt, thi i de øverste Klasser havde man altid bibeholdt disse Undervisningstimer.

Gaardejer Nissen-Viby opfordrede Lassen til at stille en Resolution i den af ham og Provsten omhandlede Sag, saa hele Synoden kunde faa Lejlighed til at udtale sig om den.

Sognepræsten i Dybbøl, Clausen, konstaterede, at Kirkeforstanderskaberne tidligere havde indgivet Andragender til Konsistoriet angaaende Religionsundervisningen, og efter de Svar, disse havde modtaget, fandt han det

passende, at Provstisynoden nu gjorde et lignende Skridt. Det var Reformationens Grundsætning, at Guds Ord skulde forkyndes paa Modersmaalet, og denne Grundsætning maatte allermindst fornægtes overfor Børnene. Ulemperne ved de nuværende Forhold havde vistnok alle Præster erfaret, baade ved Skoleinspektionen og ved Konfirmationsundervisningen. Han sluttede sig fuldstændig til Nissen og vilde ligeledes opfordre Lassen til at stille en Resolution. Det vilde støtte Provstisynodemedlemmerne meget under deres senere Virksomhed i Sagen.

Lassen stillede nu en Resolution, hvori Provstisynoden udtalte, at det var nødvendigt, at der atter meddeltes sex Timers Religionsundervisning paa Modersmaalet, og at der, for at gøre denne Undervisning frugtbringende, tillige meddeltes ugentlig mindst to Timers-Undervisning i dansk Sprog.

Resolutionen vedtoges med overvældende Majoritet.

Den 29. Juli afholdt Haderslev Provstisynode sit Aarsmøde i Haderslev, og paa dette fremdrog Gaardejer Ph. Møller-Jægerup Sprogsagen og stillede følgende Resolution:

„Under Hensyn til, at det er af den mest indgribende Betydning for vore Børns religiøse Kundskaber og Udvikling samt for det kirkelige og sædelige Livs fremtidige Trivsel i vore Menigheder, at Religionsundervisningen i Skolen gøres Børnene saa let tilgængelig og letfattelig som muligt, og i Betragtning af, at dette ikke kan ske under de nuværende Forhold, beslutter Synoden, hos Provstisynoden at andrage paa, at denne vil formaa Konsistoriet til at gøre sin Indflydelse gældende for, at Religionsundervisningen i Provstiets Folkeskoler herefter atter bliver

meddelt udelukkende paa Dansk, samt at der af Hensyn til denne Undervisning genindføres ugentlig mindst to Timers Undervisning i dansk Sprog.“

Forslagsstilleren støttedes kraftig af Mussmann-Mariasminde og Skau-Sommersted, ligesom ogsaa Sognepræsterne Groth-Maugstrup og Tonnesen-Hoptrup talte i Resolutionens Aand. Ved Afstemningen vedtoges Resolutionen med stor Majoritet.

Den 31. Juli holdt Tørninglen Provstisynode sit Aarsmøde i Gram Kirke. Her fremsattes af Gaardejer Bennetzen-Skjoldager et lignende Andragende som de i Sønderborg og Haderslev vedtagne Resolutioner. Hansen-Kastrup, Jensen-Reisby, Dyrlæge Bjorholm og Sognepræsten v. Brincken støttede Andragendet kraftig, og ogsaa Sognepræsterne Wulf-Vodder, Paulsen-Højrup og Nissen-Gram talte overbevisende om Nødvendigheden af dansk Religionsundervisning og to danske Sprogtimer ugentlig. Ved Afstemningen vedtoges Bennetzens Andragende ligeledes med stor Majoritet.

Den 24. November aabnedes Provinssynodens femte ordentlige Møde i Rendsborg. Præsidenten meddelte strax den første Dag, at der var indkommen et Andragende fra Haderslev Provstisynode om, at Religionsundervisningen i Almueskolerne i Nordslesvig fremtidig udelukkende maatte meddeles paa Dansk, og at der samtidig ugentlig maatte gives to Timers Undervisning i det danske Sprog. Lignende Andragender forelaa fra Sønderborg og Tørninglen Provstisynoder. Allerede den næste Dag kunde Præsidenten meddele, at Sognepræsten Provst Schmidt-Svenstrup havde stillet et Andragende om ugentlig to Timers Undervisning i det danske Sprog, og at der fra Præster i Haderslev

Provsti var stillet et lignende Andragende. Samme Dag stillede Lassen-Lysabild, støttet af ti Provinssynodemedlemmer følgende Andragende:

„Under Henhold til de forskellige fra Nordslesvig indløbne Petitioner vedrørende Religionsundervisningen osv. i de derværende Folkeskoler, tillader Undertegnede sig følgende Forslag: Den højærværdige Synode vil beslutte, under Overvejelse af

1) at Religionsundervisningen i de nordslesvigske Folkeskoler efter Instruksen af 18. December 1888 kun delvis meddeles i Børnenes Modersmaal — det danske Sprog —, og at den danske Sprogundervisning er fuldstændig udelukket fra Folkeskolen;

2) at det kan befrygtes, at Følgen deraf vil være en Tilbagegang i de religiøse Kundskaber og dermed tillige en Aftagen af vor Menigheds religiøse og sædelige samt hele kirkelige Liv; og

3) at det maa synes paabudt af Nødvendigheden, at der i de Skoler, hvor den vigtigste Undervisningsgenstand, Religionen, meddeles paa Dansk, ogsaa maa meddeles tilstrækkelig Undervisning i dette Sprog, — hos det kongelig evangelisk-lutherske Konsistorium at andrage paa, at Højsamme med alle Kræfter hos den kongelige Statsregering virker hen til, at Religionsundervisningen i de nordslesvigske Folkeskoler paa Landet for Fremtiden bliver meddelt paa Dansk i sex Timer ugentlig, samtidig med, at der indføres en dansk Sprogundervisning af mindst to Timer om Ugen.“

Provst Schmidts Forslag var understøttet af ti gejstlige Medlemmer af Provinssynoden og lød saaledes:

„Den højærværdige Synode vil beslutte at anmode det kongelig evangelisk-lutherske Konsistorium i Kiel om hos

Hs. Excellence Kultusministeren at andrage paa, at der i de nordslesvigske Menigheder, i hvilke der gives fire danske Religionstimer i Skolerne, desuden maa blive indført ugentlig to danske Sprogtimer, for at Religionstimerne maa blive virkelig frugtbringende og ikke tildels blive gjorte til Sprogtimer.“

I Mødet den 28. November meddelte Præsidenten, at der fremdeles var indløbet en Petition fra fem Præster i Haderslev Provsti og fra otte Præster i Nørre-Tønder Provsti om ugentlig to Timers dansk Sprogundervisning i Almueskolerne i Nordslesvig.

I Mødet den 30. November fik baade Lassen-Lysabild og Provst Schmidt-Svenstrup Ordet for at motivere deres Andragender.

Lassen henledede Synodens Opmærksomhed paa det uheldige og forvirrende i, at der gives to tyske Timer i Religion, hvilket han erklærede for uheldigt, baade i pædagogisk og kristelig Henseende. Skulde Religionsundervisningen strax fra først af og ogsaa senere meddeles Børnene fuldtud forstaaeligt og blive frugtbringende, maatte den gives paa Modersmaalet og Børnene undervises i dette mindst to Timer ugentlig.

Provst Schmidt vilde bibeholde de to tyske Religions-timer, men holdt det for saare nødvendigt, at der indførtes ugentlig to Timer Undervisning i dansk Sprog.

Derefter tog den kongelige Kommissarius Ordet og meddelte, at han havde indberettet til Kultusministeren om de af Provstisynoderne i Haderslev, Tørninglen og Sønderborg vedtagne Andragender, og at han fra Kultusministeren havde modtaget en Svarskrivelse, hvori det paa det strængeste blev paalagt ham, at stille sig imod

disse Andragenders Vedtagelse af Fællessynoden. Han bad derfor Synoden om at forkaste baade Lassens og Provst Schmidts Andragender. Provstisynodernes og Lassens Andragender mente han at turde betegne nærmest som politiske.

At der nu udbrød en almindelig Storm imod Lassens Andragende, og at Provst Schmidt kun støttedes af enkelte gejstlige Kolleger, var naturligt for en Forsamling som Rendsborg-Synoden. For Lassens Andragende talte den næste Dag kun Proprietær Mussmann-Mariasminde og pensioneret Lærer Asmussen-Flensborg, og for Schmidts Andragende vovede kun fem gejstlige Herrer at tale, til dels meget spagfærdigt. Provst Schmidt havde da ogsaa strax den første Dag faaet en saadan Skræk i Anledning af den mødte Modstand, at han selv fremkom med et Ændringsforslag til sit eget Andragende. Dette Ændringsforslag gik ud paa at sætte „fornøden“ istedetfor „to Timers“ Sprogundervisning om Ugen.

I Mødet den 4. December fremkom Professor Kawerau-Kiel med et Ændringsforslag til Provst Schmidts allerede forandrede Andragende. Dette vidunderlige parlamentariske Produkt lød:

„Jeg andrager paa,

at den højærværdige Synode vil beslutte, med Hensyn til Schmidts Andragende, under hvis Forhandling det fra velunderrettet Side klart er bleven udtrykt, at der paa højere Sted bestaar den bestemte Hensigt, at holde paa den legale Gennemførelse af Anvisningen af 18. December 1888: at der i Skolerne med dansk Religionsundervisning i nederste Klasse meddeles en saadan i sex Timer og i Mellem- og Overklassen i fire Timer, -- at udtale det

tillidsfulde Haab, at Undervisningsforvaltningen, saafremt der af Hensyn til en frugtbringende dansk Religionsundervisning skulde udfordres yderligere Forholdsregler, selv vil drage Omsorg for saadanne, men at den kirkelige Forvaltning vedvarende vil have sin fulde Opmærksomhed henvendt paa dette meget vigtige Spørgsmaal.“

Lassen havde endnu en Gang Ordet til sit Andragende og endte med at tage det tilbage til Fordel for Schmidts Andragende, hvorpaa denne tog Ordet for at afgive den Erklæring, at han tog sit Andragende tilbage til Fordel for Professor Kaweraus Forslag. Den nordslesvigske Lægmands Andragende var et Udtryk for den hos en stor Del af den nordslesvigske Befolkning endnu herskende konservative Religiositet og Tillid til, at selv Tyskerne ikke i Længden ville kunne undslaa sig for at øve idetmindste i religiøse Spørgsmaal national Retfærdighed ligeoverfor Ikke-Tyskere. Han havde stillet sine Fordringer saa lavt, som Nordslesvigerne aldrig tilforn have gjort. Da han saa alligevel saa, at selv den højjærværdige kirkelige Forsamlings Majoritet ikke havde Øje herfor, tog han sit Andragende tilbage.

Den tysksindede nordslesvigske Gejstliges Forslag var et Udtryk for Erkendelsen af den Ulykke, de sproglige Bestemmelser i Instruksen af 18. December 1888 føre til selv paa det kirkelige Omraade. En Erkendelse, som ingen ærlig Mand, der paa selve Stedet har Lejlighed til at se Instruksen Virkninger, kan undslaa sig for at blive paavirket af, han være nok saa arg en Tysker. Men et Vink fra Regeringens Side var nok til at fælde den modige Præstemand og til at trænge ham tilbage indenfor de Grænser, som en preussisk Embedsmand altid maa

befindes at holde sig indenfor af Hensyn til den preussiske Stats formentlige Interesser. Han gjorde Plads for Kieler-Professoren.

Og Professoren fra Kiel leverede et Unikum af et kirkeligt-parlamentarisk Forslag, som ikke rakte Grundtanken i det oprindelige Andragende en hjælpende Lillefinger. I Formen knuddret og i Indholdet intetsigende, kun forstaaeligt for saa vidt, at Professoren hendøde i ydmyg Tillid til Regeringens vise Indsigt i, hvad der tjener den erobrede danske Nationalitet i Nordslesvig bedst for at kunne blive skikket til at modtage den ene lyk-saliggørende Kultur, der udbredes af „das Volk der Denker“.

Hvorledes Synoden stillede sig ligeoverfor Kieler-Professorens Andragende, var aldeles uden Betydning, men det vilde have været godt at faa Forstand af og tjenligt i Fremtiden, naar de danske Medlemmer havde optaget Provst Schmidts Andragende og derved tvunget Fælles-synoden til at bekende Farve ligeoverfor den svage Ret-færdighedsgerning imod den nordslesvigske Befolkning, som anbefalede i dette. Man maa derfor give Kritiken Ret, naar den siger, at det var et tarveligt Resultat af den saa lovende begyndte Bevægelse. Men ét bør dog ikke oversés, og det er, at Bevægelsen har formaaet Præsterne i Nordslesvig til paa en enkelt Undtagelse nær at udtale sig imod Skoleinstruktionen af 18. December 1888. Og det, at selv Mænd, der i national Henseende ere den danske Befolknings Modstandere og staa i Magthavernes Tjeneste, i deres Hjerter ikke kunne frigøre sig for Erkendelsen af den nationale Forurettelse, hvorunder den nordslesvigske Befolkning lider, det har sin Betydning og maa slaas fast som et uomtvisteligt Bevis paa, hvor stor den lille Befolknings nationale Lidelser ere.

At den nordslesvigske Befolkning samtidig fik et nyt Bevis for, at den ikke kan vente ringeste Hjælp fra anden Side end fra den Kraft, der boer i en urokkelig Villie til Selvhjælp, har ogsaa sin store Betydning. En saadan Overbevisning gør opfindsom paa Midler, som for den udenforstaaende ere utænkelige, og letter det Arbejde, der er absolut nødvendigt for Bevarelsen af den helligste Arv, vi have modtaget efter vore Forfædre: dansk Sprog og dansk Nationalfølelse.

Et af disse Midler ere Foredragsforeningerne. I disse Foreninger slutte Medlemmerne sig sammen for ved Hjælp af de Kræfter, der staa til deres Raadighed, at udvikle Sans for og nøjere Kendskab til deres Forfædres Historie og deres Folks hæderlige Kulturudvikling i Tidernes Løb. Dette Kendskab avler atter Kærlighed til eget Folk og Land, styrker Nationalitetsfølelsen og gør skikket til at staa imod det fremmede. Modersmaalet plejes i disse Foreninger ved Taler, Oplæsning og Sang, Kundskaber udbredes og erhverves paa mange forskellige Omraader, og Sansen for disses Erhvervelse skærpes og bliver mere og mere almindelig. Hvad Skolen ikke har givet Barnet, bydes her de Unge paa en letfattelig og tiltalende Maade. Thi da Foredragsholderne i Almindelighed ere Mænd, der ikke have nydt akademisk Uddannelse men ere fremgaaet af Almueskolerne, og i de heldigste Tilfælde have haft Lejlighed til videre aandelig Udvikling paa en Folkehøjskole eller et Skolelærerseminarium, saa ere deres Foredrag næsten altid let fattelige og altid fri for forvidtgaaende Forudsætninger angaaende Tilhørernes Udvikling paa det Omraade, Foredraget bevæger sig paa. Man ser derfor ogsaa, at Tilhørernes Tal ved Foredragsmøderne

stiger fra Aar til Aar, og at Foreningernes Antal tager til, ligesom ogsaa de Egne, der tidligere ikke kendte til saadanne Foreninger og Møder, nu have aabnet sig for det nye aandelige Liv. Tidligere var det navnlig Vester-egnen og Østkysten, der kendte til Foredragsforeninger og Foredragsmøder, men i de sidste Aar og navnlig i det sidste er Højderyggen kommen godt med, endog helt ned til den Grænse, hvor plattysk Tale blander sig med almindelig dansk Omgangssprog. Fra Efteraar til Foraar bringe vore Dagblade idelig Beretninger om afholdte Foredragsmøder og Indbydelser til nye.

Side om Side med den store Udbredelse af Sans for aandelig Udvikling og Kundskabers Erhvervelse igjennem Foredragsmøderne voxer Trangen til Læsning. Foruden de ældre Sognebibliotheker findes der nu over hele Nordslesvig 112 private Bogsamlinger, der alle er oprettede af „Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig“, og i disse Bogsamlinger findes 44,000 Bind, for største Delen de bedste Frembringelser i den danske Skønlitteratur. Den nævnte Forening har desforuden uddelt som Gaver circa 50,000 Bind, hvoraf circa 25,000 Bind vare Skolebøger.

For at ogsaa de, der føle Trang til at granske i vort Folks Historie, vort Lands og vort Sprogs Udvikling gennem Tiderne, kunne faa de nødvendige Hjælpekilder i Nærheden, er der i Flensborg oprettet en Bogsamling, der tæller over 3000 Bind, hvoraf en stor Del ere historiske, statistiske, politiske og andre Kildeskrifter, særlig Kildeskrifter for Sønderjyllands Historie. -- Og alle disse Bogsamlinger benyttes flittig.

Nogle Mænd fra forskellige Egne i Nordslesvig havde

offentligt opfordret til at yde Bidrag til et Mindesmærke for den i 1886 afdøde Rigsdagsmand J. P. Junggreen, en fremragende Forkæmper for den nationale Sag under det preussiske Herredømme. Det var ikke Meningen at rejse et i kunstnerisk og materiel Henseende storslaaet Monument, nej, en Bautasten, der kunde fortælle om den Hædredes Betydning for sit Folk og Fortjenester af den nationale Sag, vilde man rejse: en Tak fra Samtidige og en Opfordring til yngre Slægter til at følge et fremragende Exempel. Den 14. August, Junggreens Fødselsdag, skulde Mindesmærket afsløres, og for nu at være sikker paa, at Autoriteterne ikke skulde finde paa at forhindre det, henvendte man sig til disse paa den loyaleste Maade om Tilladelse til denne Tankes Udførelse. Baade Stedets Politimester og øverste gejstlige Myndighed ja selv Ministeren forelagde man Sagen, meddelte dem den paatænkte Indskrift paa Mindesmærket og Talen, som agtedes holdt ved Afsløringen. Man fik da ogsaa Lov til at sætte Mindestenen paa Aabenraa Kirkegaard over den Afdødes Grav og til i Overværelse af en stor Forsamling af danske Mænd og Kvinder fra hele Nordslesvig at afsløre og indvie den. Nu staar der paa den fredelige Kirkegaard en smuk Mindesten, paa hvilken der staar at læse:

J. P. Junggreen,

født den 14. August 1827, død den 19. Juli 1886.

Nordslesvigske Medborgere rejste denne Sten.

Lykkeligt det Folk, der fostrer slige Sønner!

Det var anden Gang, at Nordslesvigerne rejste et Mindesmærke over en afdød Stridsmand, der havde talt den lille Befolknings Sag i det tyske Riges lovgivende Forsamling, frembaaret dens Klager og Ønsker og udtalt dens urokkelige Haab om kommende Tidens Retfærdighed.

Men Klagerne ere ikke forstummede, Ønskerne ikke forandrede og Haabet ikke svækket. Paa de større politiske Møder, der i Aarets Løb afholdtes i forskellige Egne, vidnede Stemningen allevegne højt om Befolkningens trofaste gamle Sindelag og Mod.

At Nordslesvigerne heller ikke i 1891 slap for Udvisninger af danske Undersaatter, Afvisninger af danske Lystrejsende, der kom fra de nærliggende danske Øer og kun havde til Hensigt at besøge den smukke slesvigske Østkyst med dens mange historisk minderige Steder, Overgreb af Gensdanner, Anklager imod den dansk-nordslesvigske Presse (Redaktøren af „Flensborg Avis“, Jessen, idømtes femten Maaneders Fængsel*), Retsforhandlinger i Anledning af Afsyngelsen af danske Fædrelandssange og andre lignende Ubehageligheder, foreligger der mangfoldige Exempler paa.

Tyskerne have opdaget, at de danske Foreninger og de mange danske Møder have en stor Betydning for det dansk-nationale Livs Bevarelse i Nordslesvig, og da det ikke gaar dem hurtig nok med den officielle Germanisering af den lille Befolkning, saa have de været ivrige for at danne tyske Foreninger. Men det er næsten lutter indvandrede og for Nordslesvigerne fremmede Mænd, der staa i Spidsen for disse nye tyske Foreninger, Medlemmerne ere Embeds- og Bestillingsmænd og af disse afhængige Sjæle, foruden et lille Tal Hjemmetyskere, og Sprog og Skik er de fremmedes. De vil udkøbe den danske Befolkning, d. v. s. købe den hjemlige Landbefolknings Ejendomme og sælge disse til Tyskere, men de har selv ingen

*) Denne Dom blev kasseret af Rigsretten i Leipzig og henvist til ny Forhandling ved Landsretten i Flensborg.

Midler og tigge derfor Bidrag udenfor Nordslesvig. Deres Møder have været saa svagt besøgte, at de ere blevne til Spot for den danske Befolkning. Den Presse, hvorover de raade, staar saa langt under den dansk-nordslesvigske Presse; at dens Indflydelse paa Befolkningen er at regne lig Nul. Det er en Presse, som fremkom under det bismarckske Regimente, og en Tysker har sagt, at „den skriver for Løn og prostituerer sin Brødherre ved paa-trængende og løgnagtige Forsvar, hvorved den skader mere end Modstanderne formaa.“ Hidtil have Tyskerne derfor næppe vundet en eneste Sjæl, og deres Foreninger ville kun faa Betydning som Understøttelsesforeninger for Agitatorer af tvivlsom Karakter og Existents.

Og om vi Nordslesvigere end maa erkende, at

Trange Tider langsomt skrider,
langsomt skrider, det har den Art;

saa se vi dog frejdig ind i Fremtiden med det faste Haab:

Se, nu er Stunden næsten oprunden,
næsten oprunden, som gør os glad!

Nekrologer.

Jes Jørgensen Bjørnshauge blev født på Sillerupgård ved Haderslev den 16. Febr. 1838. Han blev Student fra Haderslev Latinskole 1859 og tog nogle År senere Magisterkonferens i Historie ved Københavns Universitet. Han var derpå Huslærer i nogle År, først i Sønderballe i Sønderjylland, senere på Gården Pindsminde ved Randers. Da den fransk-tyske Krig udbrød, opgav han sin Virksomhed her for at vende tilbage til Sønderjylland, hvor man den Gang ventede bevægede Tider.

Først i Halvfjerdserne var Bjørnshauge en Tidlang Redaktør af „Holbækposten“, men denne Virksomhed opgav han atter for at overtage en Lærergjerning i Sønderjylland ved A. C. C. Holdts danske Drengeskole i Flensborg. Imidlertid havde Udgiveren af „Dannevirke“, Redaktør H. R. Hjort-Lorenzen 1874 købt Bladet „Freja“ i Åbenrå, efter at dets Redaktør, Løjtnant Sørensen var bleven udvist, og efter at de to Blade var blevne forenede, knyttedes Bjørnshauge til deres Redaktion. Han blev først Medarbejder i Åbenrå men flyttede allerede samme År til Haderslev som Redaktionssekretær, efter at cand. jur. Bennetzen var bleven udvist.

Da Redaktør Hjort-Lorenzen derefter i 1878 måtte forlade Sønderjylland for at undgå en Udvisningsordre, overtog Bjørnshauge Redaktionen af „Dannevirke-Freja“,

som han også senere fortsatte efter at hans Broder Dyr-læge Bjørnshauge i Åbenrå havde købt Bladene.

I den lange Årrække Bjørnshauge var Redaktør af „Dannevirke“, ledede han Bladet i det gamle Spor. Stillingen var ikke altid let, da der var afvigende Meninger i hans Læsekreds, både på den Tid, da Edsspørgsmålet var stærkt fremme, og også senere med Hensyn til Parti-striden i Kongeriget. Men da Redaktionen under hans Ledelse altid afholdt sig fra personlige Angreb og i det hele behandlede Dagens Spørgsmål sagligt og efter bedste Overbevisning, klarede „Dannevirke“ Vanskelighederne. Bjørnshauge var som Redaktør fast i sine Anskuelser. Der var aldrig Tale om Volter eller Svingninger. Han havde en stærkt udpræget Retsbevidsthed og var som den Bondestand, hvoraf han var runden, sejt og udholdende i Kampen, for hvad han anså for Ret. Redaktør Bjørnshauge døde uventet efter kort Tids Sygdom d. 23. Febr. 1891.

Hans Peter Rosenbom blev født i Gramby den 6. August 1822. Han lærte Uhrmagerhåndværket i Bef-toft, rejste nogle År på Håndværket og deltog derefter i den første slesvigske Krig. 1852 nedsatte han sig som Uhrmager i Løgumkloster, hvor han snart gjorde sig be-kjendt som en af den lille Bys mest fremragende Borgere. Allerede i Halvtredserne overtog han forskellige Tillids-hverv. Bl. a. blev han udnævnt til Sandemand. Senere har han været Byrådsmedlem, Kirkeældste og Synode-medlem.

Efter den sidste ulykkelige Krig tog Rosenbom fra første Færd af ivrig Del i Nationalitetskampen. Han hørte

til den faste Stok, som man altid kunde regne på. 1867 var han Medlem af de „47“s Deputation til Berlin. Han var Kredsformand for Sprogforeningen og Medlem af Vælgerforeningens Bestyrelse til sin Død.

Det var stadig Rosenbom en Hjærtesorg, at Tyskeriet havde vundet så stærkt Indpas på Løgumklosteregnen og han tog derfor ivrig Del i de Bestræbelser, der er bleven udfoldet for at rejse og støtte Danskheden der på Egnen. Ved Valgene var han en utrættelig Arbejder og endnu otte Dage før han døde, rejste han sig af for endnu en Gang at stemme efter sin Overbevisning. En sådan Troskab mod den danske Sag viste han gjennem hele sit Liv. Han døde den 18. Maj.

Christen Hanssen blev født på Nørremølle i Sundeved d. 28. Septbr. 1825. Efter Faderens Død i 1848 overtog han Fødegården med tilhørende Brændevinsbrænderi og Landhandel. Chr. Hanssen har beklædt forskellige kommunale Tillidsposter og var bl. a. mangeårigt Medlem af Synodeudvalget for Sønderborg Provsti. Han tog fra første Færd ivrig Del i Nationalitetskampen. 1867 var han Medlem af den 7 Mands-Deputation, der blev sendt til Berlin for at bede Kong Wilhelm om at fritage de tidligere danske Embedsmænd for Edsaflæggelsen. Han var Kredsformand for Sprogforeningen m. m., og førte i mange År på det danske Ingeniørkorps Vegne Tilsynet med de danske Kriegergrave i Sundeved.

Christen Hanssen døde d. 4. Nov. 1891 på Hospitalet i Kiel.

Niels Chr. Nissen.

Ved Johan Ottosen.

Mellem de Mænd, som først rejste sig til Kampen for Modersmaalet i Sønderjylland, var N. C. Nissen. Hans Navn er nu ikke meget kendt. Kun ganske kort Tid havde han deltaget i Kampen, da han døde i Januar 1839. Forholdene havde føjet det saaledes, at han ikke kom til at træde frem med sit Navn i det halvandet Aars Tid, da han var P. C. Kochs fortroligste Ven og Medhjælper. Kun faa andre end de, som har gransket Sprogkampens Begyndelse i dens Enkeltheder, havde vistnok nogen Forestilling om hans Deltagelse, før A. D. Jørgensen i sine „Fyrretyve Fortællinger“ opfriskede Mindet om ham.

I Flors efterladte Brevsamling findes en Række Breve fra ham, som her meddeles med enkelte uvæsenlige Udeladelser. Nissen har deri tegnet sig selv uforbeholdent, som han var. Han har skrevet disse Breve uden nogen som helst Tanke om, at de senere kunde blive fremdragne. Men netop derfor er det Billede af hans Personlighed, som træder os imøde fra disse Blade, blevet saa frisk og frit.

Den Mand, som vi lærer at kende af Brevene, var en jævn, om end vel oplyst ung Haandværker. Han var Bogbindersvend, paa den Tid henad 30 Aar gammel, og forestod sin Faders Værksted i Haderslev. Det var Læs-

ningen af Chr. Paulsens første Skrifter, som vakte hans Følelse for, at ogsaa han havde en Pligt at opfylde imod sit Fædreland. Han traadte i Brevveksling med Paulsen, og han vakte hos sin jævnaldrende Ven Koch samme Følelse for det tilsidesatte Modersmaal, som han selv nærede. I Sommeren 1837 lærte han Flor at kende. Nissen havde anonymt faaet et Stykke optaget i „Itzehoer Wochenblatt“ om det danske Sprog i Sønderjylland; saa snart Flor i Kiel havde læst dette Stykke, satte han sig paa sin lille norske Skimmel og red de mange Mil til Haderslev for om muligt at finde Forfatteren. Allerede den Gang havde Nissen og Koch den Plan at prøve at faa et dansk Blad i Gang. Flor syntes ikke rigtig herom, da han frygtede, at det vilde blive umuligt at faa Tilladelse hertil, og søgte at faa det tyske „Lynas“ Udgiver Seneberg til at gøre „Lyna“ dansk. Seneberg gik ind herpaa; men snart efter gik han fra sit Ord, idet hans tyske Velyndere truede ham dertil. Koch og Nissen, som hele Tiden havde holdt fast ved deres Plan, var nu de eneste Mænd i Haderslev, til hvis danske Sind Flor turde sætte nogen Lid. Lidt efter lidt blev der større Fortrolighed og Tillid mellem Flor paa den ene Side og Koch og Nissen paa den anden.

De Breve, som meddeles her, har ikke tidligere været trykte. Dette er derimod Tilfældet med det Par Vers af Kochs Mindedigt og med det Mindeord af Chr. Paulsen, som her er vedføjede til Slutning. Men da „Dannevirke“ for 1839, hvori disse Ting findes, nu er vanskelig tilgængeligt, har jeg troet, at de ikke burde savnes her.

Johan Ottosen.

Nissen til Flor.

8. Oktober 1837 sammen med Koch.

Højstærede Hr. Professor!

De vil af Ovenstaaende have set, den ringe Nytte vores gode Koch høstede af sin Slesvigske Reise¹⁾. Men da vi nu engang er et Par stivsindede Krabater, saa har Reisens maadelige Udfald langt fra ikke kunnet svække vores Mod, men endmere overtydet os om, at kun Udholdenhed og utrættelig Virksomhed kan føre til det ønskede Maal. Det er da i denne Overbevisning at jeg i Forening med min Ven Koch anmoder Dem tilligemed Hr. Professor Paulsen om, at virkeliggjøre den i Deres sidste Skrivelse gjorte Plan, at oprette et Selskab, som kunde virke med Kraft og Eftertryk for vores gode Sag. Da Trykkefrihedens-Selskab ifølge sin Bestemmelse ingenlunde kan indskrænke sin Virksomhed til det Slesvigske alene, saa kan dets Bestræbelser langt fra heller ikke, selv med store Opofrelser i saa Henseende, stifte den tilsigtede Nytte.

Et Selskab for Nationalitetens Fremme i det Slesvigske vil derimod udeelt kun anvende sine Midler og sin hele Virken til Opnaaelsen af sit Formaal, og maae i høi Grad interessere enhver Skandinav, hvis Hjærte føler varmt for sit ældgamle Fødelands Ære. Her i Omegnen troer jeg ogsaa at Planen vilde finde stor Deeltagelse, og maaskee endmere i Kongeriget Danmark. Deres høie Patriotisme, høitærede Hr. Professor, er os Borgen for, at baade De og Hr. Professor Paulsen vil tage vores Proposition eller rigtigere, Deres egen i nærmere Overveielse, Deres rene

¹⁾ Koch havde været i Slesvig for at virke for sin Ansøgning om Tilladelse til at udgive et dansk Blad.

Sindelag, at De ikke som desværre mangan høitbegavet Mand, vil skamme Dem ved at virke i Forening [med Mænd, som Tilfældet eller en evig Styrelse, anviste en Virksomhed i Staten, der er forskjellig fra Deres.

Planens nærmere Arrangement overlader vi tillidsfuldt til Dem. Det er nødvendig, at Mænd, hvis Navn har Vægt, stiller sig i Spidsen og udstæder Indbydelsen; vi kjender ingen i hele Landet, som bedre egner sig til saadant Hverv, end De og Hr. Professor Paulsen.

Det er næsten Vished, at Tyrannerne i Slesvig vil nægte Selskabet Udgivelsen af et Blad, jeg har derfor tænkt paa anden Udvei. En Mand, hvis Navn er mig ubekjendt, har i denne Tid erholdt Privilegium at anlægge en Boghandel i Kolding, det vilde da maaskee være muligt at vinde ham for Sagen, han kunde da endvidere anhoide om Tilladelse til at anlægge et Trykkerie idetmindste for Bladet, og denne Bevilling skal, eftersom jeg har hørt, ikke være svær at bekomme.

Indbydelsen maatte snarest mueligt udgaae, vort stakkels Fødeland trænger til hurtig Hjælp. At K. og jeg vil virke i vores Egn af alle Kræfter behøver jeg ikke at forsikre, og ligeledes troer jeg med Føje at kunne vente, at de fleste Danske Blade vilde naar vores Blad kom i Gang optage de vigtigste af dets Afhandlinger og vores Ideer saaledes naae en temmelig stor Udbredelse.

Med sand Høiagtelse

Deres hengivne

Niels Chr. Nissen.

Haderslev, d. 29. Oktober 1837.

Høistærede Hr. Professor!

Deres meget ærede Breve fra 9de, 11te og 20de d. M. ere rigtig arriverede, og som Alt der vedrører vor hellige Sag i høieste Grad fængsler vor Interesse, saa kan jo ikke andet end ethvert Ord fra Dem, som ogsaa vi anseer for Sagens varmeste Ven og mest ivrige Forfægter, foraarsage os den reneste Glæde.

Det glæder mig inderlig, at De anseer vor Sag virkelig for „hellig“. Ogsaa min Ven Koch og jeg have fra første Øieblik betragtet denne for alt for vigtig, at vi ene af egen Kløgt skulde handle, og derfor anbefalet den til Guds Varetægt, bedende at han vilde sende Frelse for de mange Tusinder, der truedes med aandelig Død, og atter vække en livlig og friere Nationalaand i vort dybt faldne Fædreland.

De fordrer Oprigtighed og Aabenhjertighed, Hr. Professor. Med Glæde opfylder jeg Deres Ønske, og idet jeg hermed overgiver Dem min politiske Troesbekjendelse, som ogsaa vor Koch, uden at ændre en Tøddel derved, vedkjender sig, tilfredsstiller jeg tillige en længe følt Trang, denne nemlig, at give Dem, høistærede Hr. Professor, et kort men klart Overblik over vores Anskuelser i saa Henseende, for at De nøiagtigen kunde vide, med hvem De havde at bestille.

1) Vi erkjender Svensken, Norsken og Dansken for Brødre, og Skandinavien for vort fælles Fædreland; det store Fædrelands Grænser ere mod Syd Eideren, mod Nord Ishavet, mod Øst den bothniske Havbugt og mod Vest: Vesterhavets Bølger.

2) Vi erkjender Slesvig eller Sønderjylland som en

Følge deraf for et ægte dansk Land, og anseer Forbindelsen med Holsteen som den største Ulykke, der er overgaaet vort Fædreland.

3) Vi maa, støttende os paa det foregaaende, ansee en fuldkommen Skilsmisse fra Holsteen, for Sønderjyllands største Lykke, og det første Skridt til saadant, som dets Friheds og Selvstændigheds Morgendæmring.

4) Vi forkaster de gamle Pergamenter og Skrivter, som den saakaldte Constitutio Valdemariana, Christian den Førstes Privilegier etc. etc., der skulde sikre en evig Forbindelse imellem Slesvig og Holsteen, fordi de ere affattede uden Folkets Samtykke efter Fyrsternes og de Stores Godtbefindende, og Folket betragtet som et Gods man efter egen Tykke kunde forhandle, som man vilde. Vi giver ligeledes med største Glæde Afkald paa al Krav til Gjenoprettelsen af de saa ofte omtalte Slesvig-Holsteenske Landdage, idet vi bede Gud, at han i Naade vil bevare os for slig en Forfatning, hvor tyske Prælater og Riddere ubarmhjertig svingede deres frygtelige Svøbe over det forhaanede og ringeagtede Folk.

5) Vi ønske Intet hjerteligere end den nøiagtigste Forbindelse med vort gamle Moderland, og frie Institutioner, ikke dannede efter gamle Papirer og ikke affattede saaledes, at de begunstiger den ene Stand paa den andens Bekostning. Den ægte sande Folkefrihed bør være hjemme paa de danske Slætter, den Frihed, hvis Indretninger sigter til at oplive Nationalaanden og som betragter selv den ringeste Mand som Fædrelandets fribaarne Borger, hvis Ord bør høres og paaskjønnes med samme Opmærksomhed, som sin fornemmere Broders. Det er i Korthed, høistærede Hr. Professor, vores politiske Anskuelser, og De vil finde,

at vi stedse vil handle consequent og denne vor givne Erklæring tro, hvor Lovene blot nogenlunde tillader det.

At Hr. Professor Paulsen under sit Ophold i Kjøbenhavn havde Leilighed til at tale med Prins Christian, anseer jeg som et vigtig Skridt til vor gode Sags Fremme. Thi i to forskjellige Retninger troer jeg, at vi maa udbrede vor Virksomhed; nemlig dels søge at fremkalde Stemmer af Folkets Midte, som med Iver og Varme paatale vores krænkede Rettigheder, dels ved enhver Leilighed gjøre Regenten og andre Mænd, som have Indflydelse, opmærksom paa saadanne Stemmer, og overbevise dem om, at det ikke var Folkets Mening der hidtil udtalte sig i Blade, der vilde indbilde sig at være Folkets Organ, men kuns enkelte forskruede Hoveder, der lode deres væmmelige Skræppen lyde.

Maaske var det Dem muligt, Hr. Professor, i Kjøbenhavn paa een eller anden Maade at erfare, om vor Kochs Ansøgning er indleveret til Kancelliet, for at han, naar det endnu ikke er skeet, straks kan henvende sig directe til samme. Tiden svinder hurtig, og Omstændighederne trænger paa, at virke af al Magt.

Hr. Professor Paulsens: Slesvig og Danmark, kan vel ventes uddeelt til efter Nytaar; jeg venter meget af samme, især naar Selskabet ¹⁾ vilde lade endeel gratis fordeele i det Slesvigske. Jeg havde isinde at ville have skreven til Hr. Pastor Gad desangaaende, men maaske De nu vil besørge det. I al Fald tror jeg det vilde være hensigtsmæssigere at uddele de omtalte Skrifter, end de af Repræsentanterne til Fordeling antagne i Bibliothek for Ungdommen.

¹⁾ Trykkefrihedsselskabet.

Til Slutning vil jeg bede Dem, Hr. Professor, ikke at skrive Sørensen ¹⁾ til, førend De har erholdt nærmere Efterretning fra os. Vi har endnu ikke aabenbaret ham alt. Han skal nok blive god, men han skal først hjælpes paa den eneste rette Vej.

Med sand Høiagtelse
Deres hengivne N. Chr. Nissen.

Haderslev, d. 7. Januar 1838.

Høistærede Hr. Professor!

Min hjertelige Lykønskning til det nye Aar! Maatte alle Deres Ønsker vorde til Virkelighed, og maatte Deres utrættelige Stræben for vores hellige Sag krones med Held og Lykke!!!

De vil, Hr. Professor, om føie Tid vistnok erholde Brev fra Sørensen, han er smækvred og vil som han har sagt mig skrive Dem til, hvor han da formodentlig vil give sin Harme Luft. Men da det nu ingenlunde kan være hverken Koch eller mig ligegyldigt, at vorde fremstillet som svigagtige, lumske Mennesker for Folkets Øine, allermindst for saadanne Mænds som Deres Velbyrdigheds og Professor Paulsen, hvis Agtelse vi skatte saare høit, saa troer jeg det ikke overflødig ved et Par Ord at skildre vores Fremfærd imod ham.

Det er Dem, Høistærede Hr. Professor, bekjendt, at min Ven K. og jeg i Betragtning af Sagens Vigtighed havde besluttet i Henseende til Ansøgningen ²⁾ at observere

¹⁾ Sørensen var Typograf, ansat hos Bogtrykker Seneberg, der udgav det tyske Ugeskrift „Lyna“. Da Sørensen var Agent for Trykkefrihedsselskabet, havde Flor oprindelig haabet i ham at finde en Medarbejder for den danske Sag.

²⁾ Ansøgningen om et dansk Blads Oprettelse.

den dybeste Taushed. Denne burde paa ingen Maade brydes, langtfra heller ikke for Sørensen, som fra Begyndelsen af havde vist en meget tydelig Antipathi mod Koch eller rigtigere mod hans Redaction. Vi maa derfor befrygte, at Sørensen, naar han fik Nys om vores Forehavende, af Grunde der efter hans Anskuelse og Bedømmelse af Sagen kunde være meget gyldige, kunde lægge Hindringer i Veien. Det var ikke heel sandsynligt, da Sørensen iøvrigt er en vakker oprigtig Mand, men det var mueligt. Derfor taage vi, indtil for kort Tid, omtrent for 14 Dage siden. Nu vilde vi tage Bladet fra Munden og opdage ham Alt, lidt efter lidt, men da han viste sig som rædsom vred især mod Koch, og yttrede at han kunde, naar han var slet nok dertil, fordærve hele Sagen (hvortil jeg iøvrigt anseer ham for svag) saa maa vi atter tie, indtil vi ere lykkelig nok, at have Bevillingen i Hænderne.

Fra Koch har Deres Velbyrdighed erholdt Brev og han har saa deri vel meddelt Dem alt, hvad der hidtil er forefalden; jeg kan altsaa tie derom, og blot bede Dem, som hidtil at bevare os Deres Agtelse. Vi skal, som troe og ærlige Dannemænd hvor der gives Leilighed kæmpe for vores hellige Sag, og naar først Banneret udfoldes, da skal Kjæmperne nok komme skareviis. Til Hr. Professor Paulsen har jeg skreven om at erholde endeel af sit Skrift over det danske Sprog i Slesvig til Fordeling. Over selve Fordeelingen har jeg udfærdiget en lille Liste, som naar det forlanges, skal vorde Dem tilsendt; Gud give snart god Efterretning fra Kjøbenhavn. Mange Hilsner fra Koch

Med Høiagtelse

ærbødigst

N. Chr. Nissen.

Haderslev, den 1. April 1838.

Høistærede Hr. Professor!

Triumpf! Det første betydelige Slag mod vores mægtige og talrige Modstandere er seierrig vundet. Allerede er Betingen for Commissionen indsendt, og om nogle Dage har vi det med Guds Hjælp sort paa hvidt her, at Sønderjyderne erholder et dansk Ugeblad.

Dannevirket skal rejse sig, en urokkelig Støtte for hver ærlig Nordboe, en Skræk for Tydskerne!!! —

Om det er mueligt, skulde Dannevirket allerede begynde sin Virksomhed i Juni Maaned, da Stænderne ere samlede i Slesvig. Ved saadanne Leiligheder er der noget at plukke i; ikke ustraffet skal de behandle os som sidste Gang. Et Prøveblad vil efter nærmere at have hørt Dr. Velbyrdigheds og Hr. Professor Paulsens Mening følge med Subscriptionsplanen. Det er bedst at Folk seer, hvad de kan vente for deres Penge. Mange Tak for den os tilsendte Petition ¹⁾, den gjør et forbausende Indtryk paa alle, og har allerede beseiret en af vore mest haardnakkede Modstandere, der formodentlig som saa mange Andre var bleven forført ved tyske og tydsksindede Blades famose Skraal. Det er utroligt, hvad denne Gift skader; det er godt vi nu have Modgift i Hænderne. / Af alle vores talrige Modstandere, forekommer der mig ingen mere farlige, end de saakaldte slesvig-holsteenske Liberale, der misbruge Frihedens ædle Navn for at bedaare de Svage og fremme deres forræderske Planer. O! at det var mig givet for mine kjære Landsmænd ret tydeligt og klart at kunne skildre disse farlige Menneskers Rænker, som jeg saa temmelig klart gjennemskuer; de vilde forbande mangan en, de nu velsigner.

¹⁾ om dansk Rets- og Embedssprog; se Noten S. 32.

Aviserne fortæller meget om en forestaaende Sammenkomst af slesvigske og holsteenske Deputerede i Ekernførde; selv Hertugen af Augustenborg, den saakaldte Slesvig-Holsteenernes Yndling og en Prinds af Noer ville jo, hedder det, overvære Forhandlingerne. Hvad mon disse Fyrer vil klække ud? Denne Hertug troer jeg ikke godt, han er en ægte slesvig-holsteensk Liberal; *) han hesser Bøndene paa Klapjagt, og strider drøit for Hertugdømmernes saakaldte Rettigheder, det vil efter min simple Forstand sige: han vil hjælpe det slesvig-holsteenske Parti til at styrte den danske Kongemagt, for at reise et geistligt og adeligt Aristokratie, der ugenert kunde tumle med Konge og Folk, heelt skille Sønderjylland fra Danmark og saaledes fra hele Norden, og tilsidst kunde han jo som velfortjent Løn af Prælater og Ridderskab blive valgt til —

Det er jo mueligt, at Alt dette kuns er mit eget Fantasibillede; jeg vilde nok ønske det. Det være imidlertid

*) Denne Ytring er højst interessant for Partistillingen i Aaret 1838. Som bekendt var oprindelig de Slesvigere, som først og fremmest ønskede en fri Forfatning, næsten alle af den Mening, at dette kun lod sig gøre gennem en nøje Tilslutning til Holsten. Med andre Ord: i Trediverne var de fleste slesvigske Liberale mere eller mindre Slesvigholstenere; derimod var ingenlunde alle Slesvigholstenere liberale. Navnlig var Hertugen alt andet end liberal. Men Nissen har ikke haft Øje for de forskellige politiske Synmaader indenfor Slesvigholstenernes Kreds og slaar dem alle i Hartkorn under Fællesnavnet „Slesvigholstenske Liberale“. De Slesvigholstenere, han havde nærmest paa Livet, hørte netop til den liberale Fløj. Mellem dem var — P. Hjort-Lorenzen, som i sin første Periode kun havde faaet Øjet op for Forfatningsfrihedens Værd. Først da den nationale Vækkelse fik et fyldigt Udtryk gennem Dannevirke, og da Hertugens stigende Indflydelse gjorde det umuligt for virkelig frisindede Mænd at følge Slesvigholstenerne mere, aabnedes hans Blik for Nationalitetens Betydning.

som det vilde, saa skal baade Hertugen og sine Tilhængere i Sønderjylland finde Mænd, der usmittet af Germanismens slemme Gift, have bevaret Nordisk Aand, der skal besjæle os, som den en Gang besjælede Fædrene til Stordaad.

De have, høistærede Hr. Professor, faaet Subskriptionsplanen fra Sørensen. Planen er rigtignok en sand Usselhed. S. er virkelig for mig en sand Gaade; Forræder er han ikke, det er vist; men jeg troer han er en Kujon og maaske dertil en Nar, der som saa mange andre er bleven forrykt i Hovedet af bar Liberalisme. Derfor har han saa meget imod den gratis Fordeling af Paulsens Skrift, derfor er han bange for Koch og sit ¹⁾ Blad, derfor kommer han kort sagt aldrig til at virke. Han feiler den ægte nordiske Aand; derfor vil han ikke hjælpe at hæve Danskheden blot for Danskhedens Skyld, men snarere blot som Middel for at udbrede andre Ideer. Imidlertid har jeg besluttet hverken at være hans Ven eller Fjende, men hvor han kan befordre vores Planer, at bruge ham.

De skriver i Deres sidste saa kærkomne Brev, Hr. Professor, at De havde ønsket jeg havde læst i „Dagen“ Beskrivelsen af de hyppige Sammenkomster inellem Svenske og Danske. Jeg har været saa lykkelig at læse det i andre Blade, og for kort Tid siden læste Koch og jeg de ypperlige Sange, som bleve afsjungne ved de 19 danske Studenters Nærværelse i Lund. Sangen af Rungstedt fandt vi især saa overmaade skøn, og Stropherne i andet Vers:

Ty bröder äro vi jo alla,
som söner ut af samme Nord

har vist fundet Gjenklang saavidt nordisk Aand og Tale naaer.

¹⁾ d. e. hans Blad.

Koch skriver i dette Øieblik baade til Prindsen og til Etatsraad Adler. Ogsaa Pederstamme Pedersen, der hvert Øieblik har skreven os til, og forelagt os saa mange underlige Spørgsmaal, faaer i Dag et temmelig kort Svar, thi han kjeder os næsten med sin idelige Spørgen. Nu maa jeg slutte; jeg maa opsøge Skrivere til Petitionen. Mange Hilsner fra Koch og alle vores hellige Sag hengivne Mænd!

Med Høiagtelse

ærbødigst

N. Chr. Nissen.

Haderslev, d. 27. Mai 1838.

Høistærede Hr. Professor!

Jeg tager fat paa Pennen, forat høre Deres ærede Mening om Adskilligt og navnlig en Punkt, der trænger til hurtig Afgjørelse. Det er nu engang vores Vedtægt her, ikke at foretage noget af Vigtighed, førend vi have hørt de Mænds Mening, som vi med Stolthed og Tillid ansee for vor hellige Sags Formænd og Ledere.

Flere Danske Aviser og navnlig begge de Fynske have optaget Stykker af Lautrups skammelige og løgnagtige Recension over Petitionen¹⁾ Om de vil optage

¹⁾ Det er den velbekendte Petition om dansk Embedssprog i Nordslesvig. Det var Koch, som havde undfanget Tanken herom, medens Flor havde udarbejdet den efter Kochs Forslag. Pastor Lautrup angreb den i Lyna; Koch og C. Paulsen imødegik ham i samme Blad. De paagældende Artikler findes i Lyna for April til Juni 1838. Naar Nissen og Koch her beder Flor udarbejde Indrykkelsen, da viser dette, hvor lidt disse unge ulærde Mænd endnu den Gang stolede paa deres Evne til at føre Pennen, naar de skulde vove sig i Kamp med universitetsdannede Modstandere.

Hr. Professor Paulsens og Koch's Forsvar for samme er vel uvis, da de formodentligen ere førte bag Lyset af samme smukke Selskab (Sørensen, Lautrup og Konsorter) som efter Ds. Velbyrdigheds Skrivelse til Koch har bagtalt vores hellige Sag og dens troeste Forfægtere ved Trykkefrihedsselskabet. Det synes os derfor nødvendigt for hele Sagens og i Særdeleshed for Bladets Skyld, at Koch, der nu engang har Ord for at have uddeelt alle Petitioner, i Korthed gjendriver de Lautrupske Beskyldninger, eller ogsaa blot at han fremstillede den skammelige Bagtalelse at der i Petitionen skal have staaet, at Kirke- og Skolesprog i Nordslesvig var Tydsk, som en ussel Løgn og Ordfordreining. Naar Dannevirke først er i Gang, kan vi bedre faa fat paa Knægterne. Deres ærede Mening angaaende denne Sag ønskes saa snart som muligt, og haaber vi, stolende paa Deres sædvanlige Godhed, at De, naar vores Forslag finder Bifald, godhedsfuld ville udarbejde den omtalte Indrykkelse for Avisen.

Af Petitionerne ere en Deel indkomne, men endnu nogle cirkulerer. De allerede indkomne ere underskrevne af over 750 Personer, for det meste Gaard- og Landboelsmænd, og kort sagt af alle selvstændige Mænd i de Egne de gjennemvandrede. Foruden de her omtalte 750 Underskrivter erholdt jeg i Fredags med Pakkeposten Petitionen tilbage fra Pastor Hansen i Nottmark, underskreven af det halve Als, det vil sige af Forstanderne, der tegnede sig i hele Distriktets Navn. Præsterne bevidne enhver for sit Sogn Underskrivtens Ægthed, og enkelte af dem

Da de havde staaet kort Tid i Kampen, mærkedes det imidlertid snart, at de var lige saa dygtige i Pennen som nogen Præst eller Advokat.

har ledsaget deres Vidnesbyrd med interessante Bemærkninger. Pastor Hansen skriver blandt andet i Brevet til mig: Det var slemt, at Petitionen kom i Pløietiden, og derfor er gaaet noget langsommere. Den er underskrevet uden Undtagelse af Alle, hvor den er kommen, og med stor Interesse. Jeg tør ikke opholde den længere, da den ellers kunde være kommen hele Øen rundt. Det samme Ønske, som den halve Deel har, har ogsaa den hele Deel: Derover tvivler vel Ingen.“ Til Slutningen spørger han om Gadedrengene ikke svært pege Finger ad Volquardsen ¹⁾ Ja det fortjente han den usle Karl og meget værre.

Hvorledes det vil gaa med Petitionen her i Byen, kan endnu ikke bestemmes. Vores nederdrægtige Fjender gjøre os det Onde de kan, og ingen Middel er dem for nedrig for at styrte vores Sag. Vi vil gjerne have idetmindste 50 Underskrivter, da meget faa efter vores Formening mere ville skade som gavne Sagen. Havde vores Modstandere ikke uden Ophør arbeidet, havde det været en let Sag at faa Underskrivter i hundredvis, men det stakkels Folk er paa det ynkeligste dum og underkuet og afhængig af den hele store Embedsstand og deres Tilhængere, saa at dem der indseer det skjønne og fornuftige i vores Petition, af Frygt for at støde en eller anden og saaledes miste den stakkels Fortjeneste han i sit Ansigts Sved maa tilslide sig, dog ikke tør underskrive. Høitærede Hr. Professor, jeg kunde græde som et Barn, naar det ikke var mere mandigt at handle, ved at see den græselige Sjølefattigdom mine stakkels Landsmænd

¹⁾ Volquardsen var Lærer ved Haderslev (tyske) Latinskole.

ere stedte i af hovmodige, høistudeerte Tyranner. Udrustet med den samme Evne, som enhver anden fornuftig Skabning, men forstødt af den dannede Deel, der skulde virke til deres Forædling, heel overladt til dem selv, bliver de næsten til Fæ, der ikke tænker og ikke kan tænke paa andet end den daglige Føde. Dog det maa være nok; over dette ulykkelige Æmne kunde der skrives Bøger.

Glædeligere er Stemningen paa Landet, hvor Folket underviist i Modermaalet viser et langt sundere og fordomsfriere Blik. Det erfarede Koch og jeg forleden Dag, da vi gjorde en lille Landtour for at virke for Sagen. Vi besøgte Pastor Winkeler, som er meget varm og vi havde det Held just at træffe en lille Forsamling af Sognets Bønder hos ham. Vi talte nu for Sagen. Bønderne lyttede med største Interesse, og et Par af Professor Paulsens Skrifter uddeltes der. Den samme gode Stemning traf vi samme Dag et andet Steds, hvor Manden uopfordret ytrede den stærkeste Harmen over Deputeret Petersens Proposition om det tyske Sprog paa sidste Stænderforsamling.¹⁾

I det Hele taget staaer Tingene virkelig bedre end man kunde efter Omstændighederne vente, og jeg er overbeviist om at et kraftig Indgriben fra Regeringens Side, ubekymret om hele Embedsstandens Skraal, vil have en afgjørende Seier over Tydskerne til Følge. Til Slutning kan jeg fortælle, at i disse Dage cirkulerer her en Petition om Stænderforsamlingernes (de slesvigholstenske) Forening. En af vores første Kjøbmænd, der sysselsætter en stor Deel Haandværkere, løber omkring med den, og trygler og

¹⁾ Stændermedlem A. Petersen fra Dalby ved Kolding havde foreslaaet at indføre nogen Undervisning i Tysk i alle nordslesvigske Landsbyskoler.

tvinger Folk til at underskrive. Didrichsen havde nærvædet faaet Prygl, fordi han ikke vilde underskrive og ytrede sig drøit imod Petitionen.

Med Høiagtelse tegner jeg mig

N. Chr. Nissen.

Det har hidtil ikke været os muligt, at faa Navnene paa Amtsfuldmægterne i Aabenraa Amt at vide.

Haderslev, d. 15. Juli 1838. *)

Høistærede Hr. Professor!

Vi begynde nu lidt efter lidt, at komme os af vores første Skræk. Vi er ikke ret krigsvant, derfor havde vi nær tabt Fatningen, men det var kuns i det første Øieblik. Da vores Feltherre lover aldrig at forlade os eller tabe Modet, saa lover ogsaa vi paa det hjærteligste kuns ved sidste Aandedræt at give Slip paa Sagen, og jeg for min Part maa bekjende, at den er uadskilleligt fra min hele Tilværelse og at jeg saa at sige lever for den.

Det glæder mig, at Dr. Velbyrdighed bifalder den lille Artikel om Sprøiterne. Vi skal nok sørge for mere deslige Ting. Vi kjender fuldkommen hvad der smager Borgere og Bønder, og vi skal med Fornøielse opvarte. De maae vindes og de skal med Guds Hjælp blive vunder. Maaskee skriver vi med det Første til Horsens, for at faae en Afskrift af deres Instrux for Brandkorpset, der skal være fortræffelig. Bladet gefalder Borgerne godt her; Didrichsen, vores første Speider, hvis Forretning bringer

*) Den 15. Juni — eller rettere et Par Dage senere — udkom Dannevirkes første Nummer. Hvor megen Opsigt og Harme det vakte hos Slesvigholstenerne, fremgaar af dette Brevs første Linier.

ham i mange Huse, beretter, at Læserne siger: Ja, det er sandt nok, hvad de skriver, saaledes har vi aldrig tænkt over Sagen. Pastor Hansens Afhandling er udmærket grundig*). Lidt længere hen vil vi see, at formaae en sagkyndig Mand til at skrive en lignende, om det store Galskab med tydsk Undervisning i Kjøbstæderne. Der indløber flere Afhandlinger fra Landet, som vi have lempet os fra, de vare alt for flaae. Vi virke Alt hvad vi kan baade mundtlig og skriftlig, og jeg har det sikreste Haab om Sagens seierrige Fremgang trods alle Vanskeligheder.

Den store Petition med henved 1500 Underskrifter er efter et Brev fra Stænderdeputeret Thomsen fremlagt i Stændersalen. Sagen, skriver han, skal nok gaae igjennem, men jeg stoler kuns lidt paa de Fyrer der. Den var imidlertid meget smuk, 7 Alen lang og 3 Alen bred.¹⁾

Vi har ikke samlet Underskrifter her i Byen, da vi frygtede for, at faae for lidt; maaskee vor Frygt er heel ugrundet, men Sagen er ny, Folkene maae først summe sig lidt. I det Nummer af Dannevirke som nu trykkes har jeg meldt (anonym) at Petitionen er afgivet og undret mig over, at der ingen Petition har cirkuleret i Byen. I næste Nummer svarer Koch hvorfor, og jeg troer vi ere kommen godt fra det Svar. Det ligger jo nemlig alt færdig. Jeg beder at takke Hr. Prof. Paulsen mange Gange for sit sidste Brev.

Med Høiagtelse, urokkelig

Deres hengivne

N. Chr. Nissen.

*) I Dannevirke Nr. 2—7 findes et længere, navnløst Stykke om Undervisning i Tysk i Nordslesvigs Landsbyskoler. Det maa være dette, som her sigtes til.

¹⁾ Petitionen var kun 6 Alen lang og 2½ Alen bred. Koch.

Haderslev, d. 20. Aug. 1883.

Høitærede Hr. Professor!

Tak for sidst byder jeg Dem efter god gammel Dansk Skik — for sidst vi taltes, det var i Aabenraa. Det var mig særdeles ubehageligt, saa snart at maatte forlade et Selskab af Dannemænd, der saa ægte kuns sjelden endnu sees sammen, og at maatte afbryde en Underholdning, der er en af min Sjæls bedste Nydelser. Men da jeg logerede hos min Familie, Kjøbmand Hansen, en gammel og svage- lig Mand, var jeg nødsaget til at skikke mig i Omstændig- hederne for ikke at forstyrre min ellers meget vakre Vært i sin Nattero.

Med Bladet, ja med hele Sagen, gaaer det Gud skee Lov godt; hvad Koch og jeg meget frygtede for, Mangel paa Bidrag, har jo vist sig saa ugrundet, at man nu snarere maae frygte for ikke at kunne rumme alle de udmærkede Ting som indløber. Vi har tænkt paa, at udgive Bladet to Gange om Ugen til den dobbelte Priis, men atter for- kastet denne Plan, idet mindste for det Første. Derimod troer baade jeg og Koch, at det vilde være hensigtsmæssig at give Dannevirke samme Format omtrent som det Danske Sønderborger Ugeblad, men ikke at forhøie Prisen. Vi antager, at naar man tog lidt simplere Papirer, vilde Over- skuddet ved denne Forandring blive saa stor, at den kunde dække den forhøiede Trykkerløn. Bladet havde, saaledes indrettet, mere Anseelse for Øiet, Vignetten passede bedre, og hvad Hovedsagen er, der blev da vunden betydelig Plads. Naar da den første Halvdeel udelukkende bestemtes for de saakaldte tørre Afhandlinger (der forresten for mig ere de lækreste af alle) og den sidste Halvdeel indeholdt Efterretninger fra Ind- og Udlandet, Kornpriser og maaskee

ogsaa Vacancerne paa Præste- og Skolelærerembeder og hvad der forresten maatte ansees for interessant, da tør jeg næsten indestaae for talrige Subskribenter. Den første Halvdeel af Bladet vilde saa virke direkte for vores hellige Sag, medens den sidste kuns i Grunden er Lokkemad men dog af overordentlig Nyttighed, da især Bonden ikke let tager imod den første, naar han ikke faar den sidste med. Interessen for Dannevirke er ellers stor, thi Koch fortæller, at naar det engang kun forsømmes hist eller her afsendt, da forlanges det straks med Gridskhed. Dette beviser dog vel det modsatte af Ligegyldighed. Men for at trække flere til Læsning, og for at tilfredsstille Bondens Fordring, der anseer Dannevirke for sit rette Eget, sin Hjemstavns Avis, er den omtalte Forandring tilraadelig.

Det er mig overordentlig kjært af Deres sidste Brev til Koch at see, at det ogsaa er Deres Mening, høistærede Patriot, ikke at blive staaende ved Dannevirke ene, men ad alle mulige Veie, at forfølge vores Hjertes inderligste Længsel, at rive vores elskede Fædreland ud af Fjendens Satanskløer, og at forene Sønderjyderne med deres Brødre i det hele store Norden, for at de med forenet Kraft, stor af deres egen Styrke og ei af fremmed Hjælp kan opnaae al den Lykke og Hæder, der tilkommer en høitstræbende Nation. Dr. Velbyrdigheds Mening, angaaende Brevskriveren fra Aabenraa, er ogsaa ganske min. Om jeg mindes ret udtalte jeg ogsaa denne ved vort sidste Møde og har jeg ligeledes flere Gange raadet Koch til neden under det Aabenraa Brev i Dannevirke at opfordre Brevskriveren under Tavsheds Løfte at nævne sig. Det er imidlertid bleven forglemt. Nu reiser Didrichsen snart til A., han troer at være paa Spor; idet mindste kjender han en

Mand sammensteds, der besjæles af den reneste Danske Følelse. En Uhrmager Fischer er af Borgerne den eneste, der har subskriberet paa Dannevirke; dog han har jo formodentlig flere Læsere. Jeg har som altid godt Haab, vi faaer nok fat paa Manden.¹⁾

Borgerne fra Haderslev begynder hist og her at faae Smag paa de Sandheder, Dannevirke ideligen prædiker. Et interessant Beviis herpaa havde jeg for nogen Tid siden i et Selskab af unge Borgere og andre unge Mænd. En Krambodsvend hos en af vores første Kjøbmænd begyndte nemlig at laste paa Dannevirke, og idet han paastod, at Koch gjordte sig almindelig forhad, lastede han i det Hele hvad Dannevirke sagde, af hvilket Raisonnement rigtignok den jammerligste Dumhed fremskinnede. Jeg taug for det Første, for at høre hvad Virkning Knægtens Ord vilde gjøre. Da traadte en ung Borger frem, der forhen har været meget tysksindet, men ved flere Samtaler med mig er kommen til Erkjendelse, og sagde, hvad Krambodsvenden havde fremført, var idel Dumhed og formodentlig noget han havde opsnappet af sin Principal. Saavidt som Dansk taltes, var Folket dog vel for Fanden ogsaa Dansk, og deres Modersmaal burde indføres uden Undtagelse. De fleste stemte i med og Krambodsvenden trak sig slukørt tilbage, tog sin Hat og gik. Dette havde sandelig ikke skeet for to, ja heller ikke for et Aar siden. Da stod jeg som Undtagelse for alle dem jeg kjendte. Nu spørger mine unge Venner, ja selv mange ældre mig, naar der er dem Noget uforstaaeligt, og jeg troer, jeg bringer det endnu til Professor her — nei Skolemester bliver det kuns.

¹⁾ Brevskriveren fra Aabenraa viste sig ganske rigtig at være Fr. Fischer. Det omtalte Brev er trykt i Følgebladet til Dannevirke Nr. 7.

Borgerne og Bønderne maae vindes for Sagen, de maae vækkes til et kraftigt Folkeliv, men endnu ligger det langt større Fleertal aldeles i Dvale. Interessen for Dannevirke og ved dette for hele Sagen, maae derfor hos saadanne vækkes ved Afhandlinger som selv den heel simple men dog ikke forstandsløse forstaaer. Jeg mener nemlig: Bladet maae levere Afhandlinger om Alt, hvad der griber ind i Borgerlivet, og ved hver Leilighed tage Borger og Bonde i Beskyttelse, hvor det fortjenes, for at han kan erkjende, at det danske Parti langt fra at arbeide mod sin (hans) Frihed (som Tydskerne indbilder dem) netop virker for at vække Folkelivet og for at opnaae den eneste sande Frihed, den ved Loven beskyttede og ikke ved Prælater og Riddere. For at gjøre Begyndelse med de omtalte Afhandlinger har jeg formaaet en Bekjendt af mig her, at tilskrive en Mand i Horsens om at forskaffe os denne Byes Reglement for Brandvæsenet, der skal være et af de fortrinligste i Danmark. Borgerne her erkjender Nødvendigheden af en gennemgribende Reform i saa Henseende og de interesserer sig meget for denne Sag. Det vil hæve Dannevirke meget i deres Øine, naar den ikke alene laster den gamle Indretning, men tillige viser dem en bedre. At denne Forbedring kommer Nord fra er meget godt. — Endvidere holder det herværende Borgerkorps sin aarlige Skiveskydning. Denne Fæst vil ogsaa blive skildret i Dannevirke. Dr. Velbyrdighed kan ikke troe, hvor det morer Borgerne, at høre dem selv omtale. At det nu langtfra ikke er min Mening, at Bladet skal fyldes med saadanne Artikler, men at den Sag, hvis Fremme jeg anseer for mit Livs og min hele Virksomheds Hovedøiemed, er og bliver Hovedsagen, behøver jeg næppe at forsikre.

Deres Betænkeligheder, høistærede Hr. Professor, i Deres sidste eller næstsidste Brev til K., at det var mueligt, at Petersens Forslag om Undervisning i Tydsk i vore Skoler kunne engang faa Lovskraft, har rigtignok bedrøvet mig, men langt fra ikke svækket mit Mod, der kun ved hver Modstand opflammes mere. Men tydeligere og tydeligere bliver det mig, at en Adskillelse og kuns en Adskillelse fra Holsteen, kan frelse Sønderjyllands Selvstændighed og hæve vor sjunkne Nationalitet. Thi om det saa befales, at Dansk skal være det eneste gjældende Sprog, hvor det tales, saa vil det ikke hjælpe som det skulde, saalænge geistlige og verdslige Embeder besættes med Mænd, der kuns ved Tvang giver Modersmaalet sin Ret, men hvis Hjerter ere om ikke opfyldte af Had og Ringeagt, saa dog idetmindste af Ligegyldighed imod det Danske. Det er den lærde og høitdannede Stands skjønneste Kald at virke oplysende paa Folket; som derfor de Fornemme ere, saaledes bliver ogsaa omsider de Simplere. Er nu selv den fornemme Verden hertillands tydsk, saa troer ogsaa hele Folket at for at blive fornem og anseet maae de blot aflægge det gammeldags Danske og tage fat paa det Tydske! Da bæres Alt, hvad der gjør en Nation stor og lykkelig og hædret, til Graven!!

Derfor svarte ogsaa Koch paa et Brev han fik for nogen Tid siden fra en Cancellist Juhl i Kjøbenhavn, og hvori denne udbad sig adskillige meget vigtige Spørgsmaal besvaret, at Regjeringen, der havde Magten i Hænderne, maatte komme os til Hjælp, baade for sin egen og Folkets Interesse.

Med Høiagtelse

Niels Ch. Nissen.

Herr Professor Paulsen beder jeg Dem indstændigst at hilse. Idag læser jeg en Artikel i Itzehoer Wochenblatt, der gjennemtygger Kortsagen nok engang og tilsidst gaaer løs paa Dannevirke, især Nr. 4 og Nr. 7. Især skildres Prof. Paulsens Skrivt paa den skammeligste Maade.

Nissen til Flor.

Haderslev, d. 14. Oct. 1838.

Høistærede Hr. Professor!

Naar noget ligger os paa Hjærtet herovre, der vedrører vores hellige Sag, da tyer vi til Dr. Velbyrdighed, som vi, i al Fortrolighed sagt, anseer for Sagens egentlige Fører og for Sønderjydernes troeste og varmeste Ven. Dog til Sagen. Dannevirke har nu gennemlevet sit første Fjeringaar og jeg troer ikke virket ganske uheldig paa Sønderjyderne. Hvor heldig der i Fremtiden vil kunne virkes, vil meget beroe paa at træffe det rigtige Valg af Artikler, som ogsaa paa Bladets ydre Form. En væsentlig Betingelse for Dannevirkes Udbredelse er naturligviis Portofrihed. Af Deres Velbyrdigheds kjære Skrivelse til Koch har jeg erfaret, at det ogsaa her er Dem, der alvorligen lægger Haand paa Værket. At De, høistærede Hr. Professor, selv overrækker Hans Majestæt Ansøgningen, er et Skridt, hvoraf jeg med Guds Bistand haaber gode Følger. I al Fald bliver der da gjort, hvad Mennesker kan gjøre, Udfaldet maa man overlade til Gud. Men en anden Ting, der efter min Formening griber helt forstyrrende ind i Bladets Virksomhed, er denne, at Bladet trykkes 8 Mile fra Redaktionen ¹⁾. Vel har Hr. v. Wimpfen

¹⁾ Seneberg, som hidtil havde trykt Dannevirke, havde frasagt sig Trykningen, der saa maatte foregaa i Flensborg.

været saa god at paatage sig en stor Del af Arbeidet, men med al Respekt jeg nærer for Mandens juridiske Dygtighed og for hans varme Nationalfølelse, maa jeg dog oprigtig tilstaae, at han meget ofte arbejder uheldig, da han har haft alt for lidt Omgang med Bonde og Borger til at kjende deres Smag og Maaden, hvorpaa de skal tages Hr. v. Wimpfen er en af Bladets dygtigste Medarbejdere og sine (hans) Artikler f. Ex.: om Slesv. og Holsteens Uforenelighed og deslige ere uovertræffelige, men til at redigere et Blad, hvis nærmeste Bestemmelse er, at vække Nationalfølelsen og med denne hele Folkelivet af sin Slummer, er han ikke oplagt. Han tager aldeles ingen Notits af hvad Koch skriver, men handler ganske alleene efter egen Tykke. Der ligger flere Afhandlinger fra Manicus, hvoraf den ene, jeg har seet, er meget god og snild, den vilde maaskee (hvad der for os, der er omgiven af utallige Fjender, dog langt fra ikke kan være uvigtig) vinde alle frisindede danske Mænd som O. Lehmann m. fl., som v. Wimpfen ved uforsigtige Yttringer, som f. Ex. den lille Anecdote i Dannevirke No. 16 om den indiske Bramin] i London ¹⁾, opægger imod os. Jeg maa bede Dem, høitærede Hr. Professor, ikke at mistyde disse mine Bemærkninger, som om nogen personlig Uvillie imod Hr. v. Wimpfen eller andre nedrige Bevæggrunde kunde have fremkaldt dem; jeg forsikrer Dem, jeg nærer den største Høiagtelse for Mandens Dygtighed og høie Patriotisme, men Sagens høie Vigtighed kræver, at enhver der

¹⁾ Saa ømfindtlig, som Nissen frygter, kan Orla Lehmann dog næppe have været. Anekdoten fortæller, at den indiske Bramin havde skrevet hjem fra London: „De offentlige Talere vise her et besynderligt Talent . . . : at nære sig ved at nære Utilfredshed.“

lever for samme, uforbeholdent yttre sin Mening. Af de ovenanførte to Grunde, samt af flere idetmindste ligesaa vigtige som jeg nærmere skal anføre, troer baade Koch og jeg, at det er nødvendigt, at Dannevirke trykkes her i Haderslev ved et eget Trykkeri. Det er utvivlsomt, at det er Redaktøren tilladt, selv at trykke sit Blad eller ved eget Trykkeri at lade det trykke. Dr. Velbyrdighed gjorde os en stor Tjeneste, om De vilde selv eller ved andre tale med en Bogtrykkersvend i Kjøbenhavn, om han vilde tage til Haderslev og trykke Dannevirke, samt indrette Trykkeriet. Han maatte naturligviis have samme Løn som i Kjøbenhavn, maaskee lidt til; han vilde have et mageligt Arbeide.

Anlægget af et Trykkeri til at expedere Dannevirke vilde efter et Overslag vi have gjort i det høieste kunde koste 400 Rd. Cour. Naar nu en Svend fik 100 Daler aarlig og der regnes til Kost 40 Rd. (i alt 140 Rd. og Renter af Kapitalen med 4 til 5 Proc. 16 til 20 Rd.) kostede Trykningen i det Hele 156 til 160 Rd. Cour. Nu derimod betaler Koch quartaliter i Flensborg for Dannevirke med Følgebladet omtrent 76 Rd. Cour. det bliver aarlig over 300 Rd. Et eget Trykkeri vilde altsaa afkaste en aarlig Gevinst paa henimod 140 Rd. Bladet kunde da straks erholde et større Format uden at forhøje Prisen, og enhver Nyhed blev da ikke som nu forsinket otte Dage og mere, men kunde varm og frisk meddeles. Fik Dannevirke Portofrihed til, da kunde De troe, høistærede Herre, at det inden kort Tid skulde vise sig kraftig og stor. Men en slem Ting er der i Veien for det Hele; hverken Koch eller jeg har Penge. Den Smule Kapital, vi eier, stikker i Handel og Haandtering og kan umuligt undværes.

Derfor henvende vi os med Fortrolighed til Dem, høist-ærede Hr. Professor, om det ikke var Dem muligt, at tilveiebringe 400 Rd. Cour., som skulde indføres paa Trykkeriet. Naar det forlangtes, kunde der jo aarlig afbetales en lille Sum som f. Ex. 50 Rd. Det vilde være mig særdeles kjært, om De kunde opfylde mit Ønske, og om De, maaskee ved at forestrække Pengene og ved Forkastelsen af Portofriheden og deslige Ting kunde forbinde Dem Koch saa meget, at han ikke var ganske uafhængig af Dem. ¹⁾ Thi vel agter jeg Koch høit, han er min troeste og kjæreste Ven; men saavel ham som mig mangler der Erfaring og nøie Kundskab om hvor og hvordan der skal angribes og forsvares. For Sagens Vigtighed og ei af nogensomhelst Mistanke til vor brave Kochs Hensigter er det, at jeg ønsker Dr. Velbyrdighed saa stor Raadighed, da De uden al Smiger er den eneste jeg tiltroer foruden en dyb Nationalfølelse, ogsaa Mod, Erfaring og Klogskab nok til, at agere med den lille sønderjydske Hær inod sine utallige Fjender. Deres Resultat paa vort Andragende forventes med det Første; med hvad De beslutter, ere vi tilfreds. Til Slutning maa jeg fortælle, at Kongen i disse Dage haver Visite fra 3 Bønder i Haderslev Amt. N. Lorenzen fra Lillholt og Pedersen i Dalby haver nemlig for nogen Tid siden opfordret Sognefogderne til i ethvert Sogn at vælge to Mænd, som skulde møde til en bestemt Tid i Haderslev for at raadslaae om Tiendevæsenet. Forsamlingen bestod af omtrent 70 Personer og der besluttedes

¹⁾ Naar Nissen klager over, at Koch er saa ganske uafhængig (pekuniært) af Flor, da fremgaar heraf tydeligt, i hvor høj Grad de har haft Uret, som har paastaaet, at Dannevirke blev oprettet for Flors Penge.

at vælge tre Mænd som skulde personlig tale med Kongen om Sagen. Der valgtes Holst fra Frørup, Lor. Krüger fra Jels og Sognefogeden fra Øddis, som sandsynlig i Nat reiser til Kjøbenhavn. Den første er en Tydsker, den anden en halvgal Liberal og den tredie kjender jeg ikke. Jeg fortæller Dr. Velbyrdighed dette, for at De, hvis disse Mænd skulle attraae andet end en Samtale med Kongen om Tiendevæsenet, da maaskee kunde forpurre dem det.

P. S. Angaaende det omtalte Møde skal jeg eller Koch, naar jeg om nogle Dage fra en Ven paa Landet faaer bestemt Underretning om, hvad der egentlig er foretaget der, berette mere. Pet. H. Lorenzen har ogsaa været der, og nogle af Bønderne skal være bleven narret til at sende Petitioner om Stændernes Forening og Skattebevillingsret til Itzehoe -- man betænke til Itzehoe. Det gaar til det brister. N.

Nissen til Flor.

Haderslev, d. 2. Dec. 1838.

Høistærede Hr. Professor!

Prindsestadsen¹⁾ er forbi og vi ere atter lidt i Ro. Koch har jo vel fortalt Dem hvorledes sin Audients løb af — Gudske Lov meget heldig. — Min blev der ikke noget af. Det er en Selvfølge, at jeg skylder vores høit-agtede Fører Forklaringen, hvorfor jeg ikke søgte den tilraadete Audients, og at give denne Forklaring er da ogsaa Hovedhensigten med min Skrivelse idag.

Det har altid været mit levende Ønske, naar Leilighed gaves, at tale med Prindsen, vores Haab, vores tilkommende

¹⁾ Prins Christians (Chr. 8.'s) Besøg i Haderslev.

Konge, og frit og uforbeholden at fremlægge for ham, hvad der ikke allene trykker mig, men Gud skee Lov mangelvakkert Sønderjyde; og har jeg da den levende Tillid til Vorherre, at lige som han gav Apostlerne, naar de mødte for de Store og Mægtige, hvad de skulde tale, saaledes vil han ogsaa lægge mig Ordene i Munden i det trængende Øieblik. Thi, vil jeg end vistnok ikke formaste mig til, at stille mig paa samme Trappe som Apostlerne, saa er dog den Sag, for hvilken vi fægter, hellig som deres, og vistnok guddommelig Beskyttelse værd. Da Dr. Velbyrdige i et Brev til K. yttrede, at ogsaa jeg skulde søge Audients, var jeg straks villig dertil; men ved nærmere Overlæg fandt jeg, at jeg først maatte have et eller andet Paaskud, under hvilket jeg kunde begjære at tale med Prindsen. Da det nu ikke var mig muligt at hitte paa et saadant, og jeg meget frygtede, at Prindsen, naar jeg ligefrem med den Varme, jeg vistnok ikke kunde tilbageholde, gik ind paa selve Sagen, da vilde ansee mig for en Sværmer og saaledes maaskee give den Idee Rum, som vores uforskammede Fjender idelig søger at skaffe Indpas, at det nemlig kun er nogle enkelte exalterede Personer, som kæmper for Sønderjyllands Gjenopreisning — saa besluttede jeg hellere at blive helt borte. Desuden var det umuligt at have erholdt Audients, saa knap var Tiden Har jeg handlet urigtigt, da vil De være saa god ligefrem at sige mig det. Vil Gud til næste Sommer, naar jeg kommer til Kbh., skal jeg søge Leilighed til at komme Prindsen i Tale, da skal jeg sige ham Sandheden lige saareen ud som i et Brev, jeg for nogen Tid siden skrev til Formanden for Trykkefr.-Selsk.

Nu maa jeg endnu, før Papiret bliver fuldt, fortælle

Noget Nyt. Prindsens Nærværelse har givet den danske Sag dygtig Respekt her. Da H. Kgl. Høihed nemlig var i Skolerne, spurgte han Læreren, om der ikke lærtes Dansk. Da denne svarte jo, vilde Prindsen høre, hvordan det gik. Men til god Lykke havde der ikke en Gang danske Læsebøger. Da Prindsen yttrede sin Forundring herover, og Pastor L.*) vilde gjøre Undskyldninger, sagde han (Prindsen), at Lærerne nok ikke engang selv kunde Dansk. Han fik altsaa her at see, at de saakaldte exalterede Sønderjyder dog i det mindste i Skolesagen ikke lyver, naar de erklærer hele Indretningen i Kjøbstædskolerne for pure Snavs. Denne Idee har jeg da ogsaa den Glæde at see sig mere og mere udbrede blandt Borgerne. Medens K. arbejder i „Dannevirke“, arbejder Didrichsen og jeg med Munden hvor vi kommer saa vel i private som offentlige Cirkler. D. erklærer mig for Mester i at bearbejde Borgerne, men er jeg Mester, da er han en tro Svend. For to Aar siden vilde ingen høre Tale om, at Skoleundervisningen skulde være dansk, nu derimod er der flere som ønsker det, og kun faa derimod

Nissen til Flor (N.'s sidste Brev).

Haderslev, d. 9. Jan. 1839.

Høistærede Hr. Professor!

Her har De mig igjen; og atter ligger der mig noget paa Hjertet som jeg ikke længere kan opsætte at meddele Dem. Ved et af Kochs seneste Breve vil Deres Velbyrdighed have erfaret, at jeg har besluttet at indgive en Ansøgning om et Privilegie paa en Dansk Boghandel.

*) Lautrup.

Det er ved mangfoldige Erfaringer, især i den sidste Tid bleven os klart, at en Dansk Boghandel, for at fremme det store Værk vi arbeide paa, og isærdeleshed for at understøtte den fædrelandske Litteraturs Opkomst i Sønderjylland, næsten er en Nødvendighed. Endskjøndt der nu vistnok gives mangen Mand, der ved et mere uddannet Talent og en klækkelig Formue, langt bedre egner sig til denne Post end jeg, saa troer jeg dog ved at indskrænke mig til alene en Dansk Boghandel, altid at kunde præstere, hvad der med Billighed kan fordres. Da jeg nu ønsker saa snart som muligt at indsende min Ansøgning, saa tillader Dr. Velbyrdighed maaskee, at jeg, saasnart jeg har erfaret Deres Mening om Sagen, da maa sende Ansøgningen til Deres Revision. Det er muligt, at der ei engang behøves et Privilegie til en Boghandel her i Byen. Thi endskjøndt en vis Hr. Wiek hersteds for et Aars Tid siden fik et saakaldt Boghandler Privilegie, saa handler Bogbinderne dog nu som forhen uhindret med al Slags Bøger. Det har saaledes været Skik og Brug fra Arilds Tid, og selv Boghandler Jessen i Flensborg med sit mægtige udelukkende Privilegie over fire Kjøbstæder har aldrig tiltalt os derfor. Havde nu forbemeldte Hr. Wiek Eneret til Boghandel, saa maatte dog dette Privilegie være os communiceret og ordentlig bekjendtgjort, men da saadant aldeles ikke er skeet, antager jeg det saakaldte Boghandler Privilegium blot for en simpel Bevilling til at maatte handle med Bøger uden at kunde tiltales derfor af Jessen i Flensborg, under hvis Scepter ogsaa Haderslev forhen stod. Herr Wiek handler baade med tyske, franske og Gud maa vide med hvor mange Slags Bøger. Men da han er en uformuende Mand og en saa udvidet Bog-

handel kræver en meget betydelig Kapital, saa er det Heel Snavs, og jeg troer næsten at vi (min Fader og jeg) gjør større Omsætning om Aaret end Boghandleren. Men vi have hidtil ogsaa kuns befattet os med Kirke- og Skolebøger, næsten uden Undtagelse danske, og da vi have et meget udbredt Bekjendtskab saavel blandt Præster og Degne som Bønder her i Amtet, saa have vi i denne Gren af Boghandelen dreven det temmelig vidt. Men Tiden er kommen, da man ikke længere maa blive staaende herved. Oprettelsen af et Seminar her i Amtet — en af Kochs og mine Yndlingsideer, som vi imidlertid til ingen har omtalt, Dem Høitærede Hr. Professor undtagen, og som De allerede med den sædvanlige Kraft søger at realisere, gjør en ordentlig Dansk Boghandel mere end nogensinde nødvendig. Dog maa jeg bede Deres Velbyrdighed at meddele mig Deres Mening om Ansøgningen skal sendes til Regjeringen paa Gottorp eller til Hs. Majestæt selv. Det sidste var mig det allerkjæreste, thi det forbandede Regiment paa Gottorp hader jeg af Hjertensgrund og venter aldrig noget godt derfra i vores Sag. Men lad de Fyrer gjøre dem saa lystig som de ville, vores Sag skal ved den eviges Hjælp nok seire og en Boghandel vil jeg have; om ikke andet gaar, saa gaaer jeg til Prindsen, og De kan være vis paa Hr. Professor, jeg er ikke bange for at fortælle ham det hele Kjæltringeri, der drives her i Sønderjylland, naar jeg blot kan faae en Leilighed dertil. Naar jeg har faaet Bevillingen, saa reiser jeg vil Gud, heni Foraaret til Kjøbenhavn for at træde i Forbindelse med en Boghandler der. Hidtil have vi taget vores Bøger fra Schultz, men jeg troer hans største Handel er med Kirke- og Skolebøger og en anden vil derfor være

bedre. Mange Tak for de til Laanebibliotheket sendte Bøger. De ere dygtig i Fart. De to Exempl. af Deres Velbyrdigheds Læsebog skal jeg med Fornøielse indbinde. For Bønderne er Læsebogen for høi, men for mere Dannede har den stor Interesse og Nytte. Det Exempl. De forærede Koch og mig, har været hos flere dygtige Skolelærere, men Indbindingen er ikke efter at lade Bogen cirkulere. De to sidst sendte kommer os derfor ret tilpas, saavel som de danske Sange. Sangene, Fædrelandssange og andre Selskabssange, det forsikrer jeg Dem, Hr. Professor, ere et af det mest virksomme Midler for at vække fædrelandsk Læsning, ja de have, det er uomstødeligt vist, en meget stor Indflydelse paa Nationalaandens Udvikling og Folkets hele Tænkemaade. Det er utroligt, hvad de mange begeistrede og begeistrende tydske Sange fra den sidste Frihedskrig, har virket skadelig paa den sønderjydske Borgerstand, da den, ukjendt med den fædrelandske Litteratur og dens herlige Frembringelser, i Tydskerne øinede Mønstret for alt Stort og Godt og Hæderligt. Selskabs-sange, især Fædrelandssange, kjække, begeistrende, Kjærlighed aandende, det er dem vi trænger til, for i selskabelige Circler at have Noget, som man kan føle sig hjemme ved.

Til Slutning maa jeg endnu tale et Par Ord om en Artikel, der i disse Dage har staaet i Kjøbenhavnsposten om de slesvigske Sproganliggender. Den er af Sekretær Juul, det seer jeg af den hele Stil, som ogsaa af nogle Efterretninger han har fra Koch. Men hvad i al Verden bringer denne dygtige Mand til at fordærve den fortræffelige Afhandling med den ynkelige Slutning. Denne omtaler, at det var bedst, at de dansktalende Kjøbstæder beholdt deres tydske Undervisning, da

Indførelsen af det danske vilde opvække utrolig Had og Uvillie.

Denne Galskab, som kuns en ganske feilagtig Beretning til Juul, kan have frembragt, maa saa snart som muligt gjendrives. Naar der ingen anden vil, saa vil jeg, men jeg troer det er bedst igjennem Kjøbenhavnsposten selv, naar blot dette fornemme Blad vil optage min Artikel. Til Professor Paulsen skriver jeg nok paa Søndag. Jeg skal da udtale mig nærmere.

Lev da ret vel, høitærede Hr. Professor; vær De som hidtil vor General, den oprigtigste Hengivenhed knytter os til Dem.

Med sand Høiagtelse
ærbødigst

Niels Chr. Nissen.

Nissens Død.

Koch til Flor.

Haderslev, d. 23. Jan. 1839.

Nissen er ikke mere, — vor fuldtro Ven hensov i Dødens Arme i Morges Kl. imellem 7 og 8te!

Dette var mig et haardt Stød og jeg sørger dybt ved hans Tab; men hans gamle Forældre, hvis eneste Søn han var, og hans tvende Søstre ere utrøstelige; — de svømme i Graad. Der gives intet Skrift til at udtrykke deres Sorg og Smerte. Hans lyse Aand er hos Gud, i Fredens og Frihedens forklarede Land! Men vi have tabt en Ven, hvoraf vi kun have faae at miste, og Sagen en Støtte, som den vil savne, og havde han hidindtil ikke understøttet den ved at lade sit Navn figurere paa Tryk, saa var han dog aldrig rolig, og vilde, naar Dannevirke først

var bleven emanciperet af al Nød og Trængsel og turde udbrede sine Vinger til dristig Flugt, have været os et uundværligt Redskab. — Desuden have vi saa faa af hans Kræfter at miste, at vi, sandelig, alene for det materielle Tab, have Grund til at sørge. —

Jeg staaer nu ene i Nordslesvig; thi jeg har ikke een som spiller med mig paa Skuepladsen: Alle ere paa Parterret. — Han var min Sekretær, min Sufflør, min Raadgiver i det store som i det smaa. Nu staaer jeg ene.

Jeg føler Nødvendigheden af, i Aanden at slutte mig nærmere til mine, desværre fjerne Venner, isærdeleshed til D. Velbdgh.; der stedse maa være Sjæl i al vort Værk. — Jeg kommer derfor til, ofte at henvende mig til Dem om Raad og Trøst, om Bistand og Hjælp. — Vi ville slutte os nærmere sammen, ligesom de troe Krigere, naar Fjenden har gjort Huller i Rækken. —

Gud være iøvrigt lovet, at han skjenker mig stadig Sundhed og Kraft, saa at jeg i den senere Tid endog har befundet mig særdeles godt oplagt til Sagens Tjeneste. — Vi ville bede Herren, at han vil spare os, og gjenskjenke os Kræfter for de borttagne. —

— Jeg havde ikke ventet Nissens Bortgang. — Han var ca. 14 Dage syg; Jeg besøgte ham sidste Gang i forgaars Aftes. Han sad i Sengen, og taledes en Times Tid med mig om vor Sag. — Han billigede Forandringen med Dannevirke til et heelt Ark, og ventede Deres Hjælp deri. — Dagen forud skrev han mig til, angaaende Geerz*), at jeg paa ingen Maade maatte give efter for ham. — Under bemeldte sidste Besøg var han iøvrigt svag, dog

*) G. havde udgivet sit Sprogkaart, som i Dannevirke blev kritiseret af Koch og C. Paulsen

tilsyneladende paa Bedring. Han udtalte sin Længsel efter Helbredelse og for at virke for Sagen. Han beholdt sin gode Sands og Samling til sidste Dødsøieblikke; Folkene havde af den megen Vaagens Skyld, gaaet hen og lagt dem i Dagingen. — Kl. 7 i Morges var Pigen dog inde i Sovekammeret for at see til ham. Han sov rolig. Kl. henimod 8te kom Moderen ind til ham. Da havde han reist sig i en siddende Stilling, støttede sit Hoved over til den ene Side. — Han var død. Jeg forestiller mig, at han er hensovet meget let. —

Dannevirke Nr. 33. 31. Jan. 1839.

Niels Christian Nissen.

(Udvalgte Vers.)

Værket nu en Støtte tabte,
Som den første Tanke skabte
Til dets Liv i Morgengry;
Og hvo saae med større Glæde,
Frihedsfuglen at fremtræde,
Svæve over Dan mod Sky.

Derfor dybt nu Fuglen sørger,
Og med sjunkne Vinger spørger:
„Død, hvi kom Du mig saa nær?
„Ak, de ere faae de Venner,
Som mit Enemærke gjenner
For en mægtig fremmed Hær.“

Aarle, aarle var du oppe,
Spaa'ede Dag paa Bjergetoppe,
Mens end Nat paa Sletten laae;
Længe klart dit Øie skued'
Det hvorfor Dit Hjerte lued':
Dannevirke skal fremstaae.

Pet. Chr. Koch.

Dannevirke Nr. 34. 7. Februar 1839.

Niels Chr. Nissens Minde.

~ ~ ~ ~ ~

Saa er du hedengangen, den slesvig-danske Sags varme Ven! Med dyb Bedrøvelse fornåm jeg dette Sørgebudskab! — Vel levede vi fjern fra hinanden, i meget forskjellig Forhold, i forskjellig Livsstilling, og hvor Meget Du var for Dine Nærmeste, kan jeg ikke tolke; men i den korte Tid, vi kjendte hinanden paa Jorden, forbandt os et Anliggende saa nøie, som om vi i mange Aar havde været Venner. Et aandeligt Broderskab fandt Sted mellem os; vi hang jo ogsaa med lige Kjærlighed ved en fælles Moder, vort Fødeland Slesvig! Derfor føler jeg Trang til her at sætte Dig et Minde, for at dit Navn kan nævnes, naar den Danske Sags og dens Redskabs, Dannevirkes Historie engang skrives! —

Hvilken væsentlig — hidindtil ikkun Faa bekjendt — Deel den vakkre Nissen har havt heri, ville vist mange læse med Deeltagelse. — Efter at jeg siden 1832 havde begyndt offcnligen at yttre mig om det danske Sprogs Forhold i Slesvig, hengik flere Aar, inden nogen Virkning sporedes. Da paa Steder, hvor det havde været at vente, Sagen ikke værdigedes Opmærksomhed, saa maatte den næsten have hvilet, hvis det udtalede Ord ikke hos Folket havde fundet Gjenklang.

Men i Borger- og Bondestanden spirede omsider den udstrøede Sæd. At Sandsen for det danske Modersmaal, dets i Aarhundreder lidte Tryk uagtet, endnu ikke var ganske udslukket, viste sig allerførst tydeligere i Aaret 1836 paa den første slesvigske Landdag. Det her Foregaaede ligesom Skrivelser og Besøg af mig før ukjendte

Nordslesvigere kunde ikke andet, end paa Ny hendrage mit hele Sind til vor Sag; men intet overbeviiste mig mere levende om at jeg arbeidede i Folkets Aand end et i December samme Aar modtaget Brev fra den mig dengang ligeledes ganske ubekjendte Nissen. Dette gav først Stødet til en nøiere Forbindelse imellem flere den danske Sprogssags Venner og til en ny Virksomhed for dem. Dette Brev staae da her, som et talende Beviis paa vor Nissens Sindelag og varme Følelse for det, han erkjendte for Ret.

„Haderslev, d. 18. Decbr 1836.

Høistærede Hr. Professor!

For nogen Tid læste jeg Deres Skrift Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig, og De vil undskylde, at jeg herved tager mig den Frihed, at tolke Dem mine inderligste Taknemmelighedsfølelser for den Deltagelse, De viser vort kjære gamle Fædreland og vort undertrykte, forhaanede Modersmaal. Ingen Pen formaaer at beskrive den retfærdige Harme, som maa bemægtige sig hver sand Fædrelandets Ven ved Synet af den Ringeagt og Ligegyldighed, som her i det Slesvigske i Kjøbstæderne og af de fleste Embedsmænd vises vor danske Nationalitet i det Hele, og Sproget i det Enkelte taget. — — — — —

„Sandelig et af en hovmodig Fjende erobret Land kan ikke vorde mere krænkende behandlet end vi Danske her under en dansk Konge og Regjering! Spørger man da: Hvi er det mueligt, at den udtrykkelig erklærede Kongelige Villie om Indførelsen af det danske Sprog i Kirke, Skole og ved Rettergang i alle dansktalende Egne af Hertugdømmet Slesvig endnu ikke efter 25 Aars Forløb

er bleven iværksat, kan man ikke svare andet, end at efter al Sandsynlighed de saavel over- som underordnede, geistlige, som verdslige Slesvigske Embedsmænd ere Skyld deri. Stolende paa, at Forhalingen af denne saa længe ønskede og forjættede Forandring kun havde sin Grund deri, at vor herlige Konge ikke vidste derom, indgik der fra utallige af Landets Beboere til den Slesvigske Stænderforsamling Petitioner, om snarest muelig Afhjælpning af den Ulempe, at blive behandlet i et fremmed Sprog, og om Indførelsen af Modersmaalet i alle Forhandlinger, saavel geistlige som verdslige. Men Landets udvalgte Mænd svigtede vores retfærdige Haab, behandlede vor Petition med den øiensynligste Partiskhed, og istedetfor alvorligen at drøfte denne, antog de en lige modsat om Indførelsen af tyske Sprogtimer i de danske Skoler. De vil tilgive Hr. Prof., at jeg her fremlægger mine Anskuelser. — — — —

Som Grund for det Ønskelige af tyske Sprogtimer's Indførelse angiver Committeen den langt større Samfærdsel med de tydsktalende Naboer, end med Beboerne af Kongeriget. — — — — Men dette gjelder kun om enkelte store Gaardeiere, der som Stude- og Hestehandlere maaskee besøge de tydske, dog vel især Husums Markeder. Skulde det da være absolut nødvendigt, at den danske Landmand stedse skulde rette sig efter den plattydske Pranger, saa kunde jo hiine tage Privat-Underviisning i tydsk Sprog, uden at det af denne Grund vilde være nødvendigt, at befale det som Læregjenstand i offentlige Almuesskoler. Som anden Grund anfører Committeen, at de fattigere Børn, der lære et Haandværk sædvanlig — for at bruge Proponentens Ord — anbringes i Hertugdømmets tydsktalende Nabostæder.

Hvad Manden mener med dette Udtryk er svært at fatte, man maa imidlertid antage, da Talen er om den danske Deel af Slesvig, han kalder Haderslev, Aabenraa, Tønder, Sønderborg og Flensborg tydsktalende Stæder; men hvad de fire første angaaer, da maa Enhver, der blot en eneste Gang besøgte dem, vist straks have overtydet sig om, at man der kommer hos Menigmand, og altsaa ogsaa hos Haandværkstanden langt bedre frem med Dansk end med Tydsk og i Flensborg forstaae de fleste Dansk. I Henseende til dem, der udskrives til det Militære — hvilket Proponenten og anfører — gjælder det samme; næsten alle fra vores Omegn henlægges desuden til Fredericia. Hermed er efter min Formening Unødvendigheden af den nævnte Proposition godtgjort, og kuns Skildringen af den Ulempe og Skade, sammes Iværksættelse vilde medføre, er for mig tilbage. Samme bestaaer tildels i den uforsvarlige Tidsspilde. Vel er af Committeen vore Skolers Tilstand skildret som meget glimrende — om den virkelig er det, overlader jeg til kyndigere og erfarerne Mænds Omdømme. Imidlertid var det vistnok godt, naar Tiden tillod det, at Børnene lærte at skrive deres Modersmaal nogenlunde rigtigt. Undervisning i fremmede Sprog kan kun være til nogenlunde Nytte, naar man tilgavns kan Modersnaalet. En væsentlig Skade som Indførelsen af tydske Sprogtimer vilde medføre, er den Ulighed som deraf fremgaaer for Kongerigets og Hertugdømmets danske Skoler. Vilde det ikke være, som om hele Hertugdømmets Nationalitet var tydsk, og vilde denne Forandring ikke mere fjerne Sønder- og Nørrejylland fra hinanden?? — Til sidst maa endnu ikke forglemmes, at Undervisning i Tydsk, som efter Committeens Mening straks kunde be-

gynde, vilde afgive en herlig Grund imod Indførelsen af dansk Sprog ved alle Forhandlinger, som efter samme jo meget godt kan vente en halv Sned Aar, da alle Tydsk-sindede jo da fuldt og fast vilde paastaae, at Folket nu meget godt kunde forstaae Tydsk, skjøndt det da vilde forstaae ligesaa lidt deraf, som nu. At denne sidste Sætning er en Sandhed beviser vores heel tydske Borger-skoler, hvor de næsten allesammen jo læser skikkelig godt indenad i en tydsk Bog, men de færreste virkelig forstaaer hvad de læser, Fleertallet altsaa, som en Slags Papagøier fremstammer dem selv meest uforstaaelige Ord. Enhver Upartisk som kjender Tingene skal sande mine Ord. Jeg selv var henimod 9 Aar, da jeg endnu slet ikke kunde skjelne Begrebet af Ordene Sarg og Leichnam, men derimod meget godt kunde gjøre Forskjel paa en Ligkiste og et Liig. Hvormeget en saadan Indretning maa standse Underviisningen, da Børnene først skal lære det fremmede Sprog, før den egentlige Underviisning kan begynde, og hvor ønskelig Indførelsen af det danske Sprog ved Skole-Underviisningen ogsaa i de dansktalende Kjøbstæder, ligger klart for Dagen. Ligeledes er Underviisningen i dansk Sprog paa vores herværende saakaldte Latinskole vistnok heller ikke hvad den burde være, her hvor det dog saa let lod sig drive til nogen Fuldkommenhed; idetmindste var den danske Underviisning i de fire Aar, jeg indtil min Confirmation besøgte Latinskolen, meget ussel; men siden den Tid ere tolv Aar forløbne, og noget bedre er det vistnok bleven.

Gud give, Deres Forslag Hr. Professor til at hæve Dannersproget til sin naturlige Stilling, og med dette vort hele Folkeliv, maatte finde Gjenklang i ret mange danske

Hjerter! Gud give, at Regjeringen nu da endelig vilde begynde Sagen! der er ingen Grund til at tøve længere. Alting maa nu være modent til denne Forandring. Her i Haderslev vilde idetmindste slet intet være i Veien, enhver fordomsfri Mand maa finde og finder det naturligt, og skulde det Modsatte være enkelte Steder Tilfælde, da burde slig upatriotisk Tænkemaade kun behandles med fortjent Ringeagt. En skjøn som Efterslægt vil taknemmeligen erkjende Nutidens fornuftige Bestræbelser.

Endskjønndt alt er gjort, for at hæve det Tydske og kue vort danske Modersmaal, saa har det dog her i Byen, som det forekommer mig, begyndt at reise sig af sin dybe Fornedrelse. Saaledes f. E. oprettedes for sex Aar siden et dansk Lejebibliothek, som er nærved at gjøre det tydske Rangen stridig; blandt alle Klasser, selv de høieste, tæller det mange Læsere; alle danske Blade af nogen Betydenhed, saasom Fædrelandet, Kjøbenhavnsposten m. fl. holdes og søges begjerligt, især af de høiere Stænder. Langt overveiende er Antallet af danske Aviser, som læses her i Byen, saaledes 49 Eks. af Aarhuus Stiftst. ligesaa mange af Hempels Fyenske Stiftsavis foruden andre. I Hr. Senebergs Bogtrykkeri trykkes næsten udelukkende danske Skrifter; iblandt andre har en meget dannet Degn i vor Egn, gjort sig meget fortjent ved gode Almueskrifter, hvoriblandt to Regnebøger for mindre og større Børn, foruden en Sædelære, en lille Fædrelandets Geografie og Historie, og flere, hvilke alle sammen finde en meget god Afsætning. Den danske Gudstjeneste saavel i den saakaldte Hospitalskirke, som i St. Severin Kirke besøges langt stærkere end den tydske i vores Hovedkirke, og det af Høie og Lave, ved flere Fæstiviteter, som Kongens Fødselsdag ere i Harmonie-

Selskabet blevne i denne Anledning forfattede danske Sange afsjungne.

Ja, sandelig, naar engang i alle danske Egne læres Dansk i alle Skoler, naar Folkets Lærere taler til Folket i Folkets Sprog, naar Rettergangen holdes paa dansk af dansktalende Embedsmænd, ja kort sagt, naar vores Fædreland er blevet, hvad det efter den strenge Ret og Billighed bør være, og den store Forskel mellem Slesvig og Holsteen fuldkommen er erkjendt (thi Slesvig er ligesaafuldt et dansk Hertugdøm, som Danmark er dansk Kongerige) da vil et kraftigere Liv vise sig og Almeenaanden opnaae en hidtil ukjendt Høide.

Naar Stænderne ikke ville høre og agte paa Folkets Raab, saa vil visselig Landets Fader; det være vor Trøst!

De vil tilgive Hr. Prof. mit lange Skriveri; men mit Hjærte trænger til, at meddele sig til en følende Mand der ganske forstaaer hvad jeg mener. O. s. v.“

Hvilken ægte Begeistring aander ikke dette Brev (og flere lignende fulgte efter) for den „hellige Sag“, saa kaldte den Salige altid dette Anliggende. — Ja, Din Stræben for den var reen og ædel! Du den Jævne, men for Din Stand saa dannede Haandværker, adles derved; thi der hører opofrende Kjærlighed til at stride for den danske Sprogsag; Gunst og Anseelse skaffer den ikke.

Chr. Paulsen.

Christian Flor.

Af Ludvig Schrøder.

Christian Flors Forældre var norsk fødte. Faderen Christian Holm F. (1736—1808) hørte til en Bondeæt paa Gaarden Veffingstad i Stange Sogn paa Hedemarken; hans Forældre hed Lars Nielsen og Anna Jensdatter. Moderen Anna Catharine Hesselberg (1761—1837) havde hjemme i Laurvig; hendes Forældre hed Magnus Hesselberg og Ulrica Heegaard.

De holdt Bryllup 1782. Da var Chr. Holm Flor 46 Aar og Regimentskvartermester ved Kronprinsens Regiment; senere blev han Revisor ved Banken. Blandt deres Børn var to Døttre, hvoraf den ene overlevede sin Ægtefælle, Legatstifteren, Grosserer Petresch i København, og den anden Frederikke, der var født 1795, i tredive Aar levede i Ægteskab med den soranske Lektor Johannes Christian Lütken (fd. 1791, død 1856) og derpaa i flere Aar som Enke i København. En af Sønnerne, der bar sin Farfaders Navn Lars, blev, atten Aar gammel, udnævnt til Sekondløjtnant i Marinen og deltog kort efter, 23. August 1807, i Kampen mod den engelske Flaade, der søgte at trænge frem for at beskyde Hovedstaden, men hvis Angreb blev tilbageslaet. Efter at Englænderne ved at bombardere København havde tvungen den dansk-norske Regering til at udlevere Flaaden, gjorde Lars Flor Tjeneste

paa Kanonbaadene, men ogsaa til Lands i Slaget ved Sehested. Efter Fredsslutningen gjorde han snart Tjeneste paa et Orlogsskib snart paa Koffardiskibe. Han var Kaptejn-løjtnant, da han 1826 døde paa Java, hvortil han var kommen som Fører af et Handelsskib.

Christian Flor var 1807 Discipel i det saakaldte v. Westen'ske Institut. Men han havde, skønt han kun gik i sit 16de Aar, Mod paa ligesom Broderen at vove Livet i Kampen mod Englænderne. Han bad sin Fader, om han maatte søge at blive optaget i Studenterkorpset. Men dette vilde den gamle Mand ikke tillade.

Da Chr. Flor 1809 blev Student, var Faderen død, og dette har vel været en Hovedgrund til, at han maatte tage paa Landet for at tjene sit Brød som Huslærer. I denne Stilling var han i halvtredie Aar paa Fyn, og da han kom tilbage til Hovedstaden, maatte han undervise i Borgerdydskolen, samtidig med at han læste til theologisk Attestats, som han tog i Oktober 1816 med Laud.

Forinden havde han for anden Gang erklæret sig villig til at gaa i Krigen, nemlig i Januar 1814, da en fjendtlig Hær truede med at trænge op paa den jyske Halvø for at tvinge Kong Frederik den Sjette til at afstaa Norge. Chr. Flor var en Hovedmand, maaske Hovedmanden, imellem dem, der vilde bede Kongen om Lov til som frivillige at indtræde imellem Hærens menige Krigsfolk. I det Andragende, de vilde indgive, stod den Sætning, at et Folk, der tror paa sig selv, ikke kan gaa til Grunde. Grundtvig bekæmpede ved et af Studentermøderne i de Dage denne Udtryksmaade som udsprungen af Tidens vantro Tankegang. En af Flors Venner spurgte ham, om han ikke vilde tage til Genmæle; men han svarede: Grundt-

vig har i Grunden Ret. Imidlertid fandt han det upraktisk, hvad Grundtvig vilde have, at Studenterne nu skulde gaa ud for at vække Almuen til Tro paa en levende Gud.

Det har været i en halv Snes Aar, at Chr. Flor var knyttet til Borgerdydsskolen i København. Dennes Bestyrer, den jydsk Gaardmandssøn Michael Nielsen (fd. 1776, dd. 1846), havde været Lærer ved det von Westen'ske Institut og kendte sagtens derfra den unge Flor. Da han saa 1811 selv fik en Skole at lede, var det i sin gode Orden, at hans gamle Discipel henvendte sig til ham for at faa Timer at besørge. Flor blev en af hans Hovedlærere og tillige Inspektør ved Skolen. Blandt andet underviste han i Mathematik, og det var hans Stolthed, at han kunde faa alle sine Lærlinge til at forstaa dette Fag, der i mange Skoler har været agtet som saa vanskeligt, at kun enkelte indviede forstod det. Men at han ogsaa har undervist i de gamle Sprog, kan man vel slutte af, at han 1817 i Indbydelsesskriftet til Skolens Aarsprøve lod indrykke en Afhandling, der gik ud paa at vise „Hensigten ved de gamle Sprogs Studium og Umuligheden af at kunne erstatte Originalerne ved Oversættelser.“ Ogsaa det følgende Aar skrev han Afhandlingen i Indbydelsesskriftet; denne Gang var dets Æmne: „Om Skoleopdragelse“. Han har ikke blot taget sin Stilling ved Skolen som Lærerens, men ogsaa som Opdragerens. Men har han været en ivrig Lærer i Mathematik og klassiske Sprog, saa har han derfor ikke overset Betydningen af Nordens Oldsprog og dets nyere Bogverden. Universitetsbibliotekar P. G. Thorsen skal omkring 1870 stundum have nævnt Flor som den eneste foruden ham selv, der endnu levede af Rasmus Kristian Rasks Disciple; da Thorsen først 1828

blev Student fra Ribe Skole, kan han ikke have nævnt Flor som den, der samtidig med ham havde hørt Rasks Forelæsninger. Han maa have sigtet til et Lærlingeforhold, der laa forud for Rasks store Rejse. I hvert Fald har Flor lagt saa stor Vægt paa Kendskabet til Oldsproget som Vilkaar for at kunne være en dygtig Dansklærer, at man maa slutte, det har draget ham til sig allerede i hans Ungdom. Og hvad den nyere Literatur angaar, da er det vel nok at minde om, at han -- ligesom Svogeren J. C. Lütken — hørte til „de tolv“, som paa Latin vilde bryde en Lanse med Jens Baggesen for at godtgøre, at han ikke havde Ret til at sætte sig til Doms over en Digter som Adam Oehlenschläger. Flor nærede, som han i sit Dødsaar dikterede i et Brev til Kr. Arentsen, en varm „Taknemlighedsfølelse imod Oehlenschläger, da han vakte og nærede den i min unge, friske Sjæl slumrende Nordens Aand, hvilken siden altid har behersket min Villie og endnu altid er Ledestjærnen for mine alvorlige Bestræbelser.“ Paa mit Spørgsmaal til ham, om hvorfor han gik med iblandt „de tolv“, har han engang svaret, at det var Oehlenschläger, der havde aabnet hans Øje for, at det egentlige Menneskeliv er et poetisk Liv, hævet over Smaaligheden og Spidsborgerligheden. Følelsen af, hvad han saaledes skyldte Oehlenschläger, drev ham til at sætte sit Navn under Udfordringen, og med det samme Mod, hvormed han 1807 og 1814 havde været rede til at gaa sit Lands Fjender under Øjne, paatog han sig sammen med Povl Møller at overbringe det latinske Aktstykke til Baggesen. For øvrigt tog han saa godt som ingen Del i den følgende Strid; han var altfor optaget af sin Gerning som Lærer og Inspektør ved Borgerdydsskolen til at have Tid dertil.

Naar Flor kom i Forhold til Grundtvigs Tanker, er det maaske ikke let at oprede. Brevet fra ham til Kr. Arentzen ender med en Lovprisning af Grundtvig, „den Mand, som endnu klarere end Gehler Schläger har magtet at belyse og forherlige Nordens Aand.“ Men havde Flor erkendt dette 1817, da havde han næppe i Skoleprogrammet fra dette Aar fremhævet Betydningen af at læse de gamle Forfattere i Originalsprogene fremfor i Oversættelser, og da havde han heller ikke staaet imellem dem, som Grundtvig fejdede imod. Det har dog næppe været længe efter Tylvttestriden, inden han fik Øjet op for Grundtvigs Betydning. Han har sagt til mig, at lige siden han læste Grundtvigs ældste Skrifter, blev han vunden for hans historiske Livsanskuelse, og at han aldrig siden kom bort fra den. Dermed skal det dog ikke være modsagt, hvad Fr. Helveg har skreven, at Flor „mærkværdig nok i Kiel blev paa det nærmeste Gamle Grundtvigs aandelige Fostersøn.“ Det var, efter at Flor var kommen til Kiel, at Grundtvig udgav de Hovedværker, hveri hans historiske Livsanskuelse træder frem, den store Mytologi og den verdenshistoriske Haandbog, og det er vel fornemmelig disse, som fik en afgørende Betydning for Flor. — Imellem Virksomheden ved Borgerdydsskolen og den ved Universitetet i Kiel ligger Flors korte Præstegerning.

Hvad der har bragt Flor til at tænke paa at blive Præst, ved jeg ikke. Jeg har en Gang talt med ham om det, men fik ikke Indtryk af, at det var dybere Bevæggrunde, der drev ham dertil. Han har næppe hørt til de Mennesker, i hvis Liv, der har foregaaet stærke Gennembrud eller bratte Overgange. Det Ord „Samvittighed“, som kommer saa let paa manges Munde, holdt han ikke

af at bruge; ja han kunde endog — maaske halvt i Spøg, men tillige halvt i Alvor — paastaa, at han aldrig havde kendt til det, Mennesker kaldte „Samvittighed“; desuagtet kan det have sin fulde Rigtighed, naar Fr. Helveg har betegnet ham som „den i alle Forhold saa samvittighedsfulde Mand“. Flor har været ualmindelig lydhør for det Kald, der kom til ham, enten det var i de mere personlige Forhold eller i det offentlige Liv; han har samtidig ikke været stærkt fristet til at søge sin egen Ære; derfor har han kunnet følge Kaldet uden de stærke indre Kampe, under hvilke mange mene at høre Samvittighedens Røst. Naar han ikke brød sig om at bruge dette Ord, da har det været, fordi han lagde mere Vægt paa det ydre Kald end paa de indre Tilskyndelser. Saa vidt jeg mindes, var det et Vink, der kom til ham udenfra, der bragte ham til at tænke paa at søge det ledige Sognekald i Tølløse og Aagerup imellem Roskilde og Holbek. Og da Besidderen af Tølløse Gods, der havde Kaldsretten, havde hørt en Prædiken af ham — saa vidt jeg husker, i Kongens Lyngby —, aflagde Flor sine praktiske Prøver og blev 10. April 1822 kaldet til Sognepræst i det nævnte store Embede.

Ejeren af Tølløse stammede i andet Led fra en jydsk Præst; men hans Fader var Embedsmand i København; her blev Peter Christian Zeuthen født 1755, tog juridisk Eksamen 1774 og var Landsøverretsassessor 1782—89. I Aaret 1788 blev han Sekretær i den store Landbo-kommission og 1805 en af Landhusholdningsselskabets Præsidenter; endelig var han Formand for Nationalbankens Repræsentantskab. 1793 var han bleven sjællandsk Godsejer og 1815 virkelig Etatsraad. At han imidlertid har

haft Sans for andet end økonomiske Spørgsmaal, kan sluttes af, at han har oversat Dramaer af Diderot og offentliggjort Taler, som han har holdt i Efterslægtsselskabet. Da Oehlenschläger gik i dette Selskabs Skole, saa han ved Eksaminerne tit „den muntre imposante Mand med det kloge Ansigt og de kraftige brune Øjne“; han havde efter vor store Digters Mening „Sans for de skønne Videnskaber, skønt man egentlig ikke kan sige, han var en skøn Aand.“ Da Oehlenschläger efter at være bleven en berømt Digter første Gang var buden til Middag hos Etatsraad Zeuthen, foreslog denne en Skaal „til Ære for dem, der havde fremmet Kunst og Kultur i Landet.“ Etatsraad P. C. Zeuthens ældste Søn, Højesteretsassessor Vilhelm Peter Zeuthen (fd. 1785, dd. 1825) var Oehlenschlägers gode Ven. Vilhelmine Frederikke Zeuthen var 13 Aar yngre, 24 Aar gammel, da den 30aarige Flor blev Præst i Tølløse. Hun var en ualmindelig begavet og oplyst Kvinde, og hun gjorde straks ved første Bekendtskab et stærkere og alvorligere Indtryk paa Flor, end han hidtil havde modtaget af nogen Kvinde, og det blev ham snart umiskendeligt, at hun gengældte hans Tilbøjlighed. Han har en Gang sagt, at hvis nogen skulde have været ham en farlig Medbejler til hendes Hjærte, da var det Thorvaldsen. Dette minder om, at den unge Frøken Zeuthen har været udrustet med stor Sans for Kunst, men maaske tillige om, at vor store Billedhugger har truffen hende under sit Besøg i Danmark 1819—20 og da gjort et stærkt Indtryk paa hende. Da Flor havde faaet hendes Ja, skrev han til Faderen. Denne skal ikke have haft saa ganske let ved at gaa ind paa at faa Flor til Svigersøn. Vistnok havde han selv givet flere fornemme

Friere Afslag, men havde dog tænkt sig sin Datter i en helt anden Stilling end som Landsbypræstekone. Imidlertid gav han sit Samtykke til Forlovelsen. Flor lovede at erhverve sig Doktorgraden. Og Etatsraad Zeuthen besluttede sig til at bygge Præstegaarden i Tølløse om, for at hans Datter kunde komme til at bo godt; han har søgt Glæde i den Tanke at kunne have hende i sin Nærhed paa sine gamle Dage. Imidlertid døde han allerede sidst paa Aaret 1823, og nu mistede Udsigten til at flytte ind i den ny Præstegaard sin Glans for Datteren; hun vilde nødig leve som Præstekone, hvor hendes Broder var Herremand. Dette bragte saa Flor til at se sig om efter en anden Stilling, hvorved hele hans Liv fik en mærkelig Vending og naaede at faa Betydning i en langt videre Kreds, end han havde tænkt sig. Flors korte Virksomhed som Præst har da faaet sin største Betydning for ham derved, at det førte ham sammen med hende, der skulde baade fremkalde og muliggøre den betydningsfulde Ændring i hans hele Livsplan. Men der foreligger dog Vidnesbyrd om, at han som Sognepræst i Tølløse har gjort et blivende Indtryk i det mindste paa en ung Mand.

Flors Formand i Embedet var den gamle fromme Hans Teilmann, der var gift med den kraftige og begavede Cathrine Margrethe Samsøe, Søster til Digteren Ole Johan Samsøe. En Datter af disse Præstefolk, Kathrine Georgia Teilmann, var gift med Sognepræsten i Ondløse, Thomas Schatt Rørdam. Der er kun 1½ Mil imellem Ondløse og Tølløse, og Præstefamilien i Ondløse har da ikke blot haft rigelig Lejlighed til at lære Flor at kende i Naadensaaret, da Fru Teilmann var hans Værtinde, men ogsaa i den følgende Tid, da han virkede i

dens Nærhed. Til de unge, der voksede op i Ondløse Præstegaard hørte Peter Rørdam (fd. 1806, dd. 1883). Han var i mange Aar Sognepræst i Kongens Lyngby ved København og hørte til Bestyrelsen for Grundtvigs Højskole paa Marielyst. Det var da ikke saa underligt, at han gav Møde ved Festen, der blev holdt i København paa 25-Aarsdagen for Rødning Højskoles Aabning. Men det har maaske været en Overraskelse for mange, da han ved denne Lejlighed dvælede ved sine Minder om den unge Sognepræst Flor i Tølløse: „Det var i Tølløse Præstegaard, jeg første Gang saa Flor; da var det Sommer. Flor tiltalte mig, fordi han saa godt ud, især havde han kønne blaa Øjne. Der kom en Ven til ham, mens jeg var der, og jeg kunde se, han elskede ham; og Flor var omhyggelig for sin Ven; han sørgede selv for, baade at han fik noget at spise og Lejlighed til at hvile sig. Dertil kom, at Flor omgikkes min gamle Mormoder, som var Præsteenken paa Stedet, saa ømt og kærligt som en Søn sin Moder. Men der var endnu et, som anbefalede Flor i mine Øjne, han kunde baade køre og ride.“ De, der har kendt P. Rørdam, eller som blot har læst det nys udgivne Mindeskraft om ham, ville vide, hvor meget han selv gav sig af med at ride. „Paa samme Tid“ — fortsatte P. Rørdam — „som Flor blev Præst i Tølløse, kom Busck til Bjergby; og dette var for mig den ny Tid. Men Flor havde en Gave, som paa mig gjorde et uudslætteligt Indtryk, og det var Gaven til at haandtere alle Slags Mennesker; thi Flor omgikkes Mennesker af alle Klasser, Herremænd og Bønder, Præster og Skolelærere; og det var dengang noget usædvanligt. Og Flor spillede ikke dobbelt Spil, overalt lignede han sig

selv, altid var han køn, ædel, tillidsfuld og frimodig; og han kom Folk nærmere end ved Høflighed. Flor har i en usædvanlig Grad ejet den Gave at omgaas alle Slags Mennesker, uden Hensyn til Stand, og han har brugt denne Gave godt. Hvorfra denne skønne Gave kom, forstod jeg ikke dengang; men nu forstaar jeg det. Thi Flor gik Menneskene i Møde med Tro, han troede vort Folk til det bedste; og han haabede det bedste om vort Folk; og han elskede vort Folk. Men Tro og Haab og Kærlighed tiltaler alle Mennesker — det er og Sandhed.“ Denne Fremstilling af Christian Flors Ejendommelighed, som P. Rørdam har givet efter det Indtryk, han fik af den unge Præst, er desto mere at paaagte, da det tillige giver Forklaringen af, hvorfor han i sit senere Liv kunde udrette saa meget.

Flors Doktordisputats drejede sig om den oprindelige og egentlige Betydning af Hovedordenes Bøjningsformer i det latinske Sprog. Han sendte den til en af sine tidligere Medlærere i København, for at han kunde rette mulige Sprogfejl i den. Denne havde ingen Indvendinger at gøre mod Flors Latin, men undrede sig over Indholdet af Afhandlingen. Den blev imidlertid indsendt til Universitetet i Kiel og godkendt. Det krævedes hverken, at Flor skulde lade den trykke eller offentlig forsvare den. 1825 indløste han sit Doktordiplom. Man vilde ventelig have taget anderledes paa denne Sag, dersom man havde vidst forud, at Sognepræsten i Tølløse selv skulde blive Lærer ved Universitetet i Kiel og der blive den heftigste Modstander af de Planer, som udrugedes i Professorernes Kreds. Det har maaske været hans Forhold til den sjællandske Godsejerslægt, der har lettet Ordningen med Doktor-

titlen. Det var i alt Fald dette, som gjorde det muligt for ham at tage imod den daarligt lønnede Lærerplads i Kiel. Hans Forlovedes Arv var ansat til en fast Kapital, og Renten af den svarede netop til det Tab i Embedsindtægter, han led ved at ombytte Tølløse Sognekald med Lektoratet i Kiel. Det var ham en Tilfredsstillelse at kunne opgive sine gode Indtægter som Sognepræst for hendes Skyld, saa det maatte være klart, det var hende selv og ikke hendes Penge, der havde øvet en dragende Magt over ham. Den 9. December 1827 stod Christian Flors og Vilhelmine Frederikke Zeuthens Bryllup. I deres Ægteskab blev der kun født dem en Søn; men om denne Begivenhed foreligger der en Beretning i et Brev, som Kunsthistorikeren N. L. Høyen den 11. August 1829 skrev fra Kiel, hvor han, som var Discipel fra Borgerdydsskolen i København, havde opsøgt sin fordums Lærer: „Flors Kone har faaet sig en Søn i Fredags den 7. August. Barnet befandt sig meget vel, Moderen ogsaa ret vel, og Faderen var grumme glad, da hverken Læge eller Jordemoder havde havt synderligt Haab. Det gjorde en behagelig Virkning paa mig, da hans Karl kom om Formiddagen — hun kom ned Kl. 6¹/₂ om Morgenen — med dette Budskab, og da jeg var træt af at sidde og skrive, saa gik jeg op i hans Hus; besøge ham vilde jeg egentlig ikke; thi jeg tænkte det rimeligt, at jeg kom til Ulejlighed; men jeg blev gaaende ude paa Gangen, saa ind af Gangvinduerne; alt var tyst og stille, og jeg glædede mig usigeligt over den nys ankomne lille Person! Jeg tænkte ganske uskyldig paa: „Os er idag en Frelser født!“ — thi Flor havde været meget urolig, og hans Kone havde lidt meget i de

sidste Dage. — Om Aftenen spadserede vi sammen, og Glæden lyste af hvert Træk i hans Ansigt.“ Det var i Slutningen af 1826 at C. Flor flyttede til Kiel, hvor han i en Alder af ca. 35 Aar blev Digteren J. L. Heibergs Eftermand som Lærer ved Universitetet i Dansk og de andre nordiske Sprog og Literaturer med Titel af Professor; han havde Løfte om, at han efter et Aars Forløb skulde blive virkelig Professor. At Flor var vel forberedt til sin Lærergerning, vil de ikke tvivle om, som kender hans Forhold som en Lærling af den store Sproggransker Rasmus Kristian Rask. Og at han brugte sine Kræfter flittigt i sit Lærerfag, kan ses af hans Haandbog i den danske Literatur, der 1831 udkom i første og allerede 1835 i anden Udgave, som „dansk Læsebog til Brug for de højere Klasser“ i de ellers tyske Latinskoler i Hertugdømmerne, og hvis mange senere Oplag bevise, at man har fundet, det var en fortrinlig Læsebog for større Børn saavel som for den voksne Ungdom, — det kan fremdeles ses af hans Lærebog i det danske Sprog for Begyndere, der udkom 1833 og indeholdt baade Sproglære, Læsebog og dansk-tysk Ordbog (den er paa 346 Sider), og endelig af hans i 1842 udgivne Vejledning for tyske til mundtlig og skriftlig Oversættelse paa Dansk (290 Sider). Men af langt større Betydning er dog det, han udrettede i Kiel som Forkæmper for den danske Sag i Sønderjylland.

Frederik den sjettes Reskript fra 15. Decbr. 1810 om, at det danske Sprog skulde være Kirke-, Skole- og Retssprog, hvor det taltes til dagligt Brug, kom paa Grund af Embedsmændenes Modstand ikke til at gøre den forønskede Virkning. Derimod gav det Anledning til, at en sjællandsk Godsejer, Etatsraad J. B. Scavenius til Gjors-

løv, 1815 udsatte en Prisopgave om det danske Modersmaals Stilling i det Slesvigske i ældre og nyere Tid, og om Midlerne til at raade Bod paa dets Undertrykkelse; den blev besvaret med Dygtighed af Historieskriveren Werlauf og af den slesvigske Præst Outzen; begge de saaledes fremkomne Skrifter blev trykte 1819. Gennem dem kendte Flor Forholdene i sproglig Henseende i Sønderjylland, og han nærede det Haab, at han dels ved Paavirkning af den studerende Ungdom, dels ved Skrifter kunde bidrage til at standse den fremskridende Udryddelse af det danske Sprog i Sønderjylland.

Men havde Scavenius's Prisopgave og Besvarelserne af den tjent til at skærpe Opmærksomheden for Faren, saa havde den ogsaa bragt Danskhedens Fjender til at røre sig. Blandt disse skal her straks nævnes Niels Nicolaj Falck, der er født 1784 i det danske Sogn Emmerlev ved Tønder, efter nogen Vaklen bestemte sig for Retsvidenskaben, blev ansat i de Regeringskontorer i København, der havde med Hertugdømmernes Anliggender at gøre, men derpaa blev udnævnt til Professor i romersk og tysk Ret ved Universitetet i Christiania. Paa Grund af Norges Adskillelse fra Danmark kom han ikke til at overtage denne Bestilling, men blev i Stedet for Professor i Retsvidenskaben i Kiel. I et Tidsskrift, der blev udgiven af nogle Kieler-Professorer, skrev han nu 1816 meget skarpt imod Scavenius, der havde blandet sig i Ting, der ikke kom ham ved, og lagt an paa at vække Tvedragt. Flor har omtalt Falck som en begavet og godmodig, men svag og forfængelig Mand. Ved hans Side stod indtil 1829 den et Aar yngre tyskfødte Fred. Chr. Dahlmann, som baade havde studeret og holdt Forelæsninger i København

og begyndt sin Forfattervirksomhed med at skrive om Oehlenschlägers dramatiske Værker, men som efter at han var bleven Professor i Historie i Kiel paatog sig som „Sekretær ved det slesvig-holstenske Ridderskabs Deputation“ at forsvare dette Ridderskabs Politik over for Regeringen.

Flor havde ikke med sin unge Hustru gjort ret mange Besøg hos de kielske Professor-Familier, før han havde mærket den herskende Uvilje mod og Ringeagt for alt, hvad der hørte Danmark til; Forbindelsen med dette Land, sagde de, hindrede Schleswig-Holstein i at gaa saadan frem i Kultur og Sædelighed, som der ellers var god Grund til at vente. Disse Erfaringer bestemte Flor til at gøre Frederik den Sjette opmærksom paa den truende Fare. Han rejste til København 1828, *) fik Audiens hos Kongen og sagde ham, hvordan man i Kiel arbejdede paa at skille ham ved Hertugdømmerne og fornemmelig paa at tilintetgøre det Danske i Sønderjylland. Kongen hørte paa ham med synlig Deltagelse og lovede at støtte ham i hans Virksomhed for den danske Sag, og Flor rejste med godt Mod tilbage til Kiel. Næste Aar søgte han atter Kongen, men da han bragte sit Anliggende paa Bane, sagde Kongen kun: „Ja, min kære Flor, lad os aldrig tale om de Ting“, og begyndte at spørge ham, hvor han boede i Kiel. Det var aabenbart, at Herrerne fra de tyske Regerings-Kontorer, og vel navnlig den Mand, der var Sjælen i Hertugdømmernes Regering, Høpp, havde forklaret ham, at det gik ikke an

*) Dersom Flor, som A. D. Jørgensen og P. C. Koch har skreven, allerede 1827 har været i København for at tale med Kongen, da har det været før hans Bryllup eller maaske paa Rejsen for at hente sin Brud (i December 1827).

at røre ved den slesvigske Sprogsag. Det var vistnok den samme Høpp, som voldte, at Flor ikke blev udnævnt til ordentlig Professor, som det var ham lovet. Schleswig-Holsteinerne havde mærket, at de i Flor havde en farlig Fjende, og de vilde helst gøre ham ked af Opholdet i Kiel. Men han var sejt. Han kunde taale at blive fortrædiget, og han kunde, hvad der har mere at betyde, taalmodig vente paa bedre Tider.

En trofast Støtte havde han imidlertid i en af sine Medlærere, Paul Ditlev Christian Paulsen, af hvem han har givet en Levnedsbeskrivelse efter hans Død sidst i Decbr. 1854. Efter denne Fortælling (i „Dannevirke“ for 15. og 16. Juni 1855) skal jeg meddele de følgende Oplysninger. Paulsens Forfædre i mange Led har været knyttet til Byen Flensborg, og der er han selv født den 10. Januar 1798. Syv Aar gammel mistede han sin Fader; da han var tolv Aar gammel, sendte Moderen ham til den bekendte tyske Skolemands, Salzmanns, Opdragelsesanstalt i Schnepfenthal i det sachsiske; siden kom hans yngre Broder ogsaa derned, og Moderen fik (som en Undtagelse fra Anstaltens Skik) Lov til at være hos sine Børn. Da det var bleven bestemt, at Chr. Paulsen skulde studere — han fjøede sig i denne Retning efter Moderens Ønske, da det blev forestillet ham, at han saaledes bedst kunde komme til at tjene sit Fædreland — benyttede han først Gymnasierne i Gotha og Lybæk. 1816 gik han som Student til Göttingen. Under sit Ophold her til Efteraaret 1818 „benyttede han sin Tid saa godt som muligt til i alle Retninger at udvikle sine Evner og skride frem i Sandhedens Erkendelse“, og han tog med Iver Del i „det unge, muntre Studenterliv, naar Lystigheden holdt

sig inden for Sømmelighedens og Anstændighedens Grænser.“ Men det mærkeligste ved den unge flensborgske Students Ophold i det højtyske Göttingen er dog dette, at han her med Iver kastede sig over det danske Sprog: han opsøgte danske Bøger paa Universitets-Bibliotheket, læste flittigt nys udkomne danske Digterværker, navnlig Ingemanns „Blanka“, „Masaniello“ og „De underjordiske“, øvede sig i at tale Dansk med sine slesvigske Venner, forsømte ingen Lejlighed til at omgaas de unge danske lærde, som besøgte Göttingen, f. Eks. Dr. Bredsdorf og Dr. H. N. Clausen, hvilken sidste lige til hans Død blev en af hans fortroligste Venner; endelig skrev han undertiden Breve paa Dansk til sine Slægtninge i Flensborg. I en Dagbogs-Optegnelse af ham fra Februar 1818 finder man den Ytring, at han føler sig som dansk. I de nærmest følgende Aar studerede han Retslæren i Berlin, Heidelberg og Kiel, og tog 1821 Eksamen paa Gottorp Slot. Men derpaa gik han til København for at lægge sig efter dansk Ret. Her fandt han sig saare vel, levede i fortrolig Omgang med Clausen, tog Doktorgraden, optraadte privat som Lærer paa Universitetet og fik sig en dansk Fæstemø. Efter at være udnævnt til Professor i Kiel, holdt han Bryllup, og tog Bolig i den holstenske Universitetsby et halvt Aars Tid før Flor kom dertil; men da dette skete, knyttede der sig straks et personligt og politisk Venskab mellem dem.

„At der allerede fandtes slesvig-holstenske Tendenser,“ skriver Flor, „den Gang Paulsen kom som Professor til Kiel, kunde han ikke ganske nægte for sig selv; men at der allerede da eksisterede slesvig-holstenske Planer og Intriger, kunde og vilde han ikke tro. Af Naturen var

han meget langt fra at være mistroisk eller at have et skarpt og opmærksomt Øje for List og Rænker, og med de kielske Professorer levede han i god Forstaaelse og selskabeligt Samkvem. Men Aaret 1830 tvang ham til at se, hvad han saa nødig vilde se.“ Naar jeg læser disse Linjer, kan jeg ikke vægre mig ved det Indtryk, at Flor ved at skrive dem har tænkt paa mangen en Samtale, han i de Aar har haft med sin gode Ven for at aabne hans Øjne for det, som han saa. Thi Flor selv havde et skarpt Øje for List og Rænker. Paulsen har indrømmet ham, at man havde „Tendens til“, Lyst til at arbejde for Schleswig-Holstein. Flor har paastaet, at Arbejdet allerede var begyndt; Planerne vare lagte, Intrigerne i fuld Gang. Nej, noget saadant var det Paulsen umuligt at tro om sine Embedsbrødre. Saa kom 1830, og da var det, at den til Landfoged paa Sild udnævnte Uwe Jens Lornsen 19. Oktober kom over til Kiel og i sit Skrift om „Forfatningsværket i Slesvig-Holsten“ aabenlyst opfordrede Folket i Hertugdømmerne til at kræve deres slesvig-holstenske Rettigheder og Friheder. Først henvendte han sig til enkelte Personer, og deriblandt ogsaa til Professor Paulsen. Hvad Friheden angik, kunde Paulsen vel enes med Lornsen; men da han gjorde denne opmærksom paa Slesvigs Forhold til Danmark, og Landfogden ikke vilde indrømme, at det havde mindste Betydning, skiltes de med et afgjort Brud. Nu havde Paulsen lært, at der virkelig var et slesvig-holstensk Parti og slesvig-holstenske Planer. Og han maatte bestyrkes i det ved at se den stærke Bevægelse, som Lornsens Skrift fremkaldte i Holsten. Da Lornsen 22. November 1830 blev fængslet og sat under Anklage som Oprører og dømt til Embedsfortabelse og et Aars

Fæstningsarrest*), virkede det vistnok beroligende paa Paulsen. Men han fandt det dog nødvendigt at gjøre noget for at oplyse Folk og Regering om Slesvigs virkelige Stilling og Forhold. Derfor udgav han 1832 eller mulig i Slutningen af 1831 et tysk Skrift om Hertugdømmet Slesvigs Nationalitet og Statsret. Da dette Skridt var gjort, rejste han i Sommeren 1832 til København for at tale med Regeringsherrerne. Han skulde her gøre den samme Erfaring, som Flor havde gjort. Høpp var den ledende Sjæl, forsaavidt han da ikke selv stod under andres Ledelse, og Høpp var en god Slesvig-Holstener, der selvfølgelig „fandt det saare betænkeligt at røre ved Sprogtilstanden i Hertugdømmerne“, saa Paulsen skønnede nok, at han ikke ad denne Vej kunde naa sit Ønske, at faa dansk Retssprog indført, hvor Folkesproget var dansk. Men ved denne Modstand fra Myndighederne modnedes han til at gaa med Flor, da denne endelig kunde faa selve de danske Sønderjyder i Tale, og netop fordi Flor ikke selv var født i Sønderjylland, var det af dobbelt Vigtighed for ham at have en Mand som Paulsen, der havde dette Fortrin, ved sin Side i Kampen. Stillingen i Kiel var fra begge Sider temmelig klar, da den første slesvigske Stænderforsamling mødte i Byen Slesvig.

I Vaaren 1836 traadte den slesvigske Stænderforsamling sammen for første Gang. Flor rejste da til Slesvig i Haab om at vinde et Medlem af Bondestanden fra de dansktalende Egne. Han var saa heldig at finde, hvad han søgte, i den 42-aarige Nis Lorenzen, Ejer af

*) Han gik siden til Sydamerika, og derefter til Schweiz. 13. Februar 1838 fandtes hans Lig ved Genfersøen. I Brystet sad en Pistolkugle; Pulaaren var overskaaren.

Gaarden Lillholt i Halk Sogn ved Haderslev. Det var en Mand, som paa Grund af sin Faders Død havde maattet overtage Gaarden i en ung Alder, og hvis Selvstændighedsfølelse derfor ogsaa tidlig var udviklet. Han var, skriver P. Chr. Koch, „en anset, hæderlig Bonde, men besad ingen anden Dannelse end hans Standsfæller i Almindelighed. Uden Anlæg til at blive begejstret eller livlig, var han derimod klogt beregnende, rolig af Karakter og under alle Forhold uforfærdet. Disse Egenskaber i Forbindelse med hans høje, kæmpemæssige og korpulente Person gjorde, at han ligesom saa ned paa alle andre Mennesker, især paa dem, han troede, indbildte sig at være noget, navnlig af Embedsstanden, paa hvilken han til den Tid havde et Horn i Siden. Som Sognefoged havde han ikke kunnet vise sig ydmyg nok over for Amtmand Johannsen, og var derfor af denne bleven afsat. Tiden for Valgene til Stænderne kom. Købmand Peter Hiort Lorenzen i Haderslev, ivrig tysk-liberal sindet, stillede sig til Valg, og da han i N. Lorenzen mente at kunne have en fast Støtte i Stændersalen, saa virkede han ivrig ogsaa for hans Valg, der gik saa meget lettere igennem, som Bønderne vare stødte over hans Afsættelse fra Sognefogedposten, og lod Amtmandens Kandidat, Kammerjunker v. Krogh, falde.“ *)

Flor fik Nis Lorenzen til at indbringe følgende Forslag i Forsamlingen:

„Den slesvigske Stænderforsamling beslutter at
 „indgive en Petition om, at det tyske og latinske
 „Sprog i Regerings- og Statssager maa afskaffes,

*) P. Chr. Kochs Bidrag til Skildring af C. Flors Virksomhed. („Fædrelandets“ Føljeton for 1875.)

„hvor Undervisningen sker i det danske Sprog, og
„at derimod det danske Sprog i enhver Henseende
„der maa blive indført.“

P. Chr. Koch, som oplyser, at det egentlig var et Forslag af Flor, som Nis Lorenzen fremførte, kender ogsaa Flors Pen igennem den Begrundelse deraf, som den Stænderdeputerede oplæste: „Hvor i al Verden gives der et Folk, som vilde se sine offentlige Anliggender behandlede i et andet Sprog, end sit eget? Hvad vilde f. Eks. Holstens Indbyggere sige dertil, hvis alle deres Embedsmænd paa en Gang begyndte at skrive og tale Dansk? De vilde vist i alle tyske Blade klage over Uretfærdighed og Undertrykkelse. — — Den eneste Grund, som man, saa vidt mig bekendt, med noget Skin af Ret har anført imod min Proposition, er den derved opstaaende Ulejlighed for de Herrer Embedsmænd. Men denne Grund er af saa ringe Vægt, at jeg næsten finder det overflødig at gendrive den. Embedsmanden er dog vel i Landet for Folkets Skyld. Hvo, som ikke vil paatage sig den ringe Ulejlighed at lære at læse, tale og skrive Dansk, kan jo blive blandt Tyskerne. Vi ønske ikke at have ham; han bliver dog en fremmed, har intet Hjærte for os, ingen Interesse for vore Anliggender, undtagen for saa vidt han har sin Fortjeneste derved.“

Endelig bemærker P. Chr. Koch, at Teksten til enkelte Petitioner, som til Sagens Understøttelse indkom fra N. Lorenzens Distrikt, ligeledes højst rimelig er bleven opsat af Flor. Men Flor selv fremhæver, at hans Ven Paulsen havde sin Del i denne Sag: Da den slesvigske Stænderforsamling første Gang skulde træde sammen 1836, sendte Paulsen den stænderdeputerede Nis Lorenzen paa Lilholt

sit før omtalte Skrift angaaende Slesvigs Tilstand, „og bidrog paa flere Maader sit til, at Sprogpetitionen fra Nordslesvig blev indgivet til Stænderforsamlingen.“

En Maanedes Tid før Lorenzens Forslag blev indbragt, var der fra en anden Stænderdeputeret, Gaardejer A. Petersen fra Dalby, indkommen et Andragende af en ganske anden Slags. Det løb ud paa, at enhver Skolelærer i Slesvig herefter skulde underkaste sig Eksamen i Tysk, og at der i alle Landsbyskoler i Slesvig skulde gives nogle Timers ugentlig Undervisning i Tysk. Han paastod, det var et almindeligt Ønske hos den danske Befolkning, som i „det hele mere vendte Blikket imod Syden end imod Norden.“ For saa vidt der var noget sandt i dette, gjaldt det imidlertid lige saa fuldt paa Øerne som i Nordslesvig, og stammede fra, at alle saakaldte „dannede Familier“ for en Menneskealder siden betragtede det som en Nødvendighed for deres Børn at lære Tysk — det kan i den Retning være galt nok endnu! Men var der noget Sted i Verden, hvor et Forslag af denne Slags ikke maatte fremsættes, saa var det der, hvor Tyskerne kun lurede paa en Lejlighed til helt at tilintetgøre det danske Modersmaals Ret til at komme frem i det offentlige Liv, og denne Lejlighed vilde de sige var kommen, saa snart som det kunde godtgøres, at alle igennem Børneskolerne var bleven oplærte i det tyske. — A. Petersen hørte hjemme i et af de allernordligste Sogne i Sønderjylland (et af de otte, som ved Freden i 1864 blev knyttet til Kongeriget, og som ligger imellem Skamlingsbanke og Kolding); men det er en Egn, hvor de tyske Hernhutter i Kristiansfeld have øvet en temmelig stor Indflydelse, og A. Petersen selv havde studeret paa det tyske Seminarium i Tønder, hvilket

Gaardmandssønner stundum gjorde, for derved at fri sig fra militær Tjeneste.

Angaaende Petersens Forslag var der nedsat et Udvalg. Da nu Nis Lorenzens kom frem, fandt Professor Falck det klogt at stille sig i et halvt venligt Forhold til det; tysk Retssprog iblandt danske Folk, indrømmede han, passede ikke; helst vilde han have det nevtrale latinske Sprog til Retssprog i Slesvig. Imidlertid kunde han ogsaa gaa ind paa dansk Retssprog i Nordslesvig. Men der skulde noget for noget. Det kom for en Dag, da han som Forsamlingens Præsident foreslog, at Lorenzens Forslag skulde henvises til det samme Udvalg, der var nedsat til at behandle Petersens Forslag. Forgæves forlangte Lorenzen et særligt Udvalg for sit Forslag. Falcks Mening gik igennem; men derhos fik han selv det Hverv at tiltræde Udvalget, som da kunde bearbejde de to Forslag sammen til ét. Der kom dog intet ud af det uden en Udvalgsbetænkning, der løb ud paa, at fra nu af skulde ingen Skolelærer ansættes i Nordslesvig, uden han ved en Prøve havde godtgjort, at han besad Færdighed i Tysk; men først efter Forløbet af 10 Aar skulde man kræve Bevis paa Kyndighed i Dansk af Embedsmænd, som ønskede Ansættelse sammesteds.

Hvor lidet end de danske Stænderdeputerede formaade, saa var der dog ved Nis Lorenzens Forslag beredet det overmodige tyske Parti en Vanskelighed, da det aabenbart ikke gik an at nægte det billige i det udtalte Ønske, naar det virkelig havde Folkestemningen for sig. Og da det først var kommen frem, maatte selv Petersen fra Dalby indrømme, at Ønsket om Indførelse af dansk Retssprog var almindeligt i Nordslesvig.

Men hertil kom endnu de Virkninger, som denne Forhandling fik paa Stemningen iblandt de danske i Kongeriget. 1835 var der i København stiftet et Selskab til Trykkefrihedens rette Brug, og ved dette Selskabs Generalforsamling den 4. Novbr. 1836 optraadte den sekstogtyveaarige juridiske Kandidat Orla Lehmann med en Opfordring til Selskabets Bestyrelse om at tage under Overvejelse, om det ikke kunde udstrække sin Virksomhed til Slesvig. Men den Tale, hvormed han begrundede dette Forslag, er en af de mærkeligste, han har holdt. For den danske Almenhed „var det en Nyhed, at der i Slesvig gaves en stor dansk Befolkning, som kunde og skulde reddes fra national Undergang“; saaledes skriver Lehmann i den Indledning, hvormed han meddeleer Talen, og fremdeles: „Jeg tror, det var et rigtigt politisk Blik, som her paaviste en stor Opgave for det lille danske Folk, og som her fandt den Løftestang, som skulde hæve det tidligere af Ulykker knækkede, af et lethargisk Oldingeregimente søvndyssede danske Folk til Selvbevidsthed og Selvvirksomhed.“ Men af selve Talen skal jeg kun fremhæve følgende, der viser Forholdet til det Lorenzenske Andragende:

„Vi har for os den historiske Ret, Halvdelen af Slesvigs nuværende Befolkning og hele Tidens Aand. At denne Tidens Aand har begyndt at røre sig ogsaa i Slesvig, derpaa haves et Bevis i de til den første Stænderforsamling indgivne Petitioner. Ganske vist var det kun en lille, en svag Begyndelse; men den utilbørlige Behandling, dette beskedne Andragende led i den af tyske Embedsmænd og tyske adelige bestaaende Forsamling, vil snarere tjene til at fremme end til at hæmme denne Sag, fordi den vil

lære de danske Slesvigere, at det kun er ved større Enighed og Kraft, de vil kunne naa deres Ret.“

Men Følgen af denne Tale blev, at Trykkefriheds-Selskabets Medlemstal paa ét Aar steg med næsten 2000 (fra 2965 til 4840). Saaledes greb det Folk rundt omkring i Landet at høre den „Nyhed“ om det danske Modersmaals Trængsel i Nordslesvig. Falck og de andre Slesvig-Holstenere fnøs af Harmen baade over Talen og over, at Trykkefriheds-Selskabet vilde „blande sig ind i et rent slesvigsk Anliggende“.

Det, som Flor længtes efter, havde han egentlig ikke naaet ved Forbindelsen med Nis Lorenzen. Hvad der saa end kunde opnaas ved at purre ved en dansk Sønderjyde, saa at han satte sig i Bevægelse, saa havde det dog langt mere at betyde, naar der uden hans eller nogen anden studeret Mands Indflydelse opkom en Bevægelse blandt de jævne danske Sønderjyder selv, som saa han og Paulsen og deres slesvigsk fødte, men studerte Meningsfæller, Dr. Manicus i Ekernefjord (f. 1795 i Sørup i Angel), Herredsfoged v. Wimpfen i Flensborg (f. 1802 i Lyksborg, † 1839) og Justitiarius (eller Birkedommer) Jaspersen (f. 1777 i V. Ørsted ved Bredsted, † 1847) kunde støtte med Raad og Daad. I elleve Aar havde Flor spejdet efter Tegnet paa en saadan Bevægelse. Da han saa det, fortæller P. Chr. Koch, fremkaldte det Taarer i hans Øjne. Men Tegnet var en Artikel i det tyske Ugeblad, som udkom i Itzeho; der var intet Navn under den, men det var klart af Indholdet, at den maatte være skreven i det danske Sønderjylland. Overskriften var: „Slesvig som det er.“ Og derunder stod et Vers, der af Forfatteren er meddelt saaledes:

„Man rev os fra vor Moders Barm
 og gav en fremmed os i Arm; —
 han taler kun sit eget Maal,
 som vi maa høre paa med Taal.
 I Kirker, Skoler, Rettens Sale
 fuldbyrdes alt ved fremmed Tale;
 hidtil vi al Tid tav og led; —
 faa vi igen vor Rettighed?“

I selve Artiklen blev der mindet om Frederik den Sjettes Sprogreskript fra 1810, som endnu ikke havde ført til noget. Der blev anført Eksempler paa, hvordan ægte danske Bynavne af Embedsmændene „omfuskedes til tyske“ m. m., og saa sluttedes der:

„Men hvor længe skal endnu dette usalige Virvar taales? Naar skal vort elskede Modersmaal rejses fra sin dybe Fornedrelse op paa det Hædersstade, der tilkommer det? Hvorfor skulle vi gøres saa aldeles fremmede for det Land, som vi, i Følge Nedstamning, Sprog og Nationalitet saa ganske tilhører, det Land, med hvilket vi evig bliver forbundne og udgøre ét Folk? Thi sandelig, saa vist som Holsten er et tysk Land og dets Indbyggere er Tyskere, saa vist er Slesvig et dansk Land og dets Indbyggere er danske saa godt som Indbyggerne i Kongeriget Danmark. Derfor sige vi ogsaa med Forfatteren af en Opsats i Tillæget til „Itzehoe Wochenblatt“ Nr. 20: Bort med det danske, hvor Folket er tysk; — men bort ogsaa med det tyske, hvor Folket er dansk! og forventer med Tillid til vor ærede Konge en Forandring i disse trykkende og beklagelige Tilstande, som kvæle enhver ædel Nationalfølelse i Fødselen og opfylde enhver brav Borger med Vemod! Gid da ogsaa nærværende Fremstilling maa være et Vidnesbyrd om, at dansk Fædrelandsfølelse endnu langt fra er uddød i det slesvigske

Folks Hjærter, og vise, hvor saare meget dets Sprog og Nationalitet krænkes og miskendes, og hvor meget man længes efter en naturlig Udvikling af denne unaturlige Tilstand! Gid da vore Modstandere maa erkende, at deres Umage for at germanisere det danske Slesvig er forgæves, at alt Tysk hos os stedse betragtes som noget fremmed, og at det elskede Modersmaal før eller senere vil gaa sejrende ud af Kampen!“

Sammenhængen med denne Artikels Fremkomst var denne, eftersom det er fortalt af Peter Christian Koch. P. C. Koch, som er født 1807 i Tiset ved Gram, hvor hans Fader var Smed, kom 1820 i Handelslære i Haderslev, og efter i rigelig 16 Aar at have arbejdet i et af Byens anseteste Handelshuse, begyndte han selv en Handel i Sommeren 1836. En ældre Broder, der havde rejst om som Kniplingskræmmer i Kongeriget, tilskyndede ham til at udgive et dansk Ugeblad. At hans Ejendom laa lige op til Haderslev Bogtrykkeri, var en ydre Omstændighed, der mulig kunde lette sligt et Foretagende. Men Hovedsagen var naturligvis, at han havde en indre Drift til at sysle med Bog og Pen. Om han havde noget bestemt, som han havde Lyst til at føre frem i Bladet, oplyser han ikke; fra først af var det i al Fald ikke den danske Sag; han tænkte sig ikke, at Sprogforholdene kunde ordnes synderlig anderledes i et Grænseland. Imidlertid kom han i Bekendtskab med Bogbinderen N. Christian Nissen, som ved at læse Professor Paulsens Skrift om Slesvigs Nationalitet og Statsret i høj Grad var bleven greben af dets slaaende Indhold, og som ved at høre om Kochs Planer straks søgte ham; et dansk Blad i Nordslesvig maatte jo kunne støtte den Sag, der opfyldte ham. Da

Koch havde hørt ham udtale sine Følelser, var han straks paa det rene med, at han havde Ret, og det blev ham klart, hvad det ny Blad skulde virke for. En Aften i Efteraaret 1836 vare de to Venner blevne enige om alt væsentligt; men inden Bladet kunde komme i Gang, maatte det først nøje undersøges, hvordan sligt kunde sættes i Værk. Imidlertid brændte de af Lyst til „at faa deres Bavn i Sønderjylland tændt,“ og for dog at prøve deres Kræfter, besluttede de at skrive hver en Artikel. Koch skrev en paa Dansk og sendte den til „Aarhus Stiftstidende“; men den forsigtige Redaktør Elmquist havde mange Abonnenter i Hertugdømmerne, forudsatte uden videre, at det var tyske og tysksindede Folk, hvem man ikke maatte støde ved Artikler om den slesvigske Sprogsag, og — puttede Kochs Artikel i Papirskurven. Nissen skrev derimod paa Tysk og sendte sin Artikel til Ugebladet, der blev udgivet i Itzeho, som optog den. Verset, der stod over den, var skrevet af Koch. Nissen selv havde tænkt at sætte følgende danske Linjer oven over:

„Brænd højt, brænd varigt i vort Norden,
du Fædrelandets Kærlighed.“

Dette svarede fuldkomment, skriver Koch, til „Nissens varme, danske Følelse“; men Koch frygtede vist, at det kunde hindre Artiklens Optagelse, og fik sit Vers sat i Stedet.

Hverken Koch eller Nissen vidste noget om Flor. Men da denne havde læst Stykket i Itzehoeren, gjorde han sig straks rejsefærdig for at opsøge Forfatteren. Den norske Skimmel, der havde tilhørt hans Hustru, blev sadlet, og „Toget gik til Slesvigs nordlige Egne; han hastede, som om han havde tøvet for længe eller kunde komme

for silde“. Det kunde ikke nytte, tænkte han, at Nord-slesvigerne vilde bruge det Itzehoer-Ugeblad til deres Organ; de maatte have deres eget Blad; men da dertil krævedes et Privilegium, som var vanskeligt at faa, saa maatte man se at faa det tyske Ugeblad „Lyna“, som udkom i Haderslev, omdannet til et dansk Blad. Der levede i samme By en Hr. C. Sørensen, som var Agent for Trykkefriheds-Selskabet i København. Muligt var det ham, der havde skrevet Artiklen i Itzehoeren. I al Fald maatte han kunne lede Flor paa Spor efter Forfatteren, og hans Bistand maatte kunne paaregnes til at faa sat det danske Blad i Gang. Flor lagde Rejsen over Ekernfjord, hvor han besøgte Dr. Manicus, og besøgte ligeledes v. Wimpfen i Flensborg, der var ved at skrive paa sin „Slesvigs Historie“. Og dog naaede han at komme til Haderslev en Uges Tid efter at Nissens Stykke var bleven offentliggjort. Det var Lørdag den 29. Juli 1837. Flor spurgte efter C. Sørensen og fandt ham. Han var Faktor paa „Lyna“s Udgivers, Bogtrykker Senebergs Trykkeri, og en Slægtning af denne Mand. Flor kom da til at forhandle med dem begge to om „Lyna“s Forandring til et dansk Ugeblad, og alle tre enedes de om, næste Dag at køre sammen ud til Nis Lorenzen paa Lillholt, hos hvem Flor havde sat Professor Paulsen Stævne. C. Sørensen og Seneberg vare i Virkeligheden tysksindede; men de vare „liberale“ og ivrige Tilhængere af Haderslevs „liberale“ Stænderdeputerede P. Hiort Lorenzen, og de vilde ogsaa gjerne i med den „liberale“ Nis Lorenzen.

Men om Aftenen, efter at Flor havde truffen Aftale med Seneberg og Sørensen om Turen til Lillholt, mødte den sidste Bogbinder Nissen, fortalte ham om Flors Besøg

og opfordrede ham til at tage med til Lillholt næste Dag. Nissen gik til Koch og opfordrede ham til uden videre at møde ved Vognen Søndag Morgen og tage med. Og Flor fik saaledes fire Mænd i Følge med sig ud til Lillholt, hvor saa ogsaa Paulsen kom, saa med Værten i Huset var de syv om Raadet. Ved Forhandlingen var der to, som ikke sagde stort, Koch, som ikke ventede sig noget af Seneberg, og denne selv, som „var mere lurende end talende“. Flor betragtede imidlertid Sagen som afgjort, og gjorde i de følgende Dage en Ridetur omkring til nogle Præster, der havde været hans Lærlinge i Borgerdydsskolen i København, eller som han kendte fra Universitetet; de boede dels i Haderslev Amt, dels i det sydlige Nørrejylland, og det maatte ventes af dem, at de vilde dele hans Glæde over det ny Forehavende, støtte Bladet med Bidrag og skaffe det Udbredelse hver i sin Egn.

Da Flor kom tilbage til Haderslev fra sin Rundrejse og antog, at alt var ordnet paa det bedste, mødte der ham en stor Skuffelse. Seneberg havde talt med Præsten Laurtrup og med Braunejser, der plejede at hjælpe ham med „Lyna“, og af dem faaet den Besked, at de vilde blive hans Fjender, om han indlod sig med Flor; det kunde maaske komme til at koste ham hans Privilegium som Bogtrykker. Han erklærede da for Flor, at han nu havde betænkt det Forslag, der var forhandlet paa Lillholt — at der var truffen nogen fast Aftale, nægtede han — og at han var kommen paa det rene med, at han ikke kunde stille „Lyna“ til Flors Raadighed. „Dette var et Tordenslag for Flor, med hvis Lyd i Ørerne han nu som eneste Udbytte af sin lange og besværlige Rejse maatte vende tilbage til Kiel.“ Men han lettede først sit Hjærte

„i en saadan Strøm af djærve Udtryk“, at Seneberg og hans Hus aldrig glemte dem. Koch, som overværede denne Afskedsscene, fik tilligemed Nissen en Samtale med Flor, inden hans Afrejse til Kiel. De søgte at trøste ham; de havde ikke ventet sig andet af Seneberg, og Koch havde derfor allerede Dagen efter Mødet paa Lillholt indgivet et Andragende om Tilladelse til at udgive et dansk Ugeblad. Flor havde ondt ved at slutte sig til deres Forhaabninger. Det var vanskeligt at faa Privilegium til at udgive et Blad. Og desuden — var Koch Manden til det? Seneberg og Sørensen havde afmalet ham for Flor som „en umedgørlig Heldøre, der i Stedet for at understøtte dem i deres liberale Bestræbelser kun havde Hang til gudelig Læsning.“ Flor havde, fortæller Koch, „en uovervindelig Antipathi overfor Pietister;“ først i sine sidste Leveaar forandrede han i det Stykke sine Tanker noget. Skulde han nu inllade sig med en Pietist for at faa et dansk Blad i Gang? Den folkelige Sag var næppe vel tjent med slige Hjælpere.

Det tegnede da ikke allerbedst til en Samvirken mellem Flor og Koch.

Det saa næsten ud, som Trykkefriheds-Selskabet i København havde været lige saa uheldigt med at faa en Mand i Haderslev til at udføre dets Vilje, som Frederik den Sjette havde været med Hr. Høpp og de andre tyske Kancelliherrer. Og Hr. Sørensen, der skulde arbejde i Trykkefriheds-Selskabets Tjeneste, og derfor af Flor maatte antages for at være en paalidelig Mand, var ogsaa nær ved at forstyrre hans Planer. Det var ham, der var Skyld i, at Flor under sit første Besøg i Haderslev kom til at se med Mistro paa Koch, og at han derfor ikke fik mere

ud af sin Rejse. Men det blev ikke derved; ogsaa senere lagde han Hindringer i Vejen for Samarbejdet imellem Flor og Koch.

Kort efter at Flor var kommen hjem til Kiel fra den Rejse, hvor han en Stund havde set sig Maalet nær og derpaa igen havde fundet sig bittert skuffet, skrev han til Præsten Hertel i Aastrup ved Haderslev, for at faa ham til at opmuntre Koch til at fastholde sin Plan og ansøge om Lov til at udgive et Blad, dersom han ikke allerede havde gjort det. Men Hertel, som blandt andet maatte være meget forsigtig, fordi han imellem sine Sognefolk havde Kammerjunker v. Krogh, var nok oven i Købet af Sørensen gjort bange baade for Flor og for Koch, saa han lod Flors Brev ligge uden at gaa til Koch med det.

Den 26. Avgust havde Flor Dr. Manicus og Professor Paulsen samlede hos sig i Kiel, og efter fælles Aftale skrev saa Flor igen, men nu til Peter Christian Koch selv. Dette Brev, der er skreven i Hastværk, den 27. Avg. 1837, har Modtageren offentliggjort i sine fortræffelige Meddelelser om Flors Virksomhed for den danske Sag, og nogle Linjer af det maa meddeles her, fordi de tjener til at kaste Lys over Flors Personlighed. „*Da jeg,*“ begynder han, „*siden jeg forlod Haderslev, ikke har hørt eller set noget fra nogen af de Herrer Deltagere i den slesvigsk-danske Sag, saa véd jeg heller ikke, hvorledes det staar med deres Mod og Iver, eller hvorledes det gaar med Sagen hos Dem. Imidlertid er det mig om at gøre at faa dette at vide; thi jeg hviler i dette Anliggende egentlig aldrig, men maa naturligvis ogsaa ønske at vide saa fuldstændig Besked som muligt om alt, hvad der angaar samme, for at slet intet af vore ubetydelige Kræfter skal spildes.*“ —

Han maatte have Svar saa snart som muligt, om Ansøgningen var afgaaet, og i saa Fald hvordan den var stilet, for at Professor Paulsen, naar han den 2. September tog med Dampskibet til København, der inde kunde anbefale Sagen. — Længere henne i Brevet hedder det: „*Seneberg maa betragtes som vor Sag aldeles uvedkommende; derimod vedbliver jeg at stole paa Dem, Nissen og Sørensen, hvis ellers de gode Venner endnu har Mod og Lyst til at blive hængende ved saa stræng en Despot, som De véd, jeg er. Er de blevne kede af mig eller bange for en Alliance med mig, saa vær dog Deres egen Hjertesag saa tro. at De siger mig det rent ud, for at jeg ikke skal forspilde Partiets Kraft og Tid ved at forregne mig i Dem, som jeg gjorde i Seneberg. Ville De derimod ikke forlade den skandinaviske og slesvigske Fane, som De svor til, da jeg var hos Dem, saa maa De vide, at vore Artikler vel tillader, at man bliver vred, ærgerlig, ja nedslaaet og flov, men aldrig, at man taber Modet eller opgiver Sagen som tabt.*“ — Det er ved Mindet om Afskeden fra Seneberg, at Flor foranlediges til at kalde sig selv en stræng Despot. Men hvad han her skriver, er ellers et Vidnesbyrd om den ærlige og djærve Maade, hvorpaa han al Tid arbejdede, og det viser, hvordan det for ham er Sagen helt og holdent, det gælder om, ikke hans eller nogen andens Person. Betegnende er det ogsaa for Flor, at den skandinaviske og den slesvigske Sag for ham er ét. Men frem for alt vil jeg bede, at man lægger Mærke til Vidnesbyrdet om, at han i dette Anliggende aldrig hvilede, og om det utilladelige i, at man taber Modet eller opgiver Sagen som tabt. Det kunde han lige saa godt have sagt i 1874, som han skrev det i 1837.

Dette Brev til Koch sendte Flor uheldigvis igjennem Sørensens Hænder, og baade denne og Seneberg forlangte, at han skulde sige dem Indholdet. Koch, som kendte Sørensen tilstrækkeligt, var paa det rene med, at der ikke kunde være Tale om at arbejde sammen med ham. Ved at sige Nej til Begæringen om at faa Brevet at se, udsatte han sig imidlertid for, at Sørensen vilde blive endnu ivrigere i at modvirke Sagen. Saa greb han til det Raad, ved et tvetydigt Svar at lede Spørgerne paa Vildspor. Han lod dem læse Brevet og sagde derhos, at han havde besluttet, ikke videre at ville have med „den Sag“ at gøre; de kunde derfor jo alligevel arbejde videre paa den, dersom de havde Interesse for den. Han mente, at i Forbindelse med dem vilde han ikke arbejde for et dansk Blad. Han tav derimod stille med, at han og Nissen ingenlunde havde opgivet deres Bestræbelser; dette skrev de til Flor med en varm Taksigelse for hans Brev af 27. Avg.: i dem vilde han bestandig finde de mest trofaste og ivrige Medhjælpere.

Den 10. Septbr. derefter skrev Sørensen til Flor for paa ny at advare ham imod Koch, der hørte til det „pietistisk-lindbergske Parti“; det vidste han, for Koch stod i Begreb med hos ham at tegne sig som Holder af Lindbergs „Kirketidende“. Men da han ikke opnaaede at skille Flor og Koch fra hinanden, saa sværtede han dem begge for Trykkefriheds-Selskabet i København og for Borgere og Bønder hjemme; navnlig søgte han at stemme P. H. Lorenzen og Nis Lorenzen imod dem. Og da han mærkede, at Koch stadig havde noget i Sinde, bestemte han sig endogsaa til at prøve at komme ham i Forkøbet ved at udgive et Maanedsskrift, hvortil der ikke behøvedes noget Privilegium.

Imidlertid blev ved Brevveksling og delvise Sammenkomster Forholdet bestandig nøjere mellem Flor, Paulsen, Manicus, Jaspersen, Wimpfen, Nissen og Koch. Paulsen gjorde den i Flors Brev bebudede Rejse, søgte Prins Christian (senere Christian den Ottende) og hans Kabinetssekretær Adler, og fandt dem tilgængelige for Tanken om, at der burde gøres noget for de 200,000 dansktalende Slesvigere. Da derfor Koch havde faaet Afslag paa sin første Ansøgning, var der Grund nok til at gøre et nyt Forsøg; han var selv i Gottorp med den og fik Løfte om, at den skulde tages under nøje Overvejelse. Kort efter (i Oktober 1837) rejste Flor til København for yderligere at paavirke Prinsen og Adler. Nogen Tid efter indløb der atter Afslag fra Regeringen i Gottorp; Sagen havde aabenbart slet ikke været forelagt Kongen. Flor udvirkede da ved Adler et Løfte om, at Prins Christian selv vilde tage imod og overbringe en Ansøgning fra Koch til Kongen. At denne Sag var bragt i Orden, tilmeldte han Koch i et Brev fra 19. December, hvori han blandt andet skrev, *at O. Lehmanns Anmeldelse i „Københavnsposten“ af Professor Paulsens Skrift om „det danske Sprog i Slesvig“, som i de Dage var udgivet af Trykkefriheds-Selskabet, rimeligvis vilde have den Virkning for Øjeblikket, „at Deres Ansøgning, naar De viser Dem i samme ikke som en hidsig Kamphane, men som en sindig (alle store elsker Sindighed hos Smaaafolk) og dog tillige varmtfølende Sønderjyde, bliver bevilget.“* Flor kunde ikke lade det være ved denne Formaning, men sendte Koch et Par Dage senere et Udkast til en Ansøgning, som da ogsaa blev benyttet og med Kochs Underskrift tilstillet Prins Christian gennem Adler. Det varede endnu i tre Maaneder, inden

der kom noget ud af det; men den 26. Marts 1838 kunde Flor endelig skrive til Koch:

„Kære Ven! De véd maaske allerede, at Deres Bevilling i Lørdags er underskreven af Kongen. Hvis De ikke var gift, vilde jeg opfordre Dem til, at De og vore øvrige Venner drak Dem paa gammel nordisk Vis en lille Rus. Sagen bliver nu alvorlig, som De mærker. Det gør mig ondt, at jeg ikke det første Halvaar kunde være hos Dem, thi jeg betragter Sagen som overmaade alvorlig. Men det lader sig nu ikke gøre . . . Jeg haaber, at Sørensen selv indser Umuligheden af, nu at faa Lykke med sit Kludder-Maanedsskrift . . . *Jeg vil skrive ham til. Mulig han af sig selv vender tilbage til os og sine Pligter, hvis han ser, det gaar os godt, og for enhver Sønderjyde, om end tidligere nok saa stor en Synder, maa vor Port staa aaben.*“

Allerede i April 1838 kunde den af Flor forfattede Subskriptionsplan udsendes. Efter den skulde Bladet hedde „Ny Dannevirke“ og udkomme hver Lørdag paa et halvt Ark. Men Bladet har været af saa stor Betydning, at det vel er værd at minde om, hvad der staar om dets Formaal:

„Hvad Indholdet angaar, da kan ingen mere end jeg og mine Venner ønske, at det al Tid maa blive fredeligt. Men om dette skal blive Tilfældet, vil bero paa, hvor vidt man for Fremtiden vil respektere vor Nationalitet og lade vore Sprogrettigheder uantastede. Thi det har lige saa lidt været Bifald, som det har været Enfoldighed eller Frygt, naar vi ikke har besvaret de snart listige, snart plumpe Forsøg paa at nedsætte alt hvad dansk er, der saa hyppig er gjorte i flere af Hertugdømmernes tyske

Blade; men vor Tunge var bunden, Bladenes Redaktører nægtede al Tid at optage vore Mod-Artikler. Nu derimod har vi selv faaet et Ugeskrift, og ingen kan da fortænke os i, at vi tager til Genmæle, naar man vil gøre os til det, *vi hverken er eller vil være, og vil lukke os ude fra den store Broder-Forening, hvori Nordens ædle Folkestammer mere og mere kappes om at byde hverandre velkommen.*

„Men fordi vi ikke frygter for Striden med vore Modstandere, saa ønsker vi den dog ikke; tvært imod, vor Hu og vor Lyst staar til Freden og dens Sysler. Thi vi gaar ikke i Rette med Skæbnen for den Lod, den en Gang har bestemt os . . . Naturens Røst har hos os ikke ladet sig døve: vi har ikke kunnet ophøre at elske vore Landsmænd som os selv; og hvis vi derfor finder dem tilbage for andre i Indsigt og Virksomhed, saa skal det netop være vor Stolthed og Glæde, om vi kan bidrage til at udbrede et klarere Lys og et stærkere Liv iblandt dem. Det er ogsaa dette, som skal være det egentlige Maal for vore Bestræbelser, og der tilbyder sig saaledes fredeligt Arbejde i tilstrækkelig Mængde. I flere Aarhundreder har vort Modersmaals Forsømmelse og Tilsidesættelse hvilet som en evig-lang Vinter over Folkeoplysningen. Endelig lader Vaarsolen sig til Syne og kaster sine første Straaler over vor Hjemstavn. Maatte mit Haab ikke skuffe mig! Men det bæres mig for, som om denne Jordbund, der saa længe har ligget udyrket, skal bære rig og mægtig Sæd . . .“

Blandt Bladets Medarbejdere nævnes saa Sønderjyderne: Professor C. Paulsen, Dr. E. Manicus, v. Wimpfen, Jaspersen, Pastor Jensen i Bau og Pastor J. Hansen i Notmark paa Als. „Ogsaa har Professor Flor i Kiel velvillig lovet mig at meddele Efterretninger om den danske

og overhoved den nordiske Litteratur, for saa vidt den kan have almindelig Interesse.“

Paa denne beskedne Maade kom den Mands Navn med, om hvem der er sagt med Rette, at han var en ypperlig Skansegraver. Bladet „Dannevirke“ var den første Skanse, han fik rejst. Men der var i Forvejen baade lærde og ulærde Sønderjyder, som kunde væрге Skansen.

Det er C. Ploug, der i en Tale paa 25-Aarsdagen for Rødding Højskoles Indvielse har kaldt Chr. Flor en politisk Ingeniør, lige vel skikket til at grave Miner og til at bygge Skanser. Hans første Mine sprang, da Nis Lorenzen 1836 krævede dansk Retssprog i det danske Nordslesvig. Hans anden Mine sprang, da Peter Hiort Lorenzen den 11. November 1842 talte dansk i den slesvigske Stænderforsamling og, trods al Haan og alle Trusler blev ved at tale dansk; „da sprang Slesvig-holstenernes Kronværk i Luften, og Knaldet vakte det sovende danske Folk, som fra nu kunde se lige ind i deres Lejr.“ Flors første Skanse hed ligesom Tyras Vold „Dannevirke“. Hans anden Skanse hed „den slesvigske Forening“, og den Lynstraale, som dennes Sekretær, Laurids Skau, den 4. Juli 1844 fra Skamlingsbankens Top udslyngede imod Christian den ottendes fejge Sprogreskript, „var smedet i Flors Laboratorium“.

A. D. Jørgensen bruger et andet Billede til at oplyse Flors Stilling til de danske Sønderjyders folkelige Oprejsning. Det var, skriver han, „Flors økonomiske Uafhængighed og hans livlige Temperament, som gjorde ham til Fødselshjælper ved den store danske Folkevækkelse i Nordslesvig“. Han lægger Vægten paa, at det var danske Sønderjyder, der ikke blot udvortes

traadte frem, men som ogsaa i det væsentlige havde undfanget „de ledende Ideer“, der bar den folkelige Kamp. Jeg kan særlig stadfæste denne Opfattelse med Hensyn til en af disse Mænd. Flor fremhævede selv P. C. Koch som den, der var „frugtbar paa Ideer“, og det fremgaar af Fortællingen om, hvordan „Dannevirke“ blev til, at Ideen var til Stede hos Koch og hans Ven Nissen, førend de havde set „Rytteren paa den norske Skimmel.“

P. C. Koch har i sit „Bidrag til Skildring af C. Flors Virksomhed i Sønderjylland“, der blev offentliggjort i „Fædrelandet“, fremhævet det skarpe psykologiske Blik, som Flor besad, og som gjorde ham skikket til at opdage et Menneskes ejendommelige Evner og Karakter. Derfor, naar han ønskede at sætte noget i Værk, havde han altid det Held at udfinde eller allerede at have i Baghaanden den Person, der bedst egnede sig til Udførelsen. Det var dog ingenlunde Flors Skik at nøde nogen til Idræt, naar vedkommende ikke tillige selv følte Lyst og Drift dertil. Saaledes var det heller ikke hans Hensigt selv at forfatte de første Taler, L. Skau holdt, og hvorved han gjorde en saa mageløs Opsigt i Kongeriget. Men den unge Mand var endnu ængstelig og vovede ikke, som senere, at træde frem med sine egne Ord og Tanker; derfor maatte Flor paa hans Forlangende bringe ham paa Gled.

Fr. Helveg skrev kort efter Koch — ligeledes i „Fædrelandet“ — „om C. Flors Liv og Personlighed“. I hans Øjne er Flor fremfor alt, „til syvende og sidst som fra først af Menneskeven“. Han var, saa vidt et skrøbeligt Menneske kan være, i sit Liv Modsætningen til den uhyggelige Paastand, at man, for at forsværge al Menneskekærlighed, kun skulde lære Mennesket at kende.

Medens Menneskekundskaben paa saa mangt et Livstræ er en bitter Frugt, var den ikke dette hos Flor; den var hos ham dyb og gik utrættelig ud paa at finde og fremhjælpe. Men hvad han vilde hjælpe, var det aandelige fremfor det legemlige; saadant var nu hans Kald. Denne hans Drift til at gavne støttedes ved hans sjældne Evne til at gøre Gavn gennem andre og ikke mindre tage Gavn af andre, saa at sige af alle, fra hvem der kunde ventes nogen Gavn. Han oversaa ikke let nogen eller noget, og gik han end altid løs paa det aandelige, der for ham lige saa lidt var et med det religiøse som Modsætning dertil, saa oversaa han dog ingeniunde Vejen gennem det legemlige.

Fr. Helveg, der senere i nogen Tid var Flors Medarbejder paa Rødding Højskole og i en Række Aar Medlem af dens Bestyrelse, medens Flor var Formand, har allerede som Student i Kiel fra 1833 lært ham og hans Livsforhold i den tyske By at kende. Det er derfor i sin gode Orden, at han har søgt at tegne Flor iblandt Tyskerne i Kiel. Fra først af var han vel lidt i Kiel, selv om man lo lidt ad hans Danskhed og Nordiskhed; man betragtede det som en Ingrediens, en Bestanddel, af den meget blandede Drik, som tysk Universitetsvisdom er. Desuden var Slesvigholsteinismen endnu først i Svøbet, og Flor en ligesaa belevet som behagelig Selskabsmand. Man hørte hans Forelæsninger — om han end i den Retning ikke var egentlig begavet — og saa ham gjerne i Selskabskredsene. Han havde kun lidt af Professoren i sit Væsen. I de kielske Selskaber søgte han og Præsten Harms gjerne hinanden; der kunde være en dybere Tiltrækningskraft imellem dem, end navnlig Harms saa, men alligevel en

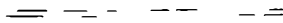
Kløft, som ingen af dem skulde komme over. Med Juristen Falck havde han et Berøringspunkt, idet de begge vare ivrige for Indsamlingen af Oldsager. Men han saa ogsaa tidligt i ham Modstanderen af sit Livs Gerning. Falck var efter Helvegs Skøn en besynderlig Blanding af noget fremragende og noget dagligdags som af Oprigtighed og Snuhed: i Professoren skinnede Studenten igennem, i Tyskeren den danskfødte Mand; han var paa en Gang Adelsmændenes Raadgiver og Manden udaf Folket, som af sine Tilhængere blandt Studenterne kaldtes Niklas. Flor har brugt sin Menneskekundskab for at forstaa denne Mand, og Falck har søgt at gennemskue Flor. Hvem var saa den anden overlegen? Falck var vel mere Videnskabsmand end Flor; men han var baade klog og dum, om ikke paa en Gang saa skiftevis; Flor var aldrig dum, og dette gav ham Sejren. Modsætningen mellem Flor og Falck, den danske Bondes Ven og hans Forræder, gav Anledning til et Sammenstød, da den slesvigske Forening havde offentliggjort et Uddrag af sin Protokol, hvori den havde brugt uforsigtigt stærke Udtryk i Anledning af det Sprogpatent, der kun tillod dansk Tale i Slesvigs Stændersal, naar vedkommende ikke forstod at udtrykke sig paa tysk, og som altsaa afskar P. H. Lorenzen Brugen af det danske Sprog. Dette Skridt havde ført til Beslaglæggelse af Foreningens Papirer, til retslige Forhører over L. Skau, H. Nissen og andre fremragende Medlemmer af Foreningen, hvad Tyskerne vare umaadelig glade over. Falck vilde nu forsøge at fange Flor som medskyldig i Højforræderiet. Han lod som Kieler-Universitetets Rektor tilsige et Fællesmøde af Konsistoriet og lod Flor indvarsle senere end de andre, saa at denne ved sit Komme fandt alle Stole besatte og

ingen hensat til ham. Han tog det som en Glemsomhed, fik fat i en Stol og satte sig, som han plejede, imellem de andre. Falck tav dertil. Men nu begyndte han at rette Spørgsmaal til Flor om hans Forhold til den slesvigske Forening, og hvad dertil hørte. Flor svarede uforbeholdent. Men da Falck blev ved, afbrød Flor ham med de Ord: „Hvad betyder dette her? Skal det være Forhør? Ja, saa skal De ingen Ulejlighed gøre Dem; jeg skal straks fortælle det hele, som kan vedkomme Sagen. Den omtalte Protokolekstrakt har jeg, som de Herrer, læst i Bladene; havde jeg været med dengang, saa kan De være forvissede om, at det ikke skulde være sket; thi det er et meget uoverlagt Skridt af den Art, jeg ikke befatter mig med. Derfor undlod jeg heller ikke øjeblikkelig at skrive til mine Venner i Nordslesvig: „lad mig bare ikke faa noget at vide om, hvem der er Ekstraktens Forfatter; man kan gjerne finde paa at tilspørge mig derom, og derfor ønsker jeg at være uvidende.“ Naturligvis blev mit Ønske opfyldt. Det er den Besked, som de Herrer kunde vente af mig, og som jeg har været betænkt paa at give.“ Falck havde under Spørgsmaalene rejst sig for med sin store, svære Krop at se mere anselig ud; men under Flors Tale fik han — som denne har sagt — sit dumme Ansigt og sank ned i Stolen; Forhøret var sluttet.

Ogsaa Studenterne i Kiel have i Fyrrerne gjort et Forsøg paa at gøre Flor ked af at være der. En Aften drog en Flok af dem til hans Bolig udenfor Staden for at bringe ham et Pereat („Ned med ham“). Da Flor mærkede, hvad der var paafærde, gik han ganske rolig ned til Flokken og spurgte, hvad der stod til de Herrers Tjeneste, om de vilde ham noget. Det vilde de ikke og

drev afsted den Vej, de vare komne. — Flor var en Kampens Mand, bemærker Helveg, men han kunde føre sin Kamp saa fredelig, saa man næppe vidste af, det var Krig.

Disse Sammenstød med Professorer og Studenter i Kiel kunde ikke skræmme Flor personlig. Men de have dog maaske bidraget til at gøre det betænkeligt for ham vedblivende at blive boende der med sin Hustru og Søn. I hvert Fald har Ønsket om at faa den sidste konfirmeret paa dansk været en medvirkende Grund til, at han i 1845 opgav sin Universitetsvirksomhed. Men naar han ombyttede den med en folkelig Oplysnings Gerning paa Landet, naar han flyttede fra Kiel til Rødding, da var det for selv at tage Del i den Folkehøjskolegerning, der vel kom frem som en Del af Arbejdet for Sønderjydernes folkelige Oplivelse, men som tillige har haft en langt videre rækkende Betydning.

J. P. Junggreen.

Jens Peter Junggreen blev født i Aabenraa 1827. Hans Bedstefader var kommen til Aabenraa fra Sverige. Navnet var oprindelig Ljunggreen (Lynggreen). Senere er „L“, som ikke udtales, faldet bort. Faderen, som var Skibsfører, døde paa en Tur til Riga, da J. P. Junggreen var to Aar gammel, men han fandt en anden Fader i den endnu levende gamle Hædersmand Middelheus i Aabenraa, med hvem hans Moder blev anden Gang gift.

Da han kom i Skole — det var i Byens Borgerskole — undervistes der kun i Tysk, skjønt ikke flere end henved tredive af Byens 800 Familier talte Tysk i Hjemmet. Det var tidlig han lærte sit Modersmaals Tilsidesættelse at kjende, og naar han senere kæmpede for Modersmaalets Ret paa Thinge, kunde han derfor tale med Vægt, som den, der fra sin tidlige Barndom havde følt Ulykken i at have et fremmed Maal siddende til Højbords. Men det kunde tidt være trangt for ham, naar Modstanderne i Rigsdagen fejede alle hans Klager og Bønner af Vejen med de Ord, at Sønderjyderne ikke behandlede værre af Preusserne i Halvfjerdserne end af Danskerne i Trediverne.

I Junggreens Drengaar vaagnede Folkebevidstheden i Sønderjylland og rundt omkring fremstod der Mænd, som optog Kampen med Tyskeriet og krævede det tilsidesatte Modersmaals Ret. I Aabenraa var dengang Uhrmager, senere Redaktør Frederik Fischer Danskhedens ypperste Talsmand, og Byens bedste Mænd flokkede sig derfor om ham. Naar det lakkede ud paa Aftenen mødte der i Reglen en Flok alvorlige Mænd i hans Hus for at raadslaa om Dagens Spørgsmaal, og da først og fremmest om, hvad der kunde gøres for at styrke og fremme Dansk-

heden i Sønderjylland. Til disse Sammenkomster kom der ogsaa en Aften en fjorten Aars Dreng, som beskedent bad om en Krog for at høre, hvad de danske Mænd talte. Det var J. P. Junggreen. Han fik Krogen og sad der Gang efter Gang for at lytte til de danske Mænds Ord, og Ordene var af den Sæd, der faldt i den gode Jord, voksede op og bar hundredefold Frugt.

Da Junggreen var bleven konfirmeret lærte han Tobakspinderiet og gik efter udstaaet Læretid paa Rejser. I 1850 blev han indkaldt til Soldat, men da han naaede til Dannevirke, var Krigen saa godt som endt, og han kom atter hjem uden at have deltaget i Kampen. Han tog nu ud paa lange Rejser, først til Kalifornien, senere — utilfreds med Forholdene der — til Australien, derfra tilbage til Amerika og efter et Par Aars Forløb igjen tilbage til Aabenraa, hvor han midt i Halvfjerdserne nedsatte sig som Tobaksfabrikant. Her levede han derefter stille og ubemærket som en flittig Haandværksmester indtil Ulykkerne strømmede ind over hans Hjemstavn. Men i disse Aar forberedte han sig — om end ubevidst — til sin Fremtidsgjærning, navnlig ved at studere Historie.

Da Sønderjylland kom under Fremmedherredømmet og mange af de Mænd, der havde staaet fremmest i det offentlige Liv frivillig eller ufrivillig forlod Landet, var det nødvendigt, at nye Mænd indtog deres Plads, og snart stod der ogsaa en Række selvkaarede Førere paa Kamppladsen — blandt de forreste i Rækken var J. P. Junggreen. Han kastede sig straks med Lidenskabelighed ind i den nationale og politiske Kamp, og inden føje Tid var hans Navn kjendt, saa langt som danske Hjærter slog.

Den nulevende Generation har et klart Minde om Junggreens Virksomhed som Sønderjydernes Talsmand i Berlin og for mange, navnlig af den yngre Slægt, staar den som hans betydeligste Gjærning i den nationale Sags Tjeneste. Men det er i Virkeligheden ikke Junggreens Virksomhed i den tyske Rigsdag i Firserne, men hans Virk-

somhed i Sønderjylland i det første Tiaar under Preusserherredømmet, der har givet hans Gjærning blivende Værd og vil bevare hans Navn til de seneste Slægter. Det var i den første trange Tid, da en almindelig Slaphed og Modløshed bredte sig, da mange forlod Landet, andre trak sig tilbage til Privatlivet, ikke faa stod vaklende og en Del strøg Flaget, at Junggreen fremstod og holdt sine Taler til de danske Sønderjyder, der, skjønt de for det meste fremkom som Artikler i Dagspressen, desuagtet fik en lignende Betydning for Sønderjyderne, som den tyske Tænkter Fichtes Taler til den tyske Nation for Tyskerne i 1807—8 fik. Junggreen blev Haabets Vækker i Nordslesvig. Hans historiske Studier havde givet ham et vidt Blik over Udviklingens bølgende Gang og dette i Forbindelse med hans stærke Tro paa en højere Verdensstyrelse og hans faste Overbevisning om den danske Sags Retfærdighed gav ham et urokkeligt Haab om en kommende Gjenoprejsning, som han meddelte andre gennem sine ildnende Ord. Det er særlig gennem Artikler i „Dannevirke“, hvorefter den første fremkom 1868, at han henvender sig til sine sønderjydske Landsmænd. Han peger atter og atter paa nye Fremtidsmuligheder, „om et Haab eller to blev brudt, blinker et nyt i hans Øje.“ Han finder stadig nye Lyspunkter ved Nationalitetskampen og har før nogen anden Øje for dens opdragende og rensende Magt. Uddrag af hans Artikler fra 1868—77 følger, og en nærmere Karakteristik heraf er derfor overflødig.

Avtoriteterne holdt naturligvis nøje Øje med „Agitatoren“ Junggreen. Og da man i 1875 fandt, at han i en af sine Artikler havde fornærmet den tyske Kejser, blev han idømt seks Maaneders Fæstningsstraf. Saa sad han da 1876 og sonede sin Straf bag Magdeborgs Volde. Men ogsaa den Tid forstod han at udnytte i den danske Sags Tjeneste. Han tog en Del gode Værker om Tysklands Historie med sig ind i Fæstningen og rustede sig saa i Fangenskabet til nye Kampe, som heller ikke udeblev.

J. P. Junggreen.

Da Germaniseringen i Slutningen af Halvfjerdserne paaskyndedes stærkt i Nordslesvig, oprettede Junggreen i Forbindelse med Chr. F. Monrad i Flensborg 1880 „Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig“. Junggreen blev Foreningens Formand og beklædte denne Post til sin Dødsdag. Foreningen har som bekendt navnlig sørget for Oprettelsen af danske Bogsamlinger og i det hele for Udbredelsen af god sund dansk Læsning. I den Tid Junggreen var Foreningens Formand, oprettedes der henved 100 Bogsamlinger i Nordslesvig.

Efter Krügers Død var der stærk Stemning for at vælge Junggreen til Rigsdagsmand, men Striden om Edsspørgsmaalet gjorde, at han først blev valgt til Rigsdagsmand 1884. Hans Virksomhed i Berlin er som sagt endnu i friskt Minde. Den er bleven smukt og træffende karakteriseret med de faa Ord: „Han slog dem med deres egen Historie“, som man læste paa en Krans, Venner havde lagt paa hans Kiste.

Junggreen var allerede syg og svagelig, da han blev valgt til Rigsdagsmand, men han var til det sidste utrættelig i Nationalitetskampen. Han fulgte med spændt Opmærksomhed alle Forhandlinger i Rigsdagen, for at tale de danske Sønderjyders Sag, saa snart Lejlighed tilbød sig. Og naar Rigsdagen ikke var samlet virkede han paa andre Maader gennem Pressen, Sprogforeningen og ved Afholdelse af politiske Møder for den danske Sag.

I Foraaret 1886 kom han syg hjem fra Berlin, men saa snart hans Tilstand atter bedredes ud paa Sommeren, havde han ingen Ro, før han atter var midt i Kampen. I Slutningen af Juli indbød han sine Vælgere til en Række Møder, hvoraf det første skulde holdes den 19. Juli — men da den 19. Juli oprandt, laa Junggreen paa Dødslejet, og inden Midnat var han død.

Paa hans Grav har taknemmelige Venner rejst en Sten med den Indskrift: „Lykkeligt det Folk, der fostrer saadanne Sønner“.

H. P. H a n s s e n - N ø r r e m ø l l e.

Udtalelser om Nordslesvigs nationale Ret. 1868-1877.

Juni 1868.

Hvis Redacteurerne af de i Haderslev, Flensborg og her i Byen udkommende tyske Blade have Ret, saa agter den preussiske Regering ikke at opfylde sit ved Pragfreden givne Tilsagn om at lade Beboerne af Slesvigs nordlige Districter selv afgjøre, om de ville høre til Danmark eller til Preussen, og Haabet om Gjenforening med Danmark maatte under denne Forudsætning knyttes til Tanken om, at der atter kunde oprinde en Dag i Europa, der kunde vise det tyske Folk, at det havde gjort klogere i, ikke i Lykkens Dage at have glemt den gamle Regel: At handle mod Andre, som man ønsker, at der skal handles imod En selv under lignende Forhold.

Det er imidlertid kun lidet rimeligt, at Redacteurerne af disse Blade skulde være indviede i den preussiske Regerings Planer, og naar en af dem brouter med, at han af Meddelelser, som han har modtaget fra høieste Sted, veed, at det ikke vil blive til Noget med Udførelsen af Pragfredens Artikel 5, saa er dette sandsynligvis kun en ligefrem Usandhed. En saadan Meddelelse vilde staae i en forunderlig Modsætning til H. M. Kong Wilhelms Ytringer ved Toldparlamentets Slutning: at ikke den Magt, Gud har lagt i hans Haand, men kun de Rettigheder, de afsluttede Traktater hjemlede ham, skulde være

Rettesnoeren for hans Handlinger, og at enten Hs. Majestæt selv eller nogen anden Person, hvem Prædikatet „høieste“ kunde tillægges, skulde til en obskur Skribent have afgivet en Erklæring, der staaer i aabenbar Modstrid med de Grundsætninger Hs. Majestæt offentlig vedkjender sig, er i den Grad usandsynligt, at det vel nok kan undskyldes, naar man forlanger Bevis for en saadan Paastand, forinden man antager den for Andet end Løgn.

Det er imidlertid ikke vanskeligt at indse, hvorfor disse Historier og disse Paastande stadig komme igjen. Man synes at troe, at naar man først kunde bringe Folket til at tvivle om en snarlig Afgjørelse af denne Sag, vilde det af sig selv nedsynke i en Sløvhed og Usselhed, der vilde gjøre det uskikket til at værne om sin Nationalitet og stride for, hvad der efter dets Overbevisning er Ret. Man tager dog Feil i denne Henseende. Nordslesvigerne ere ikke af slet saa blødt Stof, som Dhrr. synes at antage. Den Seighed, der har sat dem i Stand at bevare deres Eiendommelighed og deres danske Sindelag, til Trods for alle de Paavirkninger, de i Aarhundreder have været udsatte for, er endnu ikke ganske forsvunden; og selv om det lykkedes at bibringe vort Folk den Mening, at Preussen ikke vil opfylde den Forpligtelse den har overtaget, vilde det derfor ikke opgive Haabet om en Forandring. Følgen af, at en saadan Anskuelse blev almindelig, vilde kun være den, at hele den Deel af vort Folk, i hvilken der er nogen Kjerne, med endnu større Inderlighed sluttede sig til, med endnu større Skinsyge vaagede over det, den har taget i Arv fra Fædrene, og som ingen ydre Magt formaaer at fratage den, sin Nationalitet og sit Sprog. Thi de store Begivenheder, der i det sidste Decennium have fuldbyrdet

sig i Europa, have ogsaa lært vort Folk at kjende den Magt, der ligger i Nationalitetsideen. I dens Navn er det, at Italien og Tydskland have antaget deres nuværende Skikkelse, og er end vort Folk kun lille og svagt, saa have vi dog før seet, at ogsaa den Svage har naaet sit Maal, naar han kun ikke opgav sig selv, men stolede trygt paa Gud og sin retfærdige Sag. Intet europæisk Folk har været dybere bøiet, for intet have Udsigterne til atter at reise sig været ringere, end de 1807 vare det for Preussen, og idag staaer det paa Magtens og Lykkens Tinde. Men Verdenshistorien blev ikke afsluttet i 1866. Lykkens Hjul vil endnu gjøre mange Omdreininger.

Og i den Trængselstid, der under saadanne Omstændigheder forestod vort Folk, vilde det blive opretholdt ved Bevidstheden om, at det havde Retten paa sin Side. Thi den preussiske Regering har høitidelig forpligtet sig til at lade foretage en fri Afstemning i Slesvigs nordlige Districter og at give dem tilbage til Danmark, naar de ved en saadan Afstemning udtale sig derfor, og naar den ikke opfylder denne Forpligtelse, saa begaaer den en Uret, der, tidlig eller sildig, vil hævne sig. Thi en saadan Fremgangsmaade vilde staae i Modsigelse ikke alene med den skrevne Ret og med Billigheden mod den Konge, om hvem man nu har anerkjendt, at han ved Frederik VII.'s Død var den retmæssige Arving til Hertugdømmerne, men ogsaa med den hele Retning, i hvilken Europas politiske Forhold have udviklet sig, og som jo netop gaaer ud paa at samle det, der er udsprunget af samme Rod, og som ønsker at være sammen i Statsenhed.

Og vort Folk vilde ogsaa vide, hvad det under saadanne Omstændigheder havde at forsvare, paa hvilket

Punkt det havde at samle hele sin Modstandskraft. Thi overalt, hvor vi see et Folk kæmpe for sin Tilværelse, see vi det med den yderste Haardnakkethed holde fast ved sit Sprog som det fyldigste Udtryk for den Eiendommelighed, der giver det en Berettigelse til en selvstændig Tilværelse. Madjarer og Slaver, Tydkere og Italienerne, Alle stride de eller have stridt for deres Sprog som for det Palladium, med hvis Tab Alt var tabt.

De vaxlende Tider kunne forandre meget i et Folks ydre Vilkaar, men hvor haardt end det Tryk monne være, der hviler paa det, det vil dog aldrig være ganske fortabt, saalænge det ikke opgiver det, hvori netop dets Eiendommelighed bestaaer, sin Nationalitet og sit Sprog. Thi dette er Folkenes Sjæl, og ogsaa om disse Forhold gjælder Ordet: Frygter ikke for dem, der kun kunne dræbe Legemet, men vel for dem, der kunne ødelægge Sjælen.

August 1868.

Naar det i en Strid, den være sig offentlig eller privat, viser sig, at de Grundsætninger, fra hvilke det ene Parti gaaer ud, ere ubetinget falske og fordømmelige, saa vil man, selv uden at kjende Enkelthederne, kunne dømme, at dette Parti ikke kan have Ret. Og denne Sætning kunne vi i fuldt Maal anvende paa den Strid, vi, den langt overveiende Deel af Nordslesvigs Beboere, i denne Tid føre imod det lille Parti, der ikke ønsker, at det, som det er bestemt i Pragfreden, skal overlades Nordslesvigerne selv at afgjøre, om de ville høre til Danmark eller til Tydskland. Thi Alt, hvad der fra dette Partis Side anføres til Forsvar for dets Anskuelse, kan dog til syvende og sidst føres tilbage til de to Grundsætninger:

at en Regering ikke behøver at opfylde Forpligtelser, som den har paataget sig, naar ikke den, til hvis Fordel saadanne Bestemmelser ere vedtagne, er mægtig nok til at fremtvinge deres Opfyldelse, og at det skulde være hæderligt og ret og et Bevis paa høiere Dannelse, at man, naar det Folk, hvortil man hører, er lille, og Lykken er gaaet det imod, fornægter sit Folk, sit Fædreland og sit Modersmaal og giver sig til at udrydde Tanken om og Følelsen for disse Ting af sine Medborgeres Hjerter.

Og ikke bedre er den anden Grundsætning, hvorpaa vore Modstanderes Argumentation hviler, den, at man, naar det Folk, hvortil man hører, er lille og har havt Lykken imod sig, skulde kaste Vrag paa alt det, der er eiendommeligt for dette Folk, og at det skulde være et Bevis paa høiere Dannelse at lade haant om sit Eget og ophøie det Fremmede. Det er tilvisse muligt at tænke sig et Folk, der i den Grad havde vist sig uimodtageligt for hele den nyere Cultur, at det maatte ansees for en Velgjerning for dets Medlemmer at blive optaget i et andet, paa et høiere Trin staaende Samfund, for ved den aandelige Paavirkning, der derved vilde blive det til Deel, at drives ind paa nye Baner og saaledes blive sat i Stand til at komme det Maal nærmere, som det ikke mægtede at naae ved egen Kraft. Men hvor ingen saadanne Forhold ere tilstede, der er det visselig det Rette at lytte til den Røst, der lyder i Menneskehjertet om Kjærlighed til Fædreland og Modersmaal og til alt det, der giver Ens Folk dets eiendommelige Præg. Og vort Folk er ikke i dette Tilfælde. Vel er det danske Folk kun lille, men det behøver ikke at slaae sine Øjne ned, naar der er Tale om, paa hvilket Trin de forskjellige europæiske Nationer

staae. Det har føiet sine Steen ind i den store europæiske Culturbygning og staaer, hvad aandelig Begavelse, Dannelse og Dannelsesmidler angaaer, ikke tilbage for noget andet Folk. Og Erfaringen lærer ogsaa tydelig nok, at det ikke er andet end Indbildning, naar der stadig tales om den høiere Dannelse og Intelligens, der skulde være tilstede hos den lille Brøkdæl af vort Folk, der har vendt sig bort fra sit Eget og forsøgt paa at tilegne sig et andet Folks Aandsretning. Thi medens den dansksindede nordslesvigske Befolkning altid har havt let ved at finde Mænd ud af sin egen Midte til at føre sin Sag, har det Parti, der stadig taler om sin egen Intelligens, altid maattet hente sine Talsmænd sydfra. P. H. Lorenzen og Laurids Skau, Krüger og Ahlmann, for at tale om Mænd, som Enhver kjender i den Egn, hvor jeg boer, Fr. Fischer, M. Bahnsen og H. C. Møller til Skovgaard ere Navne, imod hvilke det tyske Parti endnu ikke kan opstille et eneste, skjønt lige indtil 1850 saagodtsom alle de høiere Undervisningsanstalter have været i dets Hænder.

Netop denne absolute Forkastelighed af de Principer, der ligger til Grund for vore Modstanderes Optræden, kan vel tjene til at styrke vort Haab om et endelig godt Udfald af vor Sag. Vi troe dog Alle paa en evig, retfærdig Verdensstyrelse, og er vort Folk Frelsen værd, saa vil Alt det, af hvilket vore Modstandere vente en nedslaaende sløvende Virkning, kun tjene til at fylde det med den rette Alvor, til at vende dets Sind og Tanker indad mod sit eget Væsen og op imod det Høie, og derfra at hente Kraft til at holde ud, indtil Korsets Banner, der jo nu i dobbelt Forstand er blevet et Frelsens Tegn for os, atter udfolder sig over Nordslesvig.

Oktober 1868.

Det er en forunderlig Vildfarelse, hvori det tyske Folk og den tyske Presse endnu befinde sig med Hensyn til Stemningen i Nordslesvig, en Vildfarelse, der dog tildels bliver forklarlig, naar man seer hen til de Fremstillinger af Tilstande og Forhold, som de her i Landet udkommende tyske Blade jevnlig give til Bedste. Naar blot Preussen vilde erklære, enten at det slet ikke vilde udføre den Nordslesvig vedrørende Bestemmelse i Pragfreden, eller at det vilde overlade Danmark Landet Nord for Gjennerfjord, og saa tillige udtale sit „hertil og ikke videre“, saa vilde — mene de — den Sag være afgjort, og saa vilde Nordslesvigerne indsee, at der intet Mere var at haabe, og finde sig i, hvad der ikke kunde være anderledes. Hvis en Tydsker, uhildet af Fordomme, og med tilstrækkeligt Kjendskab til Sproget, i nogen Tid færdedes iblandt Befolkningen heroppe, vilde han dog snart indsee det Feilagtige i denne Mening. Tilvisse støtter vort Haab sig nærmest til den tidtomtalte Bestemmelse i Pragfreden. Vi have ikke let ved at fatte, at en stor Stats Regering ligefrem skulde ville bryde en Forpligtelse, som den høitidelig har overtaget, eller at den skulde ville nedlade sig til at fortolke den paa en Maade, hvorved det fornuftige Formaal, der maa have været Hensigten med dens Vedtagelse: at ende den lange Strid, ved at lade den danske Del af Slesvig slutte sig til Danmark, og den tyske til Tydskland, lodes aldeles ude af Betragtningen.

Men om det nu var saa, om Preussen virkelig, som vore Modstandere paastaae, skulde være smaaligt nok til, efter at have tilkæmpet sig Herredømmet over hele Nordtydskland, at ville bryde en indgaaet Forpligtelse for at

kunne udstrække dette ogsaa over i det Høieste 200,000 Mennesker af en fremmed Nationalitet, der kun modstræbende ville bøje sig under Aaget, hvad saa? Troer man, at Nordslesvigs Folk da vilde opgive Haabet om en Forandring? Man synes at gjøre det, men man tager feil. Vi troe ikke, at en saadan Bestemmelse kan tilintetgjøres derved, at en af Parterne ensidig erklærer ikke at ville opfylde den, og vi vilde i dette Tilfælde sætte vort Haab til politiske Forandringer i Europa, hvorved det Baand, der knytter os til en Stat af en fremmed Nationalitet, atter kunde vorde løst. Vi tro nemlig ikke paa nogen enkelt Stats eller noget enkelt Folks uafbrudte Stigen. Historien lærer tydelig nok det Modsatte. At Preussen er en stor og mægtig Stat, behøver man ikke at demonstrere for os; det baade see og føle vi. Men mægtigere Stater end den ere faldne, naar de ophørte at lytte til Retfærdighedens og Maadeholdets Stemme. Og en god og retfærdig Handling vilde det være at udføre Pragfredens femte Artikel saaledes, at den derved tilveiebragte Ordning stemte overens med de naturlige Forhold, og klogt Maadehold vilde det visselig være, at sætte det nye tyske Riges Grændser der, hvor den tydelig nok drages af Sproget og Befolkningens Ønske, især naar det, som her, kun dreier sig om et i Forhold til den store Stat ubetydeligt Territorium.

Man vil maaske finde disse Forhaabninger ugrundede, maaske endog taabelige. Men det gjør Intet til Sagen. Ogsaa i Tydsklands Ulykkesperiode, i Tidsrummet fra 1806 til 1813, gaves der Folk nok, der betegnede enhver Tanke og ethvert Haab om bedre Tider som Daarskab, og have Polens ulykkelige Sønner, efter et helt Aar-

hundredes frugtesløse Kampe, efter at have lidt Nederlag paa Nederlag, endnu ikke opgivet Haabet om Fædrelandets Gjenoprettelse, saa behøve vi, hvis Ulykke er ny, og af hvis gamle Fædreland dog endnu en Deel har bevaret sin Uafhængighed, vel heller ikke at gjøre det. Vi have havt vort 1806; men opgive vi kun ikke os selv, saa kommer der, naar alt Andet brister, ogsaa nok en Frelsens Dag for os. Vi gjøre os ingen Illusioner om vort Folks Magt; vi vide, at det kun er lille og svagt; men vi vide ogsaa, at der er en Magt, der kan bøie den Stærkeste som et Rør. Det var en Haand, stærkere end Jordens Konger, der greb ind 1812, der da skrev sit „hertil og ikke videre“, og uden denne Indgriben vilde Begivenhederne 1813 have været ligesaa umulige, som det nu er, at de Danske paa egen Haand kunne drive Preusserne ud af Nordslesvig. Men hvad Han har gjort, kan Han gjøre igjen; Han er endnu den Han var.

Det er dette Haab, der vil opretholde Nordslesvigs Befolkning, naar alt Andet skulde briste, og hvad vi ville have at gjøre i Ventetiden, det vide vi. Gjensidig trøste, styrke og opmuntre hverandre, værne om vort Sprog med alle de til vor Raadighed staaende Midler og paa enhver lovlig Maade vise, at vi holde fast ved vort Haab; det vilde være Opgaven, og den Aand, der nu er vaagnet i vort Folk er os Borgen for, at den vilde blive fyldestgjort.

Men endnu haabe vi, at det kommer anderledes.

Februar 1869.

Pragfredens femte Artikel hører ikke til det Slags Bestemmelser, der kun have deres Udspring af tilfældige Omstændigheder eller af en enkelt Magts øieblikkelige

Overlegenhed; den er tvertimod en Konsekvens af det store Princip, der i Nutiden spiller den samme Rolle som Troesfriheden i det 16de og Frihedstanken i det 18de Aarhundrede, af Nationalitetsprincippet. Og en Sag, der saaledes hviler paa et stort Princip, et Princip som selv den preussiske Regering ikke har kunnet undgaae at paa-beraabe sig som Motiv for sin Optræden i de sidste fire Aar, skal nok seire, selv om dens Fjender ere aldrig saa mægtige. Den kan synes at staae stille, den kan endog tilsyneladende være beseiret, den vil dog atter reise sig og seire tilsidst, tiltrods for alle Kanoner og Bajonetter. Jeg behøver her kun at henvise til Frihedsbevægelsen, den religiøse i det 15de og 16de og den politiske i det 18de og 19de Aarhundrede. Wiclef, Hus og Hieronimus dømtes til Baalet, Luther var sat i Ban af Paven og lyst fredløs af Keiseren, i hvis Rige Solen aldrig gik ned, og da senere, hundrede Aar efter hans første Fremtræden, den store Kamp udfægtedes, i hvilken det skulde afgjøres, om Folkene skulde have Lov til at tilbede Gud paa den Maade, der stemmede med deres Overbevisning, eller om de skulde lade sig foreskrive fra Rom, hvad de skulde troe om Menneskets høieste og vigtigste Anliggender, da var Religionsfrihedens Sag mere end een Gang bragt lige til Afgrundens Rand, og dens eneste Haab stod tilsidst til den Konge, der af Modstanderen spottende kaldtes „Sneekongen“, og om hvem de spaaede, at han og hans lille Hær vilde smelte bort som Snee for Solen. Men han seirede, hvor ubetydelig end hans Magt fra først af var i Sammenligning med hans Fjenders, og den store Ide, Troesfriheden, som han vel formaaede at frelse fra Undergang, men som dog ved Krigens Slutning var banlyst fra de tre

Fjerdedele af Europa, har senere, skjønt altid bekæmpet af Regeringerne, alene ved sin egen Magt arbejdet sig saaledes frem, at den nu er gjældende saagodtsom i den hele Verdensdeel; selv i det Land, hvor Inkquisitionen engang holdt sin Autodafé, er den nu Løsenet.

Og ligesaa er det gaaet med Frihedsideen, med Tanken om, at Alle burde være lige for Loven, at det tilkom Folkene at føre Tilsyn med, hvorledes de regeredes, og hvorledes de Midler anvendtes, som de maatte stille til Regeringernes Raadighed. Den lange Strid, de franske Krige i Aarhundredets Begyndelse, der om den end ved en enkelt Mands herskesyge og overlegne Geni tildels antog en anden Karakter, dog fra Begyndelsen af var en Kamp imellem Friheden og Folkenes Rettigheder paa den ene og Fyrsternes Enevælde og de privilegerede Klassers Forrettigheder paa den anden Side, endte tilsidst med Frankrigs fuldstændige Undertvingelse og med en tilsyneladende Seir af Enevældens og Forrettighedernes Grundsætninger. Men alligevel gik Frihedstanken ikke under, den var allerede bleven til et Princip, der var trængt ind i Folkenes Kjød og Blod, og de Grundsætninger, der dengang fordømtes af alle Jordens Mægtige, ere de samme der, om ogsaa paa mange Steder kun tilsyneladende, følges i næsten alle Landes Statsstyrelse. Men netop paa den hviler ogsaa vor Sag. Hvad Nordslesvigerne forlange er intet andet end at faae Lov til at gjøre det Samme, som alle andre Folk have gjort eller ønske at gjøre, nemlig at slutte sig sammen til en Statsenhed med det Folk, med hvilket de have Sprog og Sympathier tilfælles. Kun den ene Forskjel er der, at medens i næsten alle andre Lande den Sammenslutning kun har kunnet finde Sted derved, at be-

staaende Overenskomster og utvivlsomme Rettigheder kuld-kastedes, saa kan den for vort Vedkommende gennemføres i den fuldkomneste Overensstemmelse med disse; og i Stedet for at den ellers overalt har været ledsaget af de voldsomste Rystelser og kun har ladet sig fuldbyrde ved Anvendelsen af „Jern og Blod“, vil dens Gjennemførelse hos os netop være et Middel til at befæste Freden, der jo af alle Europas Regeringer betegnes som Formaalet for deres ivrigste Bestræbelser. Og Tanken er i og for sig sund og naturlig, og naar man taler om en almindelig Racekamp eller et chinesisisk Afslutningssystem som de Konsekvenser, den skulde føre til, da er dette intet Andet end et Vrængbillede, der kan opstilles af enhver Sag og enhver Ide, naar man tænker sig dem udviklede aldeles ensidigt og uden Hensyn til de andre berettigede Faktorer i Menneskelivet.

Og derfor vil Pragfredens femte Artikel heller ikke forblive et dødt Bogstav, men, saa sandt vi ikke opgive os selv, før eller senere blive til Virkelighed. Thi de store Ideer døde ikke. Men hvad det kommer an paa, er at de Mænd og de Folkeslag, der ere traadte i Ideernes Tjeneste, ikke blive trætte og ikke tabe Modet, selv under en tilsyneladende Standsning i deres Udvikling.

Mai 1869.

„Vor Besiddelse af Nordslesvig hviler udelukkende paa vor Kaardespids“, sagde nylig en anseet tysk Avis, og deri har den fuldstændig Ret. Den hviler hverken paa Retten eller Folkets Ønsker, men udelukkende paa Kaardespidsen, og indtil man bekvemmer sig til at gjøre Ret imod os, vil man stadig være nødt til at anstrænge sig

til det Yderste for at være den Stærkeste. Og selv med alle disse Anstrængelser vil man dog aldrig være sikker paa at være det, thi den absolut længste Kaarde er neppe funden endnu. Naar til en Tid et eller andet Folk troede at have den, saa er der altid kommet et andet og har vist, at det havde en endnu længere. Om nu Tydskland har gjort det store Fund, skal Fremtiden vise.

Hvad er det saa for Tilstande, for hvis Opretholdelse det tydske Folk skal bringe store Ofre og paadrage sig Bebreidelsen for at have handlet paa en Maade, der kun stemmer daarligt med det Ry for Ærlighed, som det ellers vindicerer sig?

Hvis man i Tydskland læste de tydske Blade, der udkomme her i Nordslesvig, med nogen Opmærksomhed, vilde man snart af de hinanden ligefrem ophævende og selvmodsigende Fremstillinger af de herværende Forhold, som de give til Bedste, indsee, at disse ikke ere Andet end ligefrem Humbug. „Flensb. Nordd. Ztg.“, der for et Par Aar tilbage utallige Gange har talt om al den Intelligens og Dygtighed, der var at finde hos det augustenborgske Parti (thi dette var dengang ensbetydende med tydske Parti), erklærer idag ved at omtale det samme Partis Færd paa hin Tid: „at Folket kun er at betragte som en Række af Nuller, der først faaer Værd ved de Tal, der sættes foran dem, og at kun faa af de Mænd, der indtage Tallenes Plads, handle af rene og uegenyttige Bevæggrunde.“ Om denne Skildring af dets egne tidligere Trosfæller er sand, maa det nævnte Organ selv vide, men er den det, maa det kun staae daarlig til med den i sin Tid saa meget omtalte Intelligens og Dygtighed, og endnu værre med dem, der skulle give Nullerne Værdi.

. Sandheden er, at Nordslesvigs Folk er dansk og at man, ved imod al Ret at ville tvinge det til at blive tydsk, begaaer en Uretfærdighed, der allerede nu hævner sig; thi ved en retfærdig og billig Afgjørelse af det nordslesvigske Spørgsmaal vilde een af de Aarsager være ryddet af Veien, der nu tvinge det halve Europa til at staae under Vaaben, og den preussiske Regering til at forlange nye Skatter til et Beløb af 11 Mill. Thaler af det allerede iforveien haardt trykkede Folk.“

Februar 1871.

Det er under ganske eiendommelige og mere end almindelig ugunstige Forhold, at Nordslesvigs Folk denne Gang skrider til Valget af Deputerede til den tydske Rigsdag. En stor Del af Vælgerne ere fraværende, enten nødtvungen hos den tydske Hær, eller i Landflygtighed, fordi de ikke have villet bære Vaaben for det Folk, der imod deres Villie har løsrevet dem fra Danmark, og som i sit Forhold til os, fuldstændig fornægter de Principer, det med saa stor Styrke har gjort gjældende til Fordel for sine egne Stammefrænder. Men dog mener jeg, at vi, der ere tilbage, derfor ikke bør lægge Hænderne i Skjødet og opgive Kampen. Vor Pligt er det at stride den til Ende og vise det tydske Folk, at ingen af Lykkens Omskiftelser formaar at vende vore Hjerter bort fra det gamle Fædreland. Det er jo saa ofte blevet sagt af vore Modstandere, at den danske Følelse i Nordslesvig slet ikke har nogen virkelig Rod i selve Folket, men at den er en Plante, kunstig fremavlet ved Begunstigelser fra oven og ved enkelte Agitatorers Virksomhed. Og vel kunde man nu meene, at der er ført Beviser nok for denne Paastands

Usandhed: i syv Aar har Stormen rusket i Plantens Top, Luft og Lys og Næring ere saa vidt mulig blevne undtagne den, men det har vist sig, at den havde sin Rod saa dybt i Folkets Hjerter, at intet Magtsprog endnu har formaaet at udtørre den Kilde, af hvilken den drager sin Næring. Men dog bør vi ikke blive trætte af, atter og atter at føre Beviset: Store Begivenheder have jo fundet Sted siden sidste Valg. Tydskland staar som Seirherre lige overfor Frankrig; det har Alt, hvad der kan smigre Nationalforfængeligheden, og det var ikke forunderligt, om man antog det, der nu er sket, for tilstrækkeligt til at kue os, til at berøve os den Freidighed, det Mod og det Haab, der er en nødvendig Betingelse for, at vi kunne føre denne Kamp til Ende. Men netop dette, at vi trods Alt, hvad der er sket, holde fast ved Retten, ved vor Folkeeiendommelighed og ved vort Ønske om Gjenforening med vort eget Folk, er det, vi vise, naar vi ved det Valg, der nu skal finde Sted, atter stemme paa den Mand, der hidtil, under de vanskeligste Forhold, djærvt og ufortrødent har talt vor Sag. Og just fordi Lykken saaledes har føiet det tydske Folk, vil jeg opfordre enhver dansk Slesviger, i hvis Hjerter Kjærligheden til det gamle Fædreland endnu ikke er udslukt, til at afgive sin Stemme ved Valget. Lad dem see, at Intet formaar at rokke vor Overbevisning om hvad der er Ret, lad dem see, at hvor mægtige og store de end ere blevne, saa findes der dog endnu i Nord en Stamme, der har Mod til at holde paa Retten lige overfor Magten.

November 1872.

Vi høre ikke til dem, der intet have lært og intet glemt, og vi indsee fuldt vel Nødvendigheden for det danske

Folk af for Fremtiden at søge at leve i Fred og Venskab med Tydskland. Vi nære ingen Hævnplaner, og naar en Gang den Dag kommer, da Nordslesvigs Folk atter selv raader for sin Skjæbne, da ville de iblandt os boende Tydskere, saavel som vore vildledte Landsmænd, faa at see, at al denne Tale om de Ulykker, der skulle times dem, ikke ere andet end Skræmmebilleder, hvormed man vil afskrække dem fra aabent at vedkjende sig, hvad mange af dem tænke i deres Hjerter, og tidt vedgaa i privat Samtale: at de have gjort et slet Bytte. Men hvad vi forlange af det tydske Folk er, at det skal gøre Ret, opfylde sine Forpligtelser, og ikke lige over for os fornægte de Grundsætninger, det forlanger gjort gjældende for sine egne. Indtil da ville vi staa det imod, saa godt vi kunne, og vi ville aldrig ydmyge os saa dybt, at vi kysse den Hæl, der træder os i Støvet.

Marts 1873.

Haabet om, at blive udfriede af vor nuværende Tilstand ved Tydsklands Retfærdighedsfølelse er glippet; men selve Haabet er derfor ikke dødt. Det lever og vil vedblive at leve, hvor haardt saa end Tidernes Tryk kommer til at hvile paa os. Kun det er Forskjellen, at medens vi forhen ventede Frelsen af Tydsklands Retfærdighedsfølelse, saa vente vi den nu som en Følge af dets Uretfærdighed. Synes endnu dets Stjerne at staa høit, staar end det tydske Folk i dette Øieblik som Europas mægtigste Nation, saa have vi dog før set, at Hovmod staar for Fald, og at, naar Bægeret er fuldt, behøves der kun en Draabe for at faa det til at flyde over. Vi vente derfor heller ikke noget Ophør af Undertrykkelsen af vore fuldtberettigede Ønsker,

af vort Sprog, vor Folkeeiendommelighed og vore Fortidsminder, men vi speide ivrig efter enhver Efterretning om en lignende Fremgangsmaade rundt om fra de Egne, hvor fremmede Folkeslag have været saa ulykkelige at faa Tydskere til Herrer over sig. Thi i ethvert saadant Forsøg paa at undertrykke et Folks Nationalitet, i ethvert Brud af overtagne Forpligtelser see vi en Draabe, der vil hjælpe til at fylde Bægeret.

Thi naar et Folk benytter den Tid, da Lykken gaaer det med, alene til en hensynsløs Undertrykkelse af de Folk, der have været saa ulykkelige at komme under dets Herredømme, naar det, pukkende paa sin Styrke, vægrer sig ved at opfylde indgaaede Forpligtelser, da har det ogsaa skrevet sin egen Dom. Det fører da selv Beviset for, at det ikke er det Folk, som Verdensstyreren har udseet til at indføre en ny og bedre Tingenes Orden. Thi en saadan kan kun grundlægges paa Retfærdighed og maa hvile paa den Sætning: at handle saaledes mod andre, som vi ønske, at andre skulle handle imod os selv.

Juli 1874.

Det synes, som om man baade i Berlin og Slesvig har opgivet Haabet om at vinde den nordslesvigske Befolkning, og at man derfor nu vil forsøge at gjøre den mør ved al Slags smaalige Forholdsregler. Thi anderledes kan det ikke kaldes, naar man befaler, at der ved enhver offentlig Sammenkomst af nordslesvigske Mænd skal heises et preussisk eller tydsk Flag, eller naar der nægtes Landboforeningerne Tilladelse til at bortlodde en Deel forædlede Dyr og forbedrede Agerdyrkningsredskaber, alene fordi der ved deres Sammenkomster er forefaldet, hvad man kalder

politiske Demonstrationer. Historien med Flaget er rimeligvis enestaaende i hele Verden. At et Flag er blevet forbudt, er skeet tidt nok, men en Befaling om at heise et bestemt Flag ved offentlige Sammenkomster eksisterer neppe noget andet Sted end i det nye tyske Rige, og „Dannevirke“ greb ikke fejl, da det for at finde en Sammenligning gik tilbage til Gesslers Hat. Tingen vidner i det Hele om en fra den almindelige aldeles forskjellig Opfattelse af et Flags Betydning og Værdighed. Naar Mænd ved en offentlig Sammenkomst frivillig heise et Flag, da betyder det Glæde over og Tilslutning til den Sag eller det Land, for hvilket Flaget er Symbol; men skal det skee ved Tvang, da kan det ikke have anden Virkning end at tirre og drille, og Flaget synker da ned til at være et Trællemærke, der uafsladelig minder Folket om den tabte Frihed og om hele dets sørgelige Stilling under de Fremmedes Herredømme. Der findes sikkert ikke noget andet Flag i Verden, der bruges paa den Maade. Kun den fuldstændigste Hensynsløshed mod den Overvundnes Følelser kan ville tvinge denne til selv at heise Overvinderens Flag, og ingen i Sandhed ædel Nation vilde forlange noget saadant. Nogen egenlig Skade vilde hele det monstrøse Paa-bud imidlertid kun da kunne gjøre os, naar Folket deraf lod sig forlede til at blive borte fra offentlige Sammenkomster; thi de ere netop det bedste Middel til at holde Folkeanden ilive, til at styrke Modet, Haabet og Modstandskraften. Saa lad os da mødes som forhen, naar Leilighed gives, og lad os betragte det Flag, der skal vaie ved saadanne Leiligheder, som et Sorgens Tegn over vor tabte Frihed, men tillige som en alvorlig Paamindelse om aldrig at opgive Kampen for at vinde den tilbage; thi det

man saaledes byder os, er den dybeste Ydmygelse, man kan berede et undertvungent Folk.

Og hvor smaalig er ikke Regeringens Adfærd overfor Landboforeningerne; hvad andet kan man bebreide dem, end at deres Medlemmer ere danske Mænd, der selv i Ulykkens Dage holde fast ved deres Overbevisning og aabent og ærligt udtale, at de intet høiere Ønske have end Gjenforening med Danmark! Men dette er her i Nord-slesvig fuldstændig lovligt og i fuldkommen Overensstemmelse med Landets statsretlige Stilling. Hs. Maj. Kong Wilhelm af Preussen har forpligtet sig til at afstaa Slesvigs nordlige Distrikter til Danmark, naar Folket ønsker det, og Hs. Majestæt er ikke erklæret for unyndig, hans Underskrift under en Fredstraktat forpligter den preussiske Stat og den preussiske Regering. Ikke Befolkningen i Nord-slesvig, men Regeringen er Skyld i, at der hersker abnorme Tilstande her i Landet, naar den først overtager Forpligtelser og senere betragter det som noget, der skal kues og straffes, naar Folket i sin Handlemaade gaaer ud fra den Forudsætning, at disse Forpligtelser ville blive opfyldte.

Hensigten med alle disse Foranstaltninger er jo imidlertid klar nok, Folket skal derved og ved den lange Forhaling af Afgjørelsen betages Modet og bringes til at opgive Haabet om Gjenforening med det gamle Fædreland, og er først dette Maal naaet, saa haaber man vel nok at kunne indprente det den Dyd, der nu i Tydskernes Øine synes at være Kardinaldyd hos en Nordslesviger, og som den ædle tyske Digter Seume saa fortræffelig har karakteriseret i sit Digt fra 1810: „An das deutsche Volk“, hvori han siger:

Unsre Frucht verzehren fremde Trosse,
 Unsre Gauen mähen fremde Rosse,
 Eine fremde Sprache zügelt uns.
 Fremde Schergen treiben unsre Jugend
 Und mit tiefer, stummer Eseltugend
 Forderts rechts und links der edle Duns.

Det kunde imidlertid dog være, at man forregnede sig. Ere vi af det rette Stof, saa kan Virkningen af Trykket udenfra ogsaa være en større Sammenslutning imellem os selv indbyrdes, og da kunne vi just derved blive skikkede til med større Kraft end tidligere at tilbagevise det Fremmede og værne om vor Ret og vor Folkeeiendommelighed. Og da holde vi vel nok ud, indtil vi atter kunne udfolde det gamle Flag, der ikke behøver at tvinges frem ved Befalinger eller ved Trusler om Bøder og Fængselstraf.

November 1876.

Hvad det gjælder om for et Folk, der er stillet under Kaar som vore, er først og fremmest Ihærdighed; er aldrig at tabe Modet eller opgive Haabet, men at blive ved at føre sin Sag frem, hvor smaa end til en vis Tid Udsigterne til en grundig Løsning kunne være. Gjør et Folk dette, og har det en god Sag at forsvare, saa er der aldeles ingen Grund til at tabe Modet, thi vi have set tidt nok, ikke alene at Lykken er omskiftelig, men ogsaa at politiske Meninger, der i lang Tid have været forkættrede, forfulgte og forhaanede, have arbeidet sig frem og ere blevene de herskende. Der gives intet større og intet mere slaaende Exempel i denne Henseende end den Maade, hvorpaa de politiske Forhold i Tydskland have udviklet sig i de to sidste Menneskealdre. Perioden fra Slutningen af Krigen i 1813-14-15 indtil henimod 1830 faar hovedsagelig sit politiske Præg af Bestræbelserne for at faa indført en

friere Regeringsform og en strammere Form for den tyske Enhed end den, der var givet i Forbundsakten. Men disse Bestræbelser modsatte Regeringerne, den preussiske ikke mindre end de andre, sig paa det heftigste, og Fængslerne i Tydskland husede i denne Periode en Skare af Mænd, hvis hele Brøde bestod i, at de havde udtalt og arbeidet for Ideer, der paa det nærmeste stemte med, hvad Preussen har gennemført i Tiden fra 1864—70. Disse Ideer seirede dog, thi Tanken, der laa til Grund for dem, var sand. Ingen finder det nu til Dags uberettiget, at Tydskerne ønskede at danne et stærkt og mægtigt Heele af deres, i henved 40 større og mindre Stater sønderdelte Fædreland. Men fuldstændig lige saa berettiget som denne Tanke er vort Ønske om at bevare vor Folkeeiendommelighed og leve et frit Liv i Samfund med vort eget Folk, og vi behøve, forudsat at vi ikke selv opgive vor Sag, ingenlunde at fortvivle om, at den nu i Tydskland herskende, imod os fjendtlige Stemning kan forandre sig, saa at den ikke vil lægge Vanskeligheder i Veien, naar der en Gang indtræder Forhold, der kunne gjøre det ønskeligt for Regeringen at faa denne Sag ordnet. Jeg har under mit ufrivillige Ophold i Tydskland talt med mange Mænd om denne Sag, men jeg har ikke truffet paa nogen, der ikke, naar han er bleven oplyst om dens rette Sammenhæng, har indrømmet, at vi havde Retten paa vor Side, og selve den tyske Historie indeholder ogsaa en Mængde Træk, der klart vise, at hvis det tyske Folk vil vedblive at hævde det Standpunkt, det har indtaget i vor Sag, saa kan dette kun ske derved, at det vedkjender sig som Princip, at Ordet „Ret“ har en ganske forskjellig Betydning, alt som Talen er om en tydsk eller en ikke tydsk Folkestamme. En af de

Paastande, der hyppigst fremsættes imod os, er saaledes den: at Pragfredens Artikel V aldeles ikke giver Nord-slesvigerne nogen Ret til at forlange den deri stipulerede Afstemning udført. Kun de Regeringer, der have afsluttet Traktaten, skulle være berettigede til at tale med om denne Sag, og enhver Paamindelse eller Udtalelse af et Ønske fra vor Side er uberettiget. Nu synes hele den offentlige Mening i Tydskland, for saa vidt den repræsenteres af Pressen og af de professionelle Politikere, at bifalde denne Theori, og Haan og Skældsord regne ned over os, fordi vi mene, at vi ogsaa selv kunne have et Ord at tale med om en Sag, der nærmest angaar os. Endog de saakaldte Nationalliberale ere enige i, at vi, det Folk, for hvilket denne Sag er et Livsspørgsmaal, ikke have mere Ret til at tale med om den, end om vi vare en Flok Kvæg, hvilket, i Parenthes sagt, just viser, at de hverken ere sande „Nationale“ eller „Liberale“, men kun Ordførere for en bornert Rationalisme, der ikke er i Stand til at hæve sig ud over den mest sneverhjertede Egoisme. Den samme Theori har imidlertid ogsaa en Gang været gjort gældende imod det tyske Folks Paastand om, at en Bestemmelse, der var vedtagen til Gunst for dets Ønske om en friere Regeringsform, skulde udføres, og da var dette Folk lige saa enig om at fordømme denne Theori, som det nu er om at billige den. Det var i 1817 eller 18, da Folkene rundt om i Tydskland med stor Styrke forlangte, at Fyrsterne skulde udføre en i Forbundsaktens Artikel 13 indeholdt Bestemmelse om, at der skulde indføres Forfatninger i alle tyske Stater. Da udgav en Statsraad Dabelow i Göttingen et Skrift, hvori han søgte juridisk at bevise, at Folket slet ingen Ret havde til at forlange denne Bestemmelse

udført, da Fyrsterne ved Afslutningen af Forbundsakten ikke havde forhandlet med det tydske Folk, men kun med sig selv indbyrdes, og det altsaa ene og alene var afhængigt af deres gode Villie, om de vilde udføre den eller ei. Det er, som man ser, Ord til andet den samme Bevisførelse, som tydske Publicister nu tro at kunne anvende mod os Nordslesvigere. Men dengang fandt denne Argumentation slet ikke det tydske Folks Bifald. Forfatteren blev forhaanet og lagt for Had paa alle mulige Maader, og Studenterne i Göttingen opslog offentlig Skriftet paa en „Skampæl“. Skulde det samme skee med de Aviser, Brochurer eller Navnene paa de Mænd, der ligeoverfor os have forsvaret den samme Doktrin, da vilde mange af Tydsklands Byer atter faa Brug for denne nu afskaffede Indretning. Der er maaske mange af mine Landsmænd, som mene, at det er et frugtesløst Arbeide at ville vedblive med Forsøgene paa at oplyse Almenheden i Tydskland om denne Sags rette Sammenhæng og om den virkelige Folkestemning her i Nordslesvig, hvilket jo netop er det, vi søge at gjøre ved Deltagelsen i Valgene til de tydske repræsentative Forsamlinger. Jeg er dog ikke af denne Mening. Den offentlige Mening i Tydskland er vildledet, dels af en Skare af germanistiske Fanatikere, der nu, da Tydskland er blevet enigt og mægtigt, sætte sig ud over, at de selv i sin Tid høit og lydeligt have præket den Lære, at Sprog og Nationalitet vare et Folks Helligdomme og burde være bestemmende med Hensyn til Staternes Grændser, dels af en Presse, der kun veed halv Besked om vor Sag og af falsk Patriotisme, eller fordi den finder sin Regning ved at smigre Massens slette Instikter, fremstiller denne i et aldeles falsk Lys. Jeg troer

nu ingenlunde, at vore Bestræbelser skulde være tilstrækkelige til at forandre Stemningen i Tydskland, saaledes at denne med Styrke skulde udtale sig for os. Dertil er den altfor meget influeret af de Frasemagere, der uafsladelig smigre Nationalforfængeligheden ved kun at tale om de tydske Seire, den tydske Magt og Herlighed, og at indbilde Folket, at det selv staaer høit over alle andre Nationer i Kultur og Dannelse, at det ligefrem beviser de omboende Folk en Velgjerning, naar det paatvinger dem sit Sprog og hele Væsen. — Men jeg veed af egen Erfaring, at der ogsaa i Tydskland findes mange oplyste og retsindige Mænd, der tro, at det var bedre, om denne Sag behandlede paa en anden Maade, og som endnu huske paa hin gamle ærværdige Læresætning, Grundvolden for al Moral: Hvad I ikke ville, at Menneskene skulle gjøre mod Eder, det skulle I ei heller gjøre mod dem. Men at dette endnu er Tilfældet, det er Frugten af det nordslesvigske Folks Holdning i de sidste ti Aar, og naar en Gang den Tid kommer (og det kan skee, før Nogen troer det), da Regeringen finder det rigtigt og beleiligt at stille sig i et godt og venskabeligt Forhold til Danmark og Norden ved at ordne denne Sag, da skal det nok vise sig, at vort Arbeide ikke har været saa resultatløst, som maaske nu Mange tro. Thi det vil da ikke mangle paa Talsmænd for en saadan Afgjørelse, og Modstanden mod den vil ganske vist blive langt ringere, end det nu seer ud til. Jeg vil derfor atter, som jeg har gjort saa tidt, opfordre mine Landsmænd til urokkelig at holde fast ved deres Overbevisning, og lade den komme til orde overalt, hvor dette kan skee paa en lovlig Maade. Gjøre vi dette, skal det med Guds Hjælp nok endnu engang dages over Nordslesvig.

April 1877.

Den Maade, hvorpaa Tydskland hidtil har behandlet den nordslesvigske Sag, er kun et Led i den Kjæde af Aarsager, der gjør det nødvendigt at anspænde alle Folkets Kræfter til det yderste og Aar for Aar at forøge de Byrder, der hvile paa Befolkningen. En retfærdig Afgjørelse af denne Sag vilde styrke Tydskland mere end de Millioner, der nu atter forlanges til Hærvæsnet.

Var det saa ikke bedre, du tydske Folk, at gjøre Ret imod os, var det ikke bedre at lade fare i det mindste den ene af dem, som „Nationalzeitung“ selv kalder de „kneblede Folkestammer“, den der kun kan holdes fast ved Ikkeopfyldelsen af en afsluttet Traktat. Troer du virkelig, at „Rigets Ring“, som det samme Blad udtrykker sig, bliver stærkere derved, at der loddes alt for mange Stumper og Stykker af andet Metal ind i den? Du kan ikke tro det, Historien lærer alt for tydelig det modsatte, lærer klart, at Tilstedeværelsen af fremmede og modstræbende Elementer i en Stat kun er en Kilde til Svaghed og Op-løsning. Men jeg veed ogsaa, at en anden Opfattelse af denne Sag lidt efter lidt bryder sig en Bane i Tydskland, og taber du, mit eget Folk, kun ikke Modet, saa skal Frihedens Sol nok atter en Gang komme til at lyse for dig. Og seer du een og anden tabe Modet, velan, saa lad ham fare, og husk paa, hvad der skeer, naar Kornet kastes: Avnerne og det daarlige Korn falde paa Halvveien, men det gode og vægtige Korn naaer Maalet til Gavn og Glæde for Menneskene og til Sæd for den kommende Høst.

Forfattere, der har skrevet om Haderslev.

Af Jens Jørgensen. *)

Peder Christian Rhode, forfatteren til den i de foregående slægtled yndede folkebog „Samlinger til Haderslev-Amts Beskrivelse“, var født i Kolding den 24. dec. 1734. Hans fader var farver i denne by. I en alder af 22 år blev han student fra sin fødebys latinskole, og 1758 tog han attestats (theologisk æmbedsexamen) i København med en dårlig karaktér: non contemnendus (ikke at foragte). Både som student og som kandidat underviste han fornemme folks børn i hovedstaden i studeringer, kristendom, tysk og musik, indtil han den 20. jan. 1760 blev kaldet til at være kapellan hos den svagelige sognepræst Jørgen Kastrup til Stepping og Frørup i Haderslev provsti. Han ordineredes til æmbedet d. 13. febr. s. år af arkidiakonus Christopher Sass i Haderslev, da generalsuperintendenturen, som havde stået ubesat siden dr. Reuss' bortrejse 1757, endnu ikke var tiltrådt af dr.

*) Denne afhandling fremkommer særlig i anledning af, at det iår — 1892 — er 600 år siden Haderslev fik sin byret. En ligeledes i denne anledning i program for Haderslev Latin- og Realskole for skoleåret 1891—92 offentliggjort afhandling af professor dr. August Sach om „Der Ursprung der Stadt Hadersleben und die Verleihung des Stadtrechts durch Herzog Waldemar IV. im Jahre 1292“ forbeholder vi os en senere omtale af. (Red. anmærkning.)

Adam Struensee. — I den tid, Rhode opholdt sig her, plejede han på den ene side omgang med de opvakte, på den anden side med forskellige præster i amtet, som kunde meddele ham efterretninger til hans „Samlinger“ om byen, amtet og de præstefamiljer, der sad og tit i århundreder havde siddet i dets præstegårde. Således nævner han i sit skrift hr. Jørgen (Georgius) Boysen i Magstrup og hr. Christian Prætorius i Hammelev, men fremfor alle var arkidiakonus Chr. Sass ham en uudtømmelig kilde, hvad han selv bemærker i sit skrift (s. 227; se Lautrup's Chronik s. 55). Hans samlinger udkom imidlertid først efter hans forflyttelse til Låland. I efteråret 1767 blev han nemlig sognepræst til Utterslev, og d. 5. febr. 1768 stod hans bryllup med præsteenken Johanne Dorothea Margrethe Wichmann fra Herredskirke, datter af mag. Jens Kaalund, præst i Tirsted. Først 1775 udkom amtsbeskrivelsen, trykt i København. Året efter kom første del af hans „Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie“ (anden del udkom først 1794), og samme år blev han provst i Nørreherred. Om det sidste skrift hedder det i den Krit. Tilskuer 1776: Dette skrift er af en ligefrem slet smag og opfyldt med lige så urimelige og latterlige æventyr som beskrivelsen af Haderslev amt. Skønt dette skrift også i mange måder er en besynderlig bog, er den dog ikke så upålidelig, som enkelte, især tyske forfattere, har udpeget den for at være, og man ser også de samme stadigen benytte den. — Den kendes endnu i de fleste egne af Haderslev amt, og nu for nylig har pseudonymen Georg Thomsen ved uddrag af den i „Dannevirke“ søgt at oplive mindet om den. Den går her under betegnelsen „æ amtsbeskrivels“ og har været

en kær underholdning og skattet kundskabskilde for de læselystne blandt folket. — Rhode døde d. 11. avg. 1793, hans enke levede derimod i Nakskov til d. 16. juni 1818.

I Wibergs præstehistorie, hvor man finder de fleste oplysninger om ham, beskrives han som en høj, mager mand, sirlig og bleg, men smuk, og altid pynteligt klædt. Desuden var han meget snaksom.

Adolph Rudolph von Brincken er født den 24. juli 1754 i Hatsted i Husum amt, hvor hans fader Melchior Christoph v. B., en indvandret brunsviger, var diakonus († 1762). 1782 blev han rektor i Wilster og fire år efter rektor i Haderslev. 1799 blev han kaldet til præst i Vonsbæk og tiltrådte æmbedet 1800, men allerede 1808 d. 21. sept. døde han.

I modsætning til den foregående forfatter med sit anselige skrift, har denne kun leveret lidet, og det deraf, som nu har det største værd, var han endda kun indsender af. Som rektor i Haderslev følte han trykket af både latinskolens og byens dårlige finansforhold, og han søgte, bl. a. ved ivrig undersøgelse af dokumenter, henhørende til latinskolen, at bringe klarhed til veje i dens finanstilstand. Herved fremkom den række „Aktenstücke, die lateinische Schule in Hadersleben betreffend“, som findes i nogle årgange af Schl.-Holst. Provinzialberichte (1787-98), hvoraf en del er aftrykte efter Rhodes amtsbeskrivelse, — og „Beiträge zur Geschichte der kgl. Lateinsch. in Hadersl.“ (1790). Men det værdifuldeste, en fremtidsplan for byens læreanstalt findes i et (vistnok fingeret) brev til ham fra C—, som han lod indrykke i Prov. Ber. 1791 under overskriften: „Etwas über die Stadt Hadersl.“

in Rücksicht einer daselbst zu gründenden höhern Schulanstalt“, hvori det bl. a. hedder (i oversættelse): Her ligger for mig kærtet over Jylland, Slesvig og Holsten. Jeg spørger: Var det ikke nødvendigt, og vilde det ikke være meget nyttigt at anlægge en højere undervisningsanstalt end de nuværende skoler i dette store og rige stykke land? — At Haderslev er det mest passende sted, påviser han så: „Denne by ligger midt imellem Nørrejylland og hertugdømmerne. Begge sprog, dansk og tysk, tales med lige stor fuldkommenhed af indbyggerne. Luften er ualmindelig sund, egnen behagelig. Ynglingen (fra det 14. år) fra Jylland har ikke længere end han fra hertugdømmerne, når han skal fortsætte og fremme sine studier i denne skole, således som jeg vil danne den, før hans indtrædelse på den sidste høje skole. Hverken en larvende handel eller en talrig garnison eller glimrende hoflystigheders ødsle pragt kan her være de blide og stille muser til hinder. Endnu en gang gentager jeg: De nævnte byer (han har i det foregående nævnt latinskolerne) har deres skoler. Men at undersøge, med hvilke mangler enhver af dem har havt at stride indtil denne dag, er her ikke stedet til. Man kan blot læse efter i Ehlers' skrifter, i Prov. Ber. og fortjente skolemænds bitre klager over disse skolers almindelige fordærvelse, i hvert tilfælde også se lidt selv og tænke på det, så vil man uden forstørrelsesglas opdage meget, som skulde forbedres. — — — —

Kærligheden til fædrelandet vil med hvert år blive stærkere, og samlivet af unge mennesker fra hertugdømmerne med ynglinge fra riget vilde frembringe uendelig nytte i henseende til den sympatetiske, moralske og selskabeligé omgang, som endnu er noget tilbageholdende, fremmed og

kold mellem fødte danske og provinsboere.“ — Særlig tanken om samlivet mellem dansktalende og tysktalende står for v. Brincken som den herligste frugt af en sådan højere skole. I sin svarskrivelse til forslagstilleren siger han (Prov. Ber. 1791, IV, 45-49): — „Blandt de mangfoldige fordele, der kan ventes af den af Dem projekterede læreanstalt, vilde en af de nyttigste og værdifuldeste vel først og fremmest være den danske og tyske ungdoms gemytters nøjere forening i kærlighed og velvilje. Hvor uvillige, desværre! står ikke begge partier endnu overfor hinanden! — — Danskernes store mængde skælder som bevis på dens råhed tyskerne ud for „hunde“, som forhen de stolte jøder tillagde hedningerne denne pæne titel. Tyskeren — det forstår sig: den mindre dannede — taler om „dumme Dänen“, og tror, at hans ældre kultur alene giver ham forrang for hin — og sætter sig derved omtrent i samme forhold til sine danske brødre, som hans frankiske brødre mener at stå i til ham.“ — At dette arveonde ikke kan modarbejdes bedre end ved den foreslåede højere skole, udvikler han nærmere (s. 47): „Thi den ny vordende skole vil for det første få lærere fra begge kongelige lande. Tyske og danske vil blive ansatte ved den i lige antal efter deres brugbarhed. Og hvor meget vilde ikke allerede derved de „forskelligtunge“ folks gemytter nærme sig hinanden! Ved lærernes omgang vilde grunden lægges til en udsoning, som man kunde have ventet af universitetslærernes samliv i residensen, men som i følge erfaringen ikke er at nå ad den vej. Hvorledes kunde det vel også være anderledes, når det ene parti af lærerne kun er det tålte, således som det er i København? Når de skal fornægte deres moders-

mål, tvinge deres undervisning ind i et fremmed sprogs klædebon og aflægge deres originalitet for at blive copier efter et herskende partis sind og forgodtbefindende? — Her, ved vor af Dem foreslåede læreanstalt, skulde enhver lærer vedblive at være, hvad han efter sin herkomst er. Han skulde ikke pålægge sig tvang i nogen som helst henseende. De samme rettigheder, de samme fortrin, den samme virksomhed vilde ophæve den usalige spaltning, der vil vedblive så længe mellem danske og tyske, som lærerne ikke agtes for personlige fortrins skyld, men på grund af deres nationale karakter. Selv i det sjældne tilfælde, at lærerne ikke havde det mindste kendskab til hinandens modersmål, kunde de let og uden møje lære af hverandre og i byens gode selskab så meget dansk og tysk, som der vilde kræves til at conversere. Undervisningen skulde gives i begge sprog, studiet af den danske og tyske litteratur og af sprogene, hvormed den samlede ungdom skulde sysselsætte sig, vilde gensidig tilintetgøre nationernes fordomme; man lærte at kende, agte og elske hinanden, at vinde tiltro til hinanden og villig at give den forrangen, til hvem fortjenestens tungere vægtskål bøjer sig hen. — Her skulde man med varme og eftertryk prædike om, hvor samfundsfjendtlig denne last (nationalhadet) er i sine følger, og hvorledes vi derved vil blive forrædere mod statens vel og vor privat-lyksalighed. Strafværdigheden hos sådanne forfattere*), som ret med flid søge at nære og forstørre dette arveonde, skulde man

*) Således som f. ex. den ellers fortræffelige og for sin frimodigheds skyld ærværdige forf. til det periodiske skrift: Rixdaler Sedlens Hændelser. [P. A. Hejberg].

fremstille mandigt og kækt, og derved rustede man eleverne til at vogte sig for denne forbrydelse.

En slægt vilde have indflydelse på den anden, meddele den sit sindelag — dette vilde gå fra forældrene over på børnene og i den anden generation vilde tyske provinsialer og danske omfavne hinanden som gode sønner og døtre af én fader! Alene denne hjærteopløftende fordel vilde være den ønskede plantehave værd.“

Fra sysselen med latinskolens dårlige forfatning og planen til den højere anstalt på dennes ruiner, kommer han opmuntret ved Rhodes eksempel ind på tanken om at forfatte en topografi over Haderslev, vistnok til Prov. Berichte, hvis opfordringer i disse år til sine læsere om at give sådanne over de enkelte byer og sogne, ret godt blev efterkomne. 1793 kom så hans „Vorerinnerung wegen einer Topographie der Stadt Hadersl.“, hvis største nyhed er omtalen af „det ædle broderpar Frederik II. og Johann den ældre“; mens Rhode i en „Ergänzung“ (Prov. Ber. 1793, II, 169) får det skudsmål, at „hans skrift er affattet uden historisk kritik, men dog med frimodighed.“

Topografien kom aldrig, skønt viljen var god, men derimod indsendte han et brev, han havde fået fra en unævnt haderslevsk borger til svar på et lille stykke, som Prov. Ber. havde optaget af „Oederiana“: Warum setzt der Haderslebener Landmann seine Waaren lieber in der Ferne als in der Nähe ab? (Årg. 1792, V, 181) og dette spørgsmål med dets besvarelse tilligemed brevvekslingen om den højere læreanstalt giver et godt skilderi af den gode by Haderslev for 100 år siden. Dette er det bedste bidrag, v. Brincken har givet til Haderslev bys historie,

hvorfor det senere vil følge i oversættelse. Det findes i Prov. Ber. 1793 II s. 145—154.

Med hans forflyttelse til Vonsbæk præstegård hører hans forfatterskab op.

Erasmus Lautrup, Haderslev bys egenlige krønikeskriver, var en søn af Johan Christian Lautrup, præst i Åstrup fra 1770—75, død 1803 d. 4. dec. som præst i Tyrstrup; han var gift med arkidiakonus Christopher Sass' datter fra Haderslev. Sønnen Erasmus blev født i Tyrstrup d. 15. Marts 1782 og han besøgte vist Haderslev latinskole. 1806 blev han indskreven som student ved Københavns universitet, hvor han (ligesom faderen) tog attestats d. 13. jan. 1807 med 2. karakter. Allerede 1808 i avgust blev han kaldet til diakonus i Haderslev (kgl. stadfæstelse d. 19. sept.) og d. 6. april 1809 tillige hospitalspræst. Han havde aldrig andre end disse æmbeder. Den 25. avg. 1848 blev han afskediget (ikke, som Barfod i Danm. Gejstlighed mener, af den slesv.-holst. reg.) og døde d. 12. sept. 1857. Hans ægtefælle Sophie Charlotte von Voss, hvis fader var opvartende kavaller hos landgreven af Hessen, døde d. 9. juli 1851.

Pastor Lautrup var en begavet mand med digterisk ævne og en let, ofte bidende skarp pen. Han har aldrig udgivet prædikener og har vist slet ikke tænkt på det, skønt han efterlod sig en mængde i håndskrift. I modsætning til sine forfædre, præsterne Sass i Haderslev, der både har ladet danske prædikener trykke og skrevet danske vers, ja endog hævdet brugen af det danske sprog (se Lautrups Chronik s. 52 og Rhode s. 224), var Lautrup egentlig udelukkende tysk forfatter, skønt dansk præst.

I en ung alder blev han præst, og hadersleverne strømmede til kirke for at høre den unge præsts interessante prædikener, hvori der ikke var så lidt almen fattelig filosofi, iklædt et blomstrende sprog. Hans theologiske anskuelser finder vist deres korteste udtryk i et lille stykke i „Lyna“ (1838, 14. oct.) med overskriften Troens og Lydighedens Avtoritet. En tro, der ikke undersøges, er blind, en lydighed, som er ubetinget, er slavisk. „Selv guddommen kan ikke kræve en ubetinget avtoritet, da den så vilde fratage mennesket det, der gør ham til menneske, nemlig hans fornuft af hans frihed, som den selv har givet ham — eller i det mindste forbyde ham at bruge den.“ Som alle „religionslærere“ fra den tid interesserede han sig stærkt for almenvel og borgerdyd (i afholdssagens interesse hilste han ølbrygger Nielsens ny øl med et stykke i „Lyna“), og hans første skrift handler også om veldædighedsanstalterne i Haderslev (1831). Lautrup var også en liberal mand, derfor var han selvskreven som medarbejder ved „Lyna“, hvis redaktion han i 1838 overtog. I denne årgang findes satiriske digte af ham, små interessante artikler mod de herskende fordomme, men også længere artikler om slesvigernes sprogpetition og „Lynas“ ny konkurrent „Dannevirke“. Snart digter han om Censuren (Lyna 1838, nr. 2). Snart driver han spot med forbudene mod talefrihed, i det han foreslår at oprette en tænker-club, hvor alle medlemmer ved indmeldelsen får en mundkurv på, og i første møde skal det spørgsmål behandles, om det overhovedet er tilladt at tænke. Eller han skriver en sang til et borgergilde, hvori hvert andet vers, tit hver anden linie, er på dansk, hver anden på tysk (seks vers): „Den bedste for-

ligelsescommissair, To parter i strid at forene, Er doctor Bacchus, det ved enhver, Han konsten forstår alene, ∴ At sammensmelte servil, liberal, Når han har fyldt en glædes-pocal. ∴:

Sådan en sang er lige så betegnende for hans standpunkt, virksomhed og arbejdsmåde, som de små uskyldige strøbemærkninger, der titter frem hist og her i hans monographi om Haderslev, f. ex.: „Den ulyksalige sprogstrid“, „de nymodens navneforandringer, aldeles vilkårligt, som Åbenrå for Apenrade, Danske skov for Dänisch Wohld“, „at ville stanse udviklingens naturlige gang“ (mens dansken sover, lægger tysken sig henover) o. s. v. — Dette hans hovedskrift udkom 1844. Det er væsenlig bygget på de samme kilder som Rhodes amtsbeskrivelse, nemlig på de Sassiske manuser, som ved skødesløshed gik til grunde i Garding efter ejerens G. A. Sass' død 1826. Men Lautrup havde i tidens løb gjort mange uddrag af dem (Chronik s. 56). Om end den historiske indledning ikke kan bestå for den moderne forsknings kritik, så er efterretningerne om Haderslev i det 16. århundrede, om gejstligheden, især slægten, og de øvrige personal-historiske efterretninger pålidelige og værdifulde, så meget mere som byens gamle kirkebøger gik til grunde ved branden 1759. Det samme må man sige om efterretningerne fra hans egen tidsalder, hvor dog måske kun den ene side af sagen ses. Lige så lidt her som i „Lyna“ er han kedelig at læse.

Lautrup var også en stor børneven. For det meste gik han med godter i lommerne til de små, men han gjorde også større ting for dem. For at bøde på den daværende skoles tarvelighed, underviste han selv sine børn — tre døtre — i sprog og andre „skønne viden-

skaber“. Også døtrene fra hans omgangskreds deltog i disse timer, hvoriblandt de litteraturhistoriske timer med oplæsning og deklamatoriske øvelser var særligt tiltrækkende for de unge piger. Således var Lautrups interesser mangesidige som hans begavelse, den han brugte for at fremme det almennyttige, men altid som tysker. Man ser, hvor stærk udviklingen i den retning er gået frem siden den foregående forfatters tid. Årsagen til hans pensionering i 1848 var et slagtilælde, som dog atter fortog sig. Med sundheden vågnede atter virkelysten, han beklagede mangelen på arbejde, men måske blev lidt undervisning den eneste afbrydelse i hans stille liv. Han er jordet på den skønt liggende klosterkirkegård, hvor P. Hj. Lorenzens grav også er, og hvor gravminderne med deres fortidsformer og mest tyske indskrifter afspejler den tids haderslevske patriciere, hvis støv de dækker, idet de stadfæste Lautrups udsagn: Tysk var intelligensens sprog.

Georg Friedrich Claussen var søn af justitsråd Ernst Julius Cl., der fra Toftlund blev forflyttet til Haderslev som herredsfoged i Tyrstrup herred, og Sophie Christine Charlotte, f. Langreuter. G. F. Clausen blev født i Toftlund d. 31. jan. 1806. Tidligt kom han hjemmefra for at gå i Haderslev latinskole, i hvilke år han var i sin morfaders justitsråd og herredsfoged Langreuters hus. Som student lagde han sig efter jura på universiteterne i Kiel og Heidelberg i årene 1825—28; i førstnævnte by var A. W. Cramer, N. Falck og Thibaut især hans lærere. 1829 fik han æmbede, i det han blev cancellisekretær ved overretten på Gottorp, en stilling, han beklædte indtil 1850.

Som cancellisekretær Claussen er han velbekendt fra stændertiden — 1838 valgtes han som deputeret for Åbenrå, senere for Haderslev (suppleant) — og for dem, der har læst L. Skaus fortrinlige arbejde om Peter Hjort Lorenzen. I disse år falder også hans betydeligste offentlige virksomhed, da han først sammen med sin ungdomsven P. H. Lorenzen og grev Moltke stod som leder af det lille demokratisk-liberale parti i den slesvigske stænderforsamling, og siden som en hertugeligsinde slesvigholstener. Disse tre mænd var de dygtigste og betydeligste blandt de liberale, og hertil kom endnu for Claussens vedkommende, at han ved sin æmbedsstilling, som gav ham adgang til regeringens og overrettens arkiver og ved en sjælden fortrolighed med de skriftlige sagers behandling kom til at stå som en værdifuld partifælle. „Claussen var et slags lexikon for den liberale fraktion, og han var som oftest i stand til at løse de for alle dunkle gåder, både i administrationen og retsplejen,“ siger L. Skau i nævnte skrift (s. 42). Claussen og P. H. Lorenzen, som i de to første stænderforsamlinger boede hos ham i Slesvig, stemmede godt overens i deres constitutionelle ønsker og afgjorte uvilje mod hertugen og prinsen. Da de øvrige liberale venner, Heiberg, Reiche, litterat Hansen, vilde have deres folkeskrifter udelukkende skrevne på tysk, var Lorenzen og Claussen ligeledes enige om, at dansk også skulde bruges. Claussen brugte sin pen flittig. Utrættelig sendte han så vel som de nævnte liberale, især Heiberg, Reiche og Hjort Lorenzen bidrag til de små frisisindede slesvigholstenske blade, og dr. Heibergs Schleswig-Holsteinische Blätter var Heiberg og Claussen vel næsten

ene om både at skrive og læse. Og hvor vigtigt et bidrag til tidens historie har han ikke ydet ved de mangfoldige breve til P. Hj. Lorenzen gennem flere år. Det er også ham, der kom efter, at de artikler mod P. H. L., som stadigt kom til syne i „Itzehoer Wochenblatt“, gik fra hertugen gennem en person B. Lüders i Slesvig til dette og andre blade (nævnte skr. s. 104.) I et andet brev underretter han sin ven om den irettesættelse, han havde fået for sin politiske virksomhed. Først modtog Cl. en næse, fordi han havde underskrevet adressen til de syv Gøttingske professorer, der for deres protest mod kongen af Hannovers omstyrtning af forfatningen havde fået deres afsked i unåde. Men samme efterår (1838), efter hans valg i Åbenrå, holdt han skåltaler, der sammen med en beskrivelse af festlighederne blev gengivne af et åbenmundet hamborgsk blad. Både Claussen og overretten måtte afgive erklæring om det forefaldne, og kort før jul måtte han fremstille sig for den forsamlede overret for i „kongens navn“ at modtage en irettesættelse med trusel om at blive afsat, hvis sligt gentoges. Men med Lorenzens frontforandring hører denne kilde op. Da denne stod frem på de danske slesvigeres vegne, gik Claussen over til hertugens parti. I følge hans breve truedes de liberale af farer både fra danskheden i Nordslesvig, fra nyholstenerne, som ikke vilde noget Slesvigholsten, og fra aristokratiet med hertugen i spidsen. Men da Cl. hverken vilde være nyholstener eller dansker, og de liberale i P. Hj. Lorenzen havde mistet deres bedste mand, stod tilslutningen til hertugen, hvor hårdt det end måtte falde, vel som den eneste udvej.

I de følgende år findes Cl. ikke blandt de mest talende

i stænderforsamlingen. Han indbringer forslag både angående chausseer og stempelpapir, forlig ved voldgiftsmænd, og så fremdeles, men også om at afværge danskernes indblanding i hertugdømmets anliggender og tager del i debatten om Slesvigs indlemmelse i det tyske forbund. Ved den lejlighed siger han bl. a. følgende (Stændert. 1846 sp. 377—78): „Jeg indrømmer gerne de foregående talere, at hvis man i de enkelte valgdistrikter vilde forespørge hos vælgerne, om de var stemte for hertugdømmet Slesvigs optagelse i det tyske forbund, vilde dette af den største part besvares med nej; men jeg tror ligeså lidt, at de er i stand til at argumentere nogen særdeles modbydelighed derfor. Det går hermed, som med alle spørgsmål i den højere politik: de ligger udenfor deres bedømmelses sfære.“

Da den slesvigske overret i 1850 blev ophævet, modtog Claussen sin afsked uden pension; han rejste med sin familie til Lybæk, hvor han 1853 fik et lille æmbede som sekretær ved handelskammeret. I sine yngre dage havde han vist delt de øvrige liberales beundring for den norske konstitution; i Lybæk kom han atter under norsk indflydelse, men fra en anden side. Historikeren P. A. Munchs indvandringstheorier (Norske Folks Historie I, 1. og 2. afsn.), hvis fremkomst vakte så stor opsigt, fandt hos Claussen afgjort tilslutning; han oversatte dele af de første afsnit af dennes historie, og Munchs indflydelse præger hans længe efter udgivne skrift: Beiträge zur Geschichte u. Beschreibung von Hadersl. u. Umgegend, som udkom i Haderslev 1877. 1864 kom han nemlig til Haderlev som thingskriver (aktuar) for Gram herred, 1867 blev han amtsdommer, men ved den ny præsiske justitsorganisation 1869 pensioneret, og fra nu af indtil sin død

syselede han med historiske studier, især vedrørende Haderslev. Om end Claussens slutninger fra den forhistoriske tid og fra historiens dæmring må stå og falde med Munchs teorier, som vist nu helt er opgivne af fagmænd, kan dog ingen uden stor interesse læse hans fremstilling særlig af Haderslevs udseende og nærmeste omgivelser fra den tid, da vi må savne enhver noget fyldigere efterretning. Han har også forudsætninger, som at Slesvig og Holsten har samme nationalitet, eller at købstadvæsenet i Sønderjylland er tysk*), som er fejlagtige, og tilslutningen til det prøjsiske herredømme og Bismarck mærker vel også bogen, men for de sidste trede århundreder yder skriftet vist pålidelige efterretninger om byens retsvæsen og lign., da forf. her hele tiden har støttet sig til dokumenter, først og fremmest til de i skriftet (side 111) omtalte von Neuhoeffelske samlinger — som efter hans død befinder sig i rådstuearkivet i Haderslev — og dernæst dette arkivs indhold, som han i de senere år ordnede. Om hans flid og granskninger til det sidste, bærer hans efterladte skriftlige optegnelser og forbedringer til „Beiträge“ vidne. Den værdifuldeste del af hans store bogsamling havde han testamenteret latinskolens bibliothek.

Han døde i Haderslev d. 30. nov. 1890, men blev jordet i Lybæk ved siden af sin forlængst afdøde ægtefælle Catharine Langheim fra Haderslev, datter af Slots- eller Hjorteapothekets ejer.

*) Se prof. C. Paulsens afhdl. „Beitrag z. Geschichte der süd-jütischen Stadtrechte“ i Falcks Staatsb. Mag. 1826.

Bidrag til Oplysning om vore Skoleforhold.

Af H. P. Hanssen-Nørremølle.

Anvisningen for Undervisningen i de nordslesvigske Almueskoler af 18. Decbr. 1888 danner som bekjendt nu Grundlaget for Undervisningen i vore Folkeskoler. Den lyder således i dansk Oversættelse:

§ 1. Undervisnings sproget i alle nordslesvigske Almueskoler er i alle Lærefag tysk, alene med Undtagelse af Religionsundervisningen; dog kan Lærerne i det første Skoleår, forsåvidt og så længe det er fornødent, benytte Dansk til at føre sådanne Børn ind i det tyske Sprog, som ved Indtrædelsen i Skolen endnu er fuldstændigt ukyndige deri.

§ 2. I Sogne med dansk Kirkesprog meddeles Religionsundervisningen i Almueskolen i Medfør af Forskrifterne under § 3 på Dansk, forsåvidt det tyske Sprog ikke allerede nu er kommet til Anvendelse ved Religionsundervisningen. Også i Fremtiden kan der, hvor Ønsket herom kommer frem („herantritt“) i selve Kommunen, af Regeringen efter Forholdenes Stilling gives Tilladelse til Brugen af det tyske Sprog ved Religionsundervisningen

§ 3. I Skoler med dansk Religionsundervisning fastsættes Tallet på de ugentlige Religionstimer gennemgående til seks med den Bestemmelse, at de to Timer, der herved kommer til, på det mellemste og øverste Trin (i Mellem- og Overklassen) meddeles på Tysk. Ved Repeterundervisningen for de Børn, som om Sommeren er fritagne for at besøge Almueskolen, meddeles to af de til Religion og Sang bestemte Halvtimer henholdsvis på Dansk og på Tysk.

§ 4. Med Hensyn til Skolebøger og Undervisningsmidler har det i det hele sit Forblivende ved de hidtilværende An-

ordninger. Undervisning i Bibelhistorie gives for Fremtiden på nederste Trin overalt i Tilslutning til bibelske Billeder. I Sprogundervisningen på det nederste Trin (i Underklassen) anvendes de tre første Måneder til Taleøvelser under Benyttelse af Gjenstande og senere af Billeder, og først fra den fjerde Måned af gives der Læseundervisning på Grundlag af den tyske Vægge- og Hånd-ABC under Fortsættelse af Taleøvelserne.

Regneundervisningen gives i nærmeste Tilslutning til det indførte Regnehæfte, og denne Undervisning, i hvilken der til Gavn for Forståelsen i særlig Grad trænges til en jævn og ligelig sproglig Fremstilling, må i det første Skoleår indskrænkes til Talkredsen fra 1—20.

§ 5. De kongelige Skoleinspektører og Lærere har i Samkvem med Børnene at betjene sig af det tyske Sprog og at agte på, at dette også mere og mere sker i Børnenes indbyrdes Samkvem.

§ 6. Denne Anvisning træder i Kraft ved Begyndelsen af Sommerhalvåret 1889; imidlertid er Regeringen bemyndiget til i enkelte Tilfælde indtil videre at tillade Undtagelser og at tilstede, at Dansk som Undervisningssprog beholdes i det hidtilværende Omfang.

Slesvig, d. 18. December 1888.

Overpræsidenten, virkelig Gehejmeråd
v. Steinmann.

Anvisningen er bleven kritiseret så ofte og tillige så udtømmende, at jeg ikke her skal underkaste den en ny Kritik. Jeg har nærmest fremdraget den for særlig at skærpe Opmærksomheden for en enkelt af dens Bestemmelser, som både Undervisningsforvaltningen, Gejstligheden og til Dels også Skoleinteressenterne og den danske Presse synes at glemme. Det er Bestemmelsen om, at der skal meddeles seks Timers dansk Religionsundervisning ugentlig i Underklassen.

Denne Bestemmelse er man nærved at ignorere fuldstændigt. I Svar på Forespørgsler angående Religionsundervisningen, som jeg har udsendt til pålidelige Mænd i alle nordslesvigske Skoledistrikter, klages der således

jævnlig over, at end ikke de lovbefalede fire Timers dansk Religionsundervisning meddeles, og kun helt undtagelsesvis udtaler man Overbevisningen om, at det lovbefalede Timeantal meddeles i Underklassen. *) I Almindelighed er det meget vanskeligt for Forældrene at kontrollere, om Lærerne overholder det fastsatte Timeantal, men i en hel Række af Tilfælde, nemlig for så vidt Religionsundervisningen meddeles af en anden Lærer, er Kontrollen dog let.

Siden Anvisningen af 18. Decbr. 1888 trådte i Kraft, har Regeringen øjensynlig bestræbt sig for at anbringe tyskfødte og med Befolkningens Modersmål helt ukjendte Lærerkræfter ved de nordslesvigske Folkeskoler, og der er i denne Henseende opnået store Resultater i Løbet af kort Tid. Fra 1. April 1889 til 1. Marts 1892 er der nemlig ialt ansat 49 tyskfødte Lærere og Lærerinder i Landdistrikterne i Nordslesvig. Alle disse Lærerkræfter, som virker ved Underklasserne, var uden Kjendskab til det danske Sprog, da de tiltrådte Embederne, og er selvfølgelig derfor ikke engang i Stand til at vise den Humanitet mod Småbørnene, som Anvisningens § 1 tillader, ved at give Lærerne Lov til at benytte det danske Sprog „til at føre sådanne Børn ind i det tyske Sprog, som ved Indtrædelsen i Skolen endnu er fuldstændigt ukyndige deri.“

*) I 96 af 387 Skoler antager mine Hjemmelsmænd, at Lærerne ikke meddeler de foreskrevne fire Timers dansk Religionsundervisning ugentlig og ikke sjælden, navnlig i de til Kredsskoleinspektorerne Tønder I og Tønder II hørende Skoledistrikter, klages der over, at den danske Religionsundervisning er bleven reduceret til to Timer ugentlig. Såsnart det lykkes uden Protest fra Forældrenes Side, synes Skolens Tilsynsmænd at fremkalde de bekjendte Petitioner om udelukkende tysk Religionsundervisning fra de tyske Mindretal.

Lige så lidt kan de meddele den foreskrevne Religionsundervisning i det danske Sprog, og de bytter derfor i Reglen Timer med Førstelæreren ved Religionsundervisningen. Dette er således Tilfældet for 45 af disse Læreres Vedkommende. Kun én Lærerinde har nu efter to Års Ophold i Nordslesvig lært sig så meget Dansk, at hun fra Foråret af selv kan overtage Religionsundervisningen. De øvrige tre Lærere virker ved Skoler, hvor tyske Mindretal har ansøgt om udelukkende tysk Religionsundervisning, og har fået den indført trods Flertallets Protest.

I alle de 45 Skoler, hvor Førstelæreren meddeler Religionsundervisningen i Underklassen, fordi Andenlæreren ikke kan Dansk, meddeles der ifølge mine Hjemmelmænds overensstemmende Meddelelser, kun højst fire Timers dansk Religionsundervisning ugentlig, ja i nogle Skoler har den danske Religionsundervisning endog været indskrænket til to Timer ugentlig. *) Jeg henleder herved Skoleinteressenternes Opmærksomhed på dette Forhold og opfordrer dem til straks at indgive Klage, hvor det foreskrevne Antal danske Religionstimer ikke gives. Samtidig henledes Forældrenes Opmærksomhed på, at Anskaffelsen af tyske Bibelhistorier og Katekismer ikke er foreskrevet, og at de derfor ikke blot kan men også bør afvise tyske

*) Det meddeles mig i den sidste Måned overensstemmende fra flere Sider, at Regeringen for et Par Måneder siden — altså efter at Fællessynoden har forhandlet Sprogsagen — har indskærpet Skoleinspektørerne Overholdelsen af de i Anvisningen af 18. Decbr. 1888 foreskrevne seks henholdsvis fire Timers dansk Religionsundervisning ugentlig, og det kan i hvert Fald for enkelte Distrikters Vedkommende konstateres, at der siden da er sket en Forandring til Fordel for det danske Sprog.

Læreres Anmodninger om at anskaffe sådanne Bøger, da de tyske Lærebøgers Anskaffelse i mange Tilfælde vil bidrage til en yderligere Fortrængen af det danske Sprog.

Af de 49 tyskfødte Lærere og Lærerinder, der er bleven ansat i Nordslesvig siden 1. April 1889 er 16 født i Sydslesvig, Resten syd for Ejderen; de fleste preussiske Provinser og flere sydtyske Stater er repræsenterede. Der ansattes 7 tyskfødte Lærere i Nordslesvig i 1889, 13 i 1890, 22 i 1891 og 7 fra 1. Januar til 1. Marts 1892. Det fremgår klart heraf, hvor stærkt Regeringen forcerer sine Bestræbelser for at få den indfødte nordslesvigske Lærerstand afløst af et importeret fremmed Element. Og det er i god Samklang hermed, at der i nyere Tid atter forekommer Tvangsforflyttelser, som den Lærer Byriël i Vesterlindet ifjor fik Ordre til at underkaste sig, efter Kredsskoleinspektør Stegelmanns Sigende, fordi Børnene i Vesterlindet havde vist for ringe Religionskundskaber ved én i det tyske Sprog af Overpræsidenten og flere høje Herrer afholdt Prøve, efter Lærer Byriëls egen Mening derimod, fordi han var knyttet til den danske Befolkning ved Slægtskabsbånd.

Ved Folkeskolerne i de nordslesvigske Landdistrikter (Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Nørre-Tønder Amter) er der ialt for Tiden ifølge „Provinzial-Handbuch für Schlesw.-Holst. 1891“ ansat 387 Lærere og Lærerinder. Over en Ottendedel af de ved Folkeskolerne i Nordslesvig virkende Lærerkæfter er således allerede nu tyskfødte og uden Kjendskab til Befolkningens Modersmål. Af de 164 Lærere og Lærerinder, der er ansat i Haderslev Amt, er allerede 25 eller over en Syvendedel tyskfødte. Vort Skolevæsen udvikler sig således med stor Hurtighed i

Retning af det unaturlige. Virkningerne heraf vil sikkert ikke udeblive.

Den nordslesvigske Gejstlighed har som bekendt i det store og hele udtalt sig for Opretholdelsen af fire Timers dansk Religionsundervisning og Indførelsen af to danske Sprogtimer ugentlig, men det er rigtignok, hvad navnlig Provst Schmidts ynkværdige Optræden i Fællessynoden viser, med en mildest talt vidt dreven Ængstelighed, at den har opponeret mod Regeringens Anordninger. Og mange af de Præster, der har rejst ovenstående Krav, har ikke blot med stor Bitterhed udtalt sig om det unyttige, fordringsfulde for ikke at sige uforskammede i Hans Lassens Forslag om seks Timers dansk Religionsundervisning, men tillige, hvad der især må bebrejdes dem, som Lokalskoleinspektører tilladt, at den danske Religionsundervisning i Underklassen, som påvist, er bleven reduceret fra seks til fire Timer, og at der efter stor Målestok er bleven anskaffet tyske Lærebøger i Religion. Derved har den nordslesvigske Gejstlighed, på enkelte hæderlige Undtagelser nær, i høj Grad indirekte begunstiget Religionsundervisningens Fortyskning, som de ellers officielt synes at modsætte sig. Det kan endnu tilføjes, at man hidtil aldrig har iagttaget, at de nordslesvigske Præster har modarbejdet tysksindede Mindretals Forsøg på at få den danske Religionsundervisning fortrængt, end ikke i så ublandet dansktalende Sogne som f. E. Toftlund og Vedsted. De nordslesvigske Præster fører kort sagt omtrent et lignende Forsvar for den danske Religionsundervisning, som det Kammersvenden Rane førte for Erik Glipping i Finderup Lade. Lægmændene i Kirkeforstanderskaberne må derfor være dobbelt årvågne og i

Henhold til den Ret, der er dem hjemlet i Synodallovens § 45, sørge for, at der straks indgives Klage over Lærerne og Lokalskoleinspektørerne, hvis den foreskrevne danske Religionsundervisning ikke meddeles. Hvor man lader Overgreb i denne Henseende gå upåtalte hen, der vil den danske Religionsundervisning efter de hidtil gjorte Erfaringer snart forsvinde fuldstændigt. Og hvor den først er fortrængt, der har alle senere Klager været frugtesløse. Pas derfor på i Tide.

Endvidere må Kirkeforstanderskaberne have deres Opmærksomhed henvendt på den nye Salmebogs Indførelse i Skolerne. I en hel Del af de Sogne, hvor man allerede i længere Tid har brugt den i Kirken, er den endnu ikke indført i Skolen. Den synes kun at blive indført der, hvor Lokalskoleinspektøren, Skoleinteressenterne eller Kirkeforstanderskabet udtrykkelig ansøger derom, og da mange Præster foretrækker den i sproglig Henseende gyselige „Kjærnesalmebog“, eller vel endog, at Børnene kun lærer tyske Salmer, så er det ganske særlig Kirkeforstanderskabernes Pligt at træde til. I Februar Måned d. Å. var den ny Salmebog indført i 234 Skoler i Nordslesvig, men derimod endnu ikke indført i 123 Skoler, hvoraf 61 i Haderslev, 20 i Åbenrå, 22 i Sønderborg og 50 i Tønder Amt. Navnlig i Haderslev Amt må man hurtigst muligt søge at få den indført i flere Skoler. I Åbenrå Amt er der ikke meget mere at gjøre i denne Henseende, da her findes adskillige Sogne, hvor den endnu ikke er indført i Kirken, således Varnæs, Bedsted og vistnok tillige Holebøl, og desuden enkelte Skoledistrikter, hvor der ikke længere meddeles dansk Religionsundervisning. Noget lignende er Tilfældet i Sønderborg Amt. Her er den nye Salmebog

indført i alle Sogne på Nordborg nær, hvor man bruger Roskilde Konvents Salmebog. Og kun i Broager Sogn er der endnu en Del Skoler, hvor den kan blive og også i den nærmeste Fremtid bør indføres. Af de 50 Skoler i Tønder Nørreamt, hvor den ny Salmebog ikke bruges, har en betydelig Del, navnlig i Sognene Hostrup, Burkal, Tinglev, Ravsted, Abild og Nørre-Løgum udelukkende tysk Religionsundervisning, men også der kan der dog gjøres en Del for at få Salmebogen indført i flere Skoler.

Det er forståeligt, at Forældrenes Interesse for Skoleforholdene sløves i samme Grad, som det viser sig, at alle deres Bønner og Forestillinger, hvor velgrundede de end er, ignoreres af Skoleautoriteterne og Regeringen. Men Sløvhed er farlig, da Germanisatorerne fortolker den som Ligegyldighed for Skoleordningen og under Henvisning dertil med Held arbejder på at få Modersmålet fuldstændigt fortrængt ved Religionsundervisningen. Forældrene må derfor altid være på deres Post og forsvare deres Ret til det yderste. Det tyske Sprog må ikke vinde et Hanefjed frem uden Kamp.

Et bidrag til kundskab om stemningen i Holsten og Slesvig 1813.

Det er almindelig antaget, at stemningen hos den jævne befolkning både i Holsten og Slesvig var loyal mod Danmark indtil langt ind i dette århundrede, at den tyske frihedskrigs begejstring kun fandt genklang hos en forholdsvis ringe del af de mere dannede samfundsklasser. Der er imidlertid opbevaret enkelte træk, som tyder på, at der har været nogen forskel mellem Holstenernes og Slesvigernes følelser. Her skal kun mindes om den modtagelse, som Dahlmanns tale ved Kiels universitets fest efter Waterlooslaget fik. Julie Hegewisch, som senere blev Dahlmanns hustru, skriver i et brev herom: „De slesvigske studenter lo, skar tænder, da han talte om broderforholdet mellem Slesvigere og Holstenerne“ (Springers „Dahlmann“, Graaes „U. J. Lornsen“ o. fl. st.) — Et andet bidrag til kundskab om datidens stemninger, som hidtil ikke har været kendt, er mig velvillig meddelt af hr. oberst Blom. Oberst Bloms fader, den bekendte militærforfatter Hans Jørgen Blom, var 1813 som ung løjtnant med i den danske hær, der søgte at forsvare Holsten mod Bernadottes tropper men måtte trække sig tilbage for overmagten; han førte i denne tid en dagbog, som endnu er til og er i sønnen, oberst O. Bloms, væрге. Et par ytringer i denne dagbog viser, at han har følt sig slået af forskellen mellem Holstenernes og Slesvigernes følelser overfor Danmark; måske har det herved været af betydning, at de egne, han

kom mest i berøring med, hørte til den gamle gottorpske del af Holsten, der først var bleven forenet med den kongelige del ved mageskiftet 1773. De pågældende ytringer lyder således i oversættelse (dagbogen er ført på engelsk):

Omtrent 7. dec., efter træfningen ved Bornhoved: „Fra denne hytte kom vi til en anden, hvor vi blev modtagne så godt, som jeg ventede at blive modtaget i Holsten“.

— 9. dec.: Om formiddagen drog vi i en fart fra Russee, uden at vi kunde få at vide, hvad der var grunden til den hast, hvormed vi rykkede afsted. Vor march gik til Landwehr, hvor vi skulde gå over kanalen. Da jeg var kommen over broen, som fører over dette vand, og som blev sat i brand, øjeblikkelig som vi var ovre den, var jeg glad ved at have forladt et land, hvor vore troppers største anstrængelser blev mistydede (were mistaken), og hvor få var os hengivne, mange hadede os, og største delen var ligegyldige mod os. Jeg drog med gladere følelse ind i et land, hvor indbyggerne ikke holdt det for en skam at være Danskere, og hvor man så på vor fare med et deltagende blik, og vor fremgang blev ledsaget af deres velsignelser.“

Hvis andre skulde være i stand til at give flere oplysninger om, hvor vidt der virkelig har været denne modsætning i stemningen nord og syd for Ejderen og Kanalen, beder jeg ham sende dem enten til udgiverne af „Sønderjydske Årbøger“ eller til undertegnede.

Johan Ottosen.

Til vore Holdere!

I den Tid „Sønderjydske Aarbøger“ ere udkomne, have de fundet en betydelig Tilslutning, saavel i Kongeriget som i Sønderjylland. Fra flere Sider har man imidlertid udtalt Ønske om, at Tidsskriftet skulde udgaa noget tiere og samtidigt bringe mere aktuelt Stof. Da det desuden er bleven følt som en Ulæmpe, at Foraars-hæftet hidtil er udkommet sent paa Foraaret, Efteraars-hæftet henimod Jul — begge paa mindre heldige Tidspunkter — have vi besluttet fremtidig at udgive Aarbøgerne fire Gange aarlig i Hæfter paa fem Ark, saaledes at der vil udkomme to Hæfter fra Nytaar til 1. April og to Hæfter fra 1. Septbr. til Jul. Dette vil ogsaa sætte os i Stand til at medtage mere aktuelt Stof. Den nye Ordning vil allerede begynde i Efteraaret, og næste Hæfte som Følge deraf udkomme i September Maaned. — Af Stof, som foreligger og vil blive optaget i de første Hæfter, kan nævnes „Degnen Kloster i Sommersted“ ved P. Skau. „Folkesproget i Sønderjylland“ (ledsaget af Kaart) ved H. V. Clausen (en Anmeldelse af Amtsretsraad Adlers Afhandling „Die Volkssprache in d. Herzogth. Schlesw. s. 1864“). „Tre Sønderjyder i den danske Kunst“ af H. R. Baumann. „Om vort Landbrugs Kreditforhold“ af C. P. Wolff m. m. Fra sagkyndig Haand vil Aarbøgerne desuden aarlig bringe en Oversigt over alt, hvad der baade hjemme og udeskrives af Betydning om Sønderjylland.

Vi haabe at den nye Ordning maa vinde Læsernes Bifald, og at de hver i sin Kreds vil virke for Tidsskriftets videre Udbredelse.

Udgiverne.

Degn og Lærer, Dannebrogsmænd A. Kloster i Sommersted og hans Slægt.

Af P. Ska u.

Anders Kloster er født i Sønder Bjært ved Kolding den 24. April 1783, hvor hans Fader var Degn og Lærer. Han var tredie Led i en gammel nordslesvigsk Lærerslægt, som i ca. 150 Aar har virket som Lærere og Degne i sexten forskellige Sogne i Nordslesvig. Slægtens Stamfader var kommen fra Byen eller Egnen ved Løgumkloster og hed Jens Andersen, men blev kaldt Jens Kloster, som saa blev hans Børns Slægtnavn.

Sønnen Anders Kloster virkede som Lærer i Sognene Øsby og Aastrup og døde som Degn og Lærer i S. Bjært 1784 og ligger begravet under Degnestolen der i Kirken.

Han havde været Lærer i 65 Aar. Hans Søn Jens Andersen Kloster var hans Hjælper i de sidste tolv Aar, var allerede gift og havde flere Sønner, og gjorde sig stærkt Haab om at blive Faderens Efterfølger, hvad som oftest var Skik i disse Tider, men han maatte staa tilbage for Amtmandens Tjener, der forlængst skal have havt Løfte paa Kaldet før den gamle K. døde. Sligt hændtes jo ofte den Gang, men var lige krænkende for dem, der maatte lide derunder.

Han ansattes istedetfor ved en mindre Skole i Hoptrup Sogn, hvorfra han dog snart forflyttedes til Starup

ved Haderslev, hvor han var Lærer til sin Død 1808, de sidste syv Aar tillige Degn og Kirkesanger.

Da han — som anført — følte sig forurettet og henlevede sin meste Tid i smaa Kaar, søgte han at formaa sine Sønner til at vælge sig mere lønnende Næringsveje. Dertil kunde den af Sønnerne, som vi nærmest her beskæftige os med, ikke beslutte sig, da han følte et indre Kald til Lærervirksomheden. Slumrende Kræfter maa jo have rørt sig i Sønnens Indre; Kræfter, der i et langt Liv fik Lov til at udfoldes.

Anders Kloster oplærtes til sin Konfirmation af Faderen i Starup, hvorefter han sendtes til Haderslev, hvor han i tre Aar forøgede sine Kundskaber ved at deltage i forskellige Timer paa den derværende lærde Skole, samt modtog Undervisning i Orgelspil hos en meget dygtig Organist. Kloster var nemlig meget musikalsk, spillede Violin og blæste Klarinet. Orgelet spillede han i Kirken i to Aar, kun ca. 17—18 Aar gammel. Efter denne Forberedelse hjalp han sin Fader et Aars Tid med hans Gjerning i Skolen og Kirken i Starup.

Fra Mikkelsdag 1801 til samme Tid 1802 var han Andenlærer ved Borgerskolen i Haderslev, kun ca. 19 Aar gammel. Derefter forestod han sin Faders Skole i et Par Aar til 1804, da han — paa Provstens Forlangende — kun 21 Aar gammel paatog sig det vanskelige Hverv at forestaa Skole- og Degneembedet i den store Tyrstrup Menighed, hvor der samtidig var Præste- og Degnevakance. I sit 24de Aar ansattes han ved Knud Skole i Fjelstrup Sogn, som han dog efter Provstens Ønske forlod, for atter at forestaa sin svagelige Faders Skole, samt forrette Degnetjenesten sammesteds, indtil Faderens Død 1808, og der-

efter i Vakancetiden indtil Nytaar 1809, i den sikre Forventning at blive sin Faders Eftermand i Embedet.

Her mødte ham imidlertid den første egentlige Skuffelse i Livet, idet Kaldet blev besat med en — efter Sigende — afsat Degn fra Tønder Provsti.

Det faldt derimod i A. Klosters Lod at modtage den ny oprettede Skole i Hajstrup i Øsby Sogn, hvor Børnene næsten ingen Undervisning havde modtaget. Her var det først, at Klosters ejendommelige Dygtighed viste sig, idet han i faa Aar arbejdede Skolen op til en af de bedste Skoler i Provstiet, ligesom han selv udvikledes under det strænge Arbejde. — Her giftede han sig 1808 med daværende Gaardejer P. Holsts Datter af Lunding, som fødte ham fire Sønner, der alle bleve Lærere.

Det var i Særdeleshed i Hajstrup, at han erhvervede sig Generalsuperintendent Adlers og Provst Strodtmans Bevaagenhed, og førstnævnte anbefalede ham stærkt til en større Virksomhed, særlig fordi han var en fortrinlig Organist og Sanger. Efter at have virket en Aarrække i Hajstrup søgte han Degneembedet i S. Bjært, hvor han var født, og hvor hans Bedstefader havde virket i saa mange Aar, men led her sin anden Skuffelse, idet en ung Seminarist, som ikke engang havde forestaaet en Skole, blev foretrukken, men — han tog rigtignok Enken med i Kjøbet.

Et Par Aar derefter søgte K. Degneembedet i Fjellstrup, men her blev han ogsaa skuppet tilside, idet en ung Seminarist fik dette betydelige Kald, væsentligst ved Præstens Hjælp.

Herom véd vi god Besked. Min for et Par Aar siden afdøde Nabo, som til den Tid og mange Aar senere var

Kirkeværge, har nemlig fortalt Forfatteren af disse Linier, hvordan dette gik til.

Seminarist C var en pæn ung Mand, og han var, da han præsenterede sig for Præsten T, som Ansøger til Kaldet meget opmærksom imod Præstens Husjomfru, der syntes godt om den unge Mand, og strax spekulerede paa at blive Degnekone. Hun formaaede Præsten T til at anbefale Ansøgeren C hos Amtmanden, hvad der førte til, at denne fik Kaldet.

Nævnte Husjomfru var saa sikker i sin Sag, at hun strax tog sig af den nykaldede Degns Husvæsen, endnu inden han var ankommen, men da han endelig kom for at besé Kaldet, bragte han sin Forlovede med, der strax betydede den selvbestaltede Husholderske, at hun kunde gaa Vintervejen. At hun blev meget vred og Præsten lang i Ansigtet er en Selvfølge. Min nævnte Nabo kunde lé saa hjærtelig, naar han fortalte mig denne „Komedie“, som han kaldte det. Men C fik Kaldet, om det end skete ved en falsk Optræden. Dog, Ordsproget „Fals slaar sin egen Herre paa Hals“, viste ogsaa her at staa sin Prøve, thi Degnens Skjæbne blev ikke blid, og han havde maaske været bedre faren med Præstens Husjomfru. At A. Kloster blev forurettet viste sig bedst deraf, at Provsten havde sat ham først paa Listen, men Amtmanden kunde ikke lide Kloster, og han var i disse Dele den mægtigste og var selvraadig.

Da Øsby Degnekald var vakant, gjorde K. sig stærkt Haab om nu endelig at komme i Betragtning, da det tillige var Hovedskolen i Sognet, hvor han alt i saa lang en Aarrække havde virket, tilmed da her var Orgel i Kirken og K. — som bemærket — var meget duelig til

at spille samme. Men ogsaa her saa han sig skuffet, idet atter en ung Seminarist, der ikke havde forestaaet en Skole og slet ikke kunde spille Orgel, sang daarligt og dertil var fra et andet Provsti, blev foretrukken. Senere, da Oprøret udbrød, stod han paa dettes Side.

Det var endda ikke den sidste Skuffelse, han led. Efter at K. nu i tyve Aar havde virket ved og tildels reformeret forskjellige Skoler, maatte han endnu staa tilbage ved Besættelsen af Ødis Degnekald. At være Gjenstand for en slig Forurettelse maatte fylde enhver med Bitterhed og da meget mere en saa helstøbt Personlighed, som A. Kloster var. Det havde været forklarligt, om han ved en saadan Behandling var bleven slappet i selve sin Skolegjerning, der syntes saa utaknemmelig, men dette var langt fra Tilfældet. Det ansporede ham tvertimod til yderligere at forcere sit Arbejde, for ad denne Vej at tvinge sine Overordnede til at befordre ham, men det gik naturligvis sent med Befordringen efter denne Grundsætning. Dertil var han frittalende og holdt ikke sin Mening tilbage, hverken for Høje eller Lave; hvilket ofte stødte især de første tilbage. Han stolede — maaske vel meget — paa sin egen Kraft og Dygtighed, som han var sig fuldt ud bevidst.

I den lange Aarrække, han maatte holde ud ved den lille Distriktsskole i Hajstrup, kneb det ofte for ham, skjøndt han var en god Husholder. Hans musikalske Talent kom ham her godt til Hjælp, idet han gav Undervisning i Musik, navnlig Violin- og Klavérspil. Han var ogsaa en dygtig Biavler, saa hans Bier ofte gav ham større Indtægter end den lille Skole.

Mens han var Lærer i Hajstrup var en titulær Provst

Feirmann Præst i Sognet. I flere Aar kom Præsten og Kloster godt ud af det med hinanden. Men Præsten — som nok var ugift — levede mindre moralsk, ja gav i flere Henseender Anledning til Forargelse, saa at en hel Del af Menigheden ansøgte Visitatoriet om Tilladelse til navnlig at gaa til Alters hos en anden Præst. Saadant var ikke tilladt paa de Tider. Istedetfor Tilladelsen her- til, fik de Opfordring til at fremkomme med Grundene. A. Kloster var da den, som bedst kunde føre Pennen, som han sandsynligvis ogsaa var den modigste, saa han fik den mindre behagelige Opgave at fremstille Bevis- grundene. Senere under de afholdte Forhør, blev Læ- rerne af Amtmanden truede med Afskedigelse, ifald de ikke kunde bevise deres Paastande. De andre Lærere i Sognet bleve da bange og trak sig tilbage, idet de bade sig fri for videre Del i denne Sag. Men dette kunde A. Kloster ikke. Som Mand af Ære maatte han sejre eller falde. Han blev derfor anset for Hovedmanden, og var det vel ogsaa. Der afholdtes mange Forhør i Sagen, men Natten før det sidste store afgjørende Forhør skulde finde Sted, døde Præsten pludselig uden foregaaende Syg- dom. Dødsarsagen blev ikke oplyst, og Sagen døde saa hen med dens Aarsag. Kloster blev siddende ved sin lille Skole, thi hvor der var en Vakance, turde vedkom- mende Præst ikke have en saadan Kæmpe, der havde fældet sin Præst, til Degn.

Amtmanden hadede ham, og saa kunde Provsten, som stedse var ham meget bevaagen for hans sjældne Dygtigheds Skyld, ikke sætte sin Villie igjennem og for- fremme ham. Dertil kom, at hans Modstandere, med en Slags tilsyneladende Ret, kunde foretrække en hvilken-

somhelst Seminarist, da Kloster ikke havde gaaet paa Seminariet og følgelig ikke havde præsteret Seminarist-examen, om han end var dem langt overlegen i Kundskaber og Dygtighed, baade i Skole og Kirke.

Som før bemærket interesserede Generalsuperintendent Adler sig meget for Kloster, og da det Tilfælde indtraf, at der i Sommersted var Præste- og Degnevakance paa en Gang, kaldedes han hertil i Januar Maaned 1829.

Den lige saa hæderlige som loyale Pastor L. Paulsen, der samtidig kaldedes til Pæst i Sommersted, kom Kloster godt ud af det med. De var i kirkelig Retning begge paavirkede af den rationalistiske Aand, som de store Tænkere i Slutningen af det forrige Aarhundrede havde præget, hvilket desværre havde til Følge, at de fleste af de mange Elever, der oplærtes af A. Kloster, ikke kunde tage den Ballast med ud i Livet, som den kristne Tros hjertelige Forkyndelse er istand til at give, hvorimod de maatte nøjes med den Tale om Dyd og gode Gjerninger, som var Rationalismens Kjæphest.

Men var K. ikke istand til at give sine Elever, hvad han i nævnte Retning ikke selv sad inde med, saa var han desbedre skikket til at vække Tænkeevnen hos dem. For alle dem af Klosters Elever, der i de fremfarne Aar har lært at kjende den grundtvigske Maade at undervise paa, som har funden sin bedste og kraftigste Udvikling paa de bedste danske Friskoler og Folkehøjskoler, nemlig at meddele Eleverne den væsentligste Del af Undervisningen ved fri Foredrag — det mundtlige Ord — er det ret mærkeligt, at Klosters Undervisningsmaade saa aldeles falder i samme Retning

Muligvis hidrører dette fra, at han var en selvstændig

udviklet og begavet Natur, der ikke var dresseret efter bestemte pædagogiske Regler, som dem Datidens Seminarier paatrykkede deres Elever. Omtrent den halve Del af Skoletimerne tilbragtes med frie Foredrag, hvori han bibragte Børnene, rigtignok ofte Ting, som ikke hørte til det foreliggende Undervisningsfag, men altid vakte Liv og Interesse og virkede alsidig dannende. Vilde han klare et Begreb, f. Ex. en Last eller en Dyd for os, saa skar han det ikke i Stykker. Istedetfor at fordybe sig i triuelle móralske Betragtninger og Formaninger, greb han et Billede ud af Livet, og heri var han en Mester. Da hed det: Børn, jeg skal fortælle jer en Anekdote. Saa fulgte en saadan, et Billede af Livet, tegnet med skarpe og klare Træk. Narren blev kaldt en Nar, Gnieren en Gnier og Skurken en Skurk.

Ved disse Lejligheder kunde han ogsaa gribe et Ordsprog, hvoraf han havde et overordentlig stort Forraad til sin Raadighed, og levende og skarpt forklare et saadant, som oftest for at henpege paa, hvad han især vilde indprænte Eleverne. Det kunde saa hænde, at han en fjorten Dage derefter opgav det samme Ordsprog til en skriftlig Stilopgave.

Det kunde maaske synes, at det var noget vel højt for Børn i en Landsbyskole, og det kan vel siges, at aandelige Undermaalere næppe kunde følge med, men Flertallet, og i hvert Fald de vel begavede Børn fik desmere Nytte deraf. Dertil kom, at Børnene i Klosters Skole vare vante til at anspænde Aandsevnerne for at følge med, saa der kunde bydes os, hvad der ikke kunde forstaaes i mange andre Skoler. En anden Gren af Undervisningen drev han ogsaa paa sin egen Maade, nemlig

Retskrivningen; rigtignok efter sin egen — nu forældede — Methode, men vi maatte vide, hvorfor vi skrev saaledes og ikke anderledes, idet vi altid kunde resikere, at komme til at forklare det for ham og hele Skolen — naar man mindst tænkte paa det. Det fik vi især at prøve ved Diktat. Da hed det: „net, ret og gesvindt“. Dog ogsaa her blev det belærende taget i Betragtning, idet K. som oftest benyttede Oversættelser af de gamle Klassikere til at diktere efter, og derved lod os stifte Bekjendskab med hine gamle Forfattere. Ofte kunde han da bruge en halv Time til at forklare et sligt Udsagn, og tidt fortalte han ved denne Lejlighed mangt et Træk af den gamle Historie, som saaledes fulgte med, og som i de fleste af den Tids Skoler ikke nævnedes med et Ord. Desaaarsag tog en saadan Diktattime den halve Dag med, istedetfor en Time. At følge Timetabellen var ikke Klosters stærke Side, men det gik med Liv, og der var aldrig Anledning til at kjede sig. Endnu skal fremhæves de skriftlige Udarbejdelser, der ofte bestod i Opgaver, som mangan dygtig Højskoleelev nu om Stunder vilde have sin Nød med at klare. Jeg taler af Erfaring fra Rødding Højskole. Det var ved Besvarelsen eller Udviklingen af saadanne Opgaver, at Klosters mange alsidige Foredrag her kom til Nytte, idet vi vare vante til at tænke. Man mindes vel nok, at Kong Christian VIII. spurgte Laurids Skau, hvor han havde faaet sin Skoledannelse, og at denne da svarede: „jeg gik i Sommersted Skole, men vi lærte der, hvad de ikke lære i alle Skoler: at tænke.“ Dette Svar var lige saa betegnende som sandt. Den klare, skarpe Tænkning, den kraftige fremadstræbende

Villie, den punktlige Pligtopfyldelse, det var A. Klosters Hovedkjendemærke.

Det er en Selvfølge, at hans Undervisning i alle Lærefag bar Spor af hans Personlighed. Saaledes havde han selv forfattet alle Forskrifter, som brugtes ved Skjøn-skrivning. Men selv her spillede Tænkning en Hovedrolle, idet Forskrifterne indeholdt Læresætninger. Betragtninger over Naturen, over Menneskets Sjæl og Legeme, Regler for god Opførsel, for Sundhedens Vedligeholdelse o. s. v. Naar vi her saa udførligt har skildret Klosters Maade at være paa, som Lærer, saa skal endnu blot tilføjes, at han foragtede al Tvang i aandelige Forhold, og bøjede sig selvfølgelig aldrig for den. At al død Kundskab og Hukommelsesværk ikke er Aand og Liv, slog han fast ved alle Lejligheder, hvorfor han hadede Lektielæren og Opramsning af det lærte.

Det gjaldt for K. altid at være sig selv. Det Opblæste og Opstyltede var ham vederstyggeligt. Han led ikke det unaturlige. Derfor maatte han nødvendigvis være en Fjende af alt det Hjemmetyskeri, der begyndte at komme frem i Aarene omkring 1830—40. Derfor vil der ogsaa kun findes grumme faa af Klosters Elever, som have følt sig tiltrukne af Hjemmetyskeriet og ingen af de dygtigste.

At en saa frejdig anlagt og selvstændig udviklet dansk Natur som A. K. maatte komme til at staa i en skarp Opposition til det begyndende Tyskeri, som mere og mere blev kjendeligt hos næsten hele Embedsstanden, er en Selvfølge. Han havde fra sin Barndom af levet med i de mægtige Rørelser, der fulgte af den franske Revolution, i sin Ungdom set Frugterne af dem, som Efterdønninger

trindt om i Europa — og følt de ulykkelige Følger, som vort Forhold mod Slutningen af Napoleons Regimente fik for vort eget Fædreland, først Ranet af Flaaden og dernæst ved Tabet af Norge. Og alle disse Forhold havde præget sig dybt i hans Indre, saaledes at alt, hvad der viste Tegn til atter at løsne en Sten i Muren om vort gamle Fædreland, stod for Kloster, som Forræderi, hvad det jo ogsaa var. Det er derfor ikke til at undres over, at K. fulgte den friere Luftning med Opmærksomhed, der efter Julirevolutionen i 1830 medførte friere Former ogsaa i vort Fædreland, og som gav sig Udslag i Stænderanordningen af 1834. Da Nis Lorenzen i Stænderforsamlingen stillede sit Forslag om Indførelsen af dansk Retssprog i Nordslesvig, og da Peter Hjort Lorenzen „slog til Lyd med Modersmaalets Klinge“, som det hedder i Sangen fra den Tid, var Kloster en af de først vakte. Intet Under, at han var en af de faa Lærere, der i Haderslev Provsti indmeldte sig i den slesvigske Forening, og villig lagde Ryg til, for at bære i Flok, blandt Andre ogsaa med sin dygtigste Elev Laurids Skau, som han efter Evne støttede, navnlig i Førstningen af Skaus offentlige Virksomhed. Vi ser saaledes Kloster som Deltager i Festen for P. H. Lorenzen i Sommersted Kro 1843. Paa Skamlingsbanke, som en af Talerne ved den første Fest samme Aar og senere ved de aarlige Folkefester. Det var navnlig A. Kloster, som — saa vidt mindes — var den første, der i en Tale paa Skamlingsbanke paaviste den tidligere Danskhed i Sydslesvig ved at henvise til derværende By- og Personnavne, som for Tid og Fremtid vidner om den danske Afstamning. At denne Optræden maatte paadrage ham de tysksindede Overordnedes Misnøje er en Selvfølge. Den

gamle, dygtige Skolemand kunde de imidlertid ikke naa. Han forgreb sig ikke paa Lovene. Dem kjendte han bedre, end de fleste. Derimod hævnede de sig indirekte paa ham ved at tilsidesætte hans vakre Sønner, der alle fire lignede Faderen baade som Lærere og som Dannemænd, hvorfor de ogsaa i det følgende skal omtales.

Den geniale gamle Degn forsøgte ogsaa at forudsige Vejrliget for Sommermaanederne. Hans Forfædre, som han selv, havde stedse i deres Almanaker optegnet Vejrliget samt Vindretningen for hver Dag i Aaret. Kloster havde Optegnelserne for henved hundrede Aar. Ved nu at gennemse dette Opus, kom han til det Resultat, at Vejrliget i Vintermaanederne var bestemmende for de tilsvarende Sommermaaneder, saaledes at f. Ex. stærk og vedvarende Frost om Vinteren gav tør Varme i den tilsvarende Sommermaaned. Rimfrost om Vinteren gav Støvregn og Varme. Sne om Vinteren gav Regn om Sommeren, i den tilsvarende Maaned o. s. v. Lad nu være, at K. tog fejl i sin Antagelse, saa var det et Herkulesarbejde at gjenempløje ca. hundrede gamle Almanaker, og er et yderligere Bevis paa hans Udholdenhed i at faa et Resultat ud af, hvad han nu en Gang havde faaet i sit Hoved og ikke paa anden Maade kunde frigjøre sig for, end ved at offentliggjøre sin Antagelse hvert Aar i Bladene. Der var jo intet Ondt deri og K. ændsede lige saa lidt Kritiken, som han frygtede den.

Imidlertid brød Oprøret ud i 1848. Sommersted var i lang Tid besat af de oprørske Tropper, og derefter af meklenburgsk Infanteri. De danske Herregaardsskytter tog en Del prøjsiske Kyrasserer tilfange ved Stepping, det gav Husarrest for gamle Kloster og hans Sønner, der

ligesom den gamle Skau og hans Sønner, af hvilke to endog bleve førte i Arrest i Haderslev, vare mistænkte for Spioneri. Det var tunge Tider.

Dog er her ikke Pladsen for en nærmere Beskrivelse af Tilstanden i Oprørsaaene; de svandt og endte som bekjendt med Sejr for den retfærdige Sag og til stor Glæde for alle loyale Undersaatter. Ikke mindst var den kommende Tid en sand Fryd for gamle A. Kloster. Hs. Maj. Kong Frederik VII. vidste at paaskjønne hans Værd, baade som Skolemand og Statsborger, ved 1851 at skjænke ham Dannebrogskorset.

Nu var de slesvigholstenske Embedsmænd blevne afløste af loyale danske, og for første Gang kunde de danske Nordslesvigere aande rigtig frit. Blandt disse var især den gamle Hædersmand, som disse Linier helliges, og hans Livsaften mildnedes herved i høj Grad. Medens han endnu følte sig stærk, tog han, da han var 75 Aar gammel, den Beslutning at trække sig tilbage fra Skolegjerningen, som han havde øvet med Kraft og Dygtighed i over 54 Aar. Den 19. September 1858 forrettede A. Kloster sidste Gang Kirketjenesten i Sommersted Menighed. Om Eftermiddagen fandt en Festlighed Sted i Skolen, hvor en talrig Kreds af taknemlige Disciple og Menighedsmedlemmer overrakte deres gamle Lærer et Sølvbæger, som et lille synligt Bevis paa deres Anerkjendelse af hans uopslidelige Udholdenhed, særlig i Skolens Tjeneste.

Forfatteren af disse Linier fik den Opgave ved Overrækkelsen af Hædersgaven at tolke de Følelser, der ved Afskeden rørte sig i Hjærterne af den talrige Forsamling, hvoraf de allerfleste vare hans Disciple og særlig havde ham at takke for de Kundskaber, de vare i Besiddelse af.

Dagen efter rejste han til Haderslev, hvor han hen-

levede Resten af sine Dage. Alt som de legemlige og aandelige Kræfter svandt, blødgjordes ogsaa hans Sind, ligesom Tilliden til egen Kraft mere og mere svandt, og Troesordet fik da en Betydning for ham, som han i sine kraftige Manddomsaar næppe havde anet.

Med Sandhed kunde derfor den begavede Stiftsprovst Glahn — daværende Præst i Sommersted — ved hans Baare udtale, „at under den tilsyneladende haarde Skal fandtes en blød Kjærne“. A. Kloster døde den 27. Juli 1860 og førtes til Sommersted Kirkegaard, hvor han vilde hvile efter sin 29aarige Virksomhed i denne Menighed.

Naar her er forsøgt at sætte den bedengangne Lærer et varigt Eftermæle, saa er det Opfyldelsen af en taknemlig Pligt imod den Mand, som alle hans Disciple skyldte saa saare meget.

A. Kloster havde fire Sønner, som alle betraadte Lærervejen. Fra hver sit Seminarium medbragte de alle Hovedkarakteren „meget duelig“. Men af Visitatorerne i Haderslev Provsti kunde de i Tiden før 1848 ikke vente megen Forfremmelse, idet Amtmanden — som anført — ikke var gunstig stemt imod den gamle Kloster. Derfor søgte ogsaa den ældste Jens Peter Kloster, født 1809, til Tønder Provsti, hvor han ansattes ved Rørkjær Skole ved Tønder. Han fik et dansk Folkebibliothek oprettet her, som fremmede Læselysten og forøgede Beboernes Kjendskab til den danske Literatur og vort danske Fædrelands Historie. Hans Virksomhed i denne By er vist ikke uden Indflydelse paa den Aand, der er raadende der endnu. Det er betegnende, at Pastor Lorenzen i Adelby berettede til Hertugen af Augustenborg, „at den danske Propaganda nu var rykket frem til Rørkjær ved Tønder.“

Under Oprørskrigen blev han arresteret og saa vidt erindres, holdtes han fangen i Bredsted i elleve Uger. Efter Fredsslutningen blev han ansat som Organist, Degn og Førstelærer i Sørup i Angel, hvorfra han fordreves 1864. Derefter ansattes han som Alterdegne ved Fruekirke i Aarhus, og døde 1883. Hans Hustru var en Datter af Gaardmand Jørgen Bachmann i Sommersted og lever endnu hos Sønnen, der er Kjøbmand i Flensborg.

Den anden af A. Klosters Sønner, Andreas Kr. Kloster, født 1813, var en særdeles dygtig Skolemand, men da han var lige saa national dansk som Faderen og Brødrene, var han udsat for megen Tilsidesættelse, hvad Befordring angik. Det forværredes om muligt, da han ved den første Skamlingsbankefest 1843 paatog sig at indvie den mægtige Dannebrogsskifte, som vajede fra Bankens Top, og i sin Tale fortalte Dannebrogss Historie fra de gamle Tider indtil Nutiden, og fængslede den forsamlede Mængde ved sit beandede Foredrag.

Som bemærket, paadrog han sig især herved højere Vedkommendes Unaade, saa han tilsidesattes i Befordring, hvilket vistnok bidrog til, at han paadrog sig den Sygdom, der i en Alder af 37 Aar lagde ham i Graven. Han hviler ved Faderens Side paa Sommersted Kirkegaard.

Den tredie Søn, Jens Andreas Kloster, født 21. Marts 1820, lever endnu, men da han har virket længst og ihærdigst og lidt mest for vor nationale Sag, fortjener han en mere indgaaende Omtale.

Den fjerde Søn, Nis Kr. Kloster, født 1823, døde som Organist, Degn og Førstelærer i Skodborg den 11. Januar 1859. Han var som Faderen og Brødrene en lige saa dygtig Lærer og Kirkesanger som dansk Patriot. Efter

et kort Sygeleje døde han af Ansigtsrosen kun 34 Aar gammel.

Den eneste Efterlevende af A. Klosters fire Sønner er, som bemærket, J. A. Kloster. Han gik ligesom Brødrene i Faderens Skole, hvor han efter sin Konfirmation hjalp til ved Undervisningen, hvorved han alt forinden sin Uddannelse paa Seminariet fik godt Tag paa at undervise efter Faderens fortrinlige Methode.

Fra Lyngby Seminarium ved Grenaa demitteredes han 1839 med „bedste Karakter“. Derefter overtog han Andenlærerposten ved Faderens Skole i Sommersted. Det var netop i de bevægede Aar fra 1840—47, han levede der i Byen, hvor han deltog i og fulgte den Opvaagnen til national Bevidsthed, der netop pulserede stærkt i Sommersted, hvor den livligste af den danske Nationalitets Førere, Klosters egen Elev, Laurids Skau, boede. Ligesom J. A. Kloster var Skolekammerat af L. Skau og hans Brødre, var han ogsaa Ungdomsven med dem, og forberedtes, som de, i disse bevægede Aar til den Gjerning, der — næst Lærervirksomheden — har baaret ham oppe i de senere Udlændighedsaar efter 1864.

Da Peter Hjort Lorenzen 1842 i Stændersalen „talte Dansk“, gav det Anledning til Afholdelsen af en Fest for ham og hans danske Kolleger i Sommersted Kro 1843. Her var J. A. Kloster Forsanger, idet han i en sjælden Grad var i Besiddelse af Sangens herlige Gave, hvorved han mere og bedre end de allerfleste ved enhver given Lejlighed bidrog til at vore dejlige danske Nationalsange kom paa Folkets Læber og højnede Nationalitetsfølelsen trindt i Nordslesvig. I flere Vintre havde vi Sangskole om Aftenen.

I disse Aar levede J. A. Kloster et dejligt Ungdomsliv, saa meget mere, som han var en velset Gjæst alle vegne. Navnlig kom han ofte hos Hans Nissen i Hammelev og Jakob Friis i Fredsted, som var et Par af vore bedste danske Patrioter. Men ogsaa dette dejlige Ungdomsliv maatte faa Ende.

Visitatorerne opfordrede ham i 1847 til at tage Grønnebæk Skole ved Jels, med tarvelige Indtægter, men 120 skolepligtige Børn for en Lærer. Det var en stor Opgave. De ansaa vel Kloster for bedst skikket til at løse den, og det kunde han ogsaa, men i Længden havde det dog været opslidende. En Lettelse for ham var det, at han i sin Præst, Pastor Jørgensen og hans elskværdige Familie i Oxenvad, havde et Fristed, hvor de daglige Besværligheder kunde glemmes, ligesom ogsaa flere danske Familier i Nærheden bidroge til at adsprede den fra Livet i Sommersted noget forvænte unge Mand. Men saa kom 1848 med sin Omvæltning. Kloster blev afskediget. Pastor Jørgensen ligesaa. K. tyede da hjem til sin gamle Fader igjen, men her ventede ham Husarrest i lange Tider sammen med sin Fader, saa vel som den Skauske Familie. Her er dog ikke Stedet til at beskrive de Tidens Omvælinger, men det skal blot tilføjes, at Fredericiaslaget den 6. Juli 1849 satte en saadan Skræk i Hjemmetyskerne saa vel som Autoriteterne, at de bleve tamme, og vi aandede friere.

Snart blev Kloster gjenindsat i sin Skole. Pastor Jørgensen kom tilbage og Lov og Ret kom atter til at gjælde i Landet. Under det nye danske Regimente kunde den Klosterske Slægt bedre trives.

1851 kaldedes J. A. Kloster fra Grønnebæk til Degn

og Førstelærer i Vonsbæk. Her kom han ret i sit Element. Her var Orgel i Kirken og en vakker og helt igjennem ægte dansk Befolkning. En human, brav, dansk Præst C. D. Møller, som mere var hans Ven end hans Foresatte, samt Præstens elskværdige Familie bidroge meget til, at K. her følte sig vel. Her hjemførte han 1854 sin unge Hustru, Vibekke Bergholt, Datter af Degn Bergholt i Øsby, som trolig har holdt ud med ham, ogsaa i de Dage, hvorom vi kunne sige: „de behage os ikke“.

Det dejligt beliggende Vonsbæk er Nabosagnet til Fjelstrup, hvor Bukshave ligger, som 1856 kjøbtes af disse Liniers Forfatter. At vi jævnlig samledes er en Selvfølge, saa meget mere, som vore Hustruer vare Barndomsveninder.

Alt bidrog til at gjøre Livet i Vonsbæk til nogle af J. A. Klosters lykkeligste Aar. Dog, „Sorg og Glæde, de vandre tilhobe“, maatte ogsaa her sandes. I Januar Maaned 1858 kom der Ilbud til J. A. K., at hans Broder, Degnen i Skodborg, var død efter faa Dages Sygdom, uden at J. A. K. anede det. I samme Maaned døde Pastor C. D. Møllers elskelige Hustru. Ogsaa i samme Maaned bortreves P. Skaus unge Hustru. Det var saaledes en Sorgens Tid for os alle. J. A. Kloster blev nu kaldet til Degn i Skodborg. Her var god Brug for den dygtige og kraftige Skolemand, thi der var foruden K. som Førstelærer, to fast ansatte Lærere, idet Skolen var delt i tre Klasser.

De faa Aar til 1864 svandt lige saa rart som snart for Kloster.

Men med Ulykkesaaret 1864 udbrød Forfølgelsen dobbelt over ham. Han var naturligvis uglest af Autoriteterne,

fordi han aldrig lagde Skjul paa sit danske Sind. Angiveriet trives ogsaa godt under slige Forhold. Af og til maatte K. i Politiforhør, ialt fra 1864 til 1867 afholdtes otte Gange Politiforhør over ham, altid paa løse Angivelser. Det sled sig imidlertid hen til 1867, da Prøjsen var kommen i Enebesiddelse af Hertugdømmerne, og forlangte Edsaflæggelsen. Denne saa Kloster sig ikke istand til at aflægge. Hans hele Fortid, med hans Virksomhed i Danskhedens Tjeneste, syntes han stod i den grelleste Modsætning til Hyldingen af den os paatvungne Herskermagt.

Med Udsigten til en Fremtid fuld af Sorger og Trængsler af forskjellig Art, valgte K. dog at nægte Edsaflæggelsen og — kort Tid efter var han afsat.

Til hans egen personlige Afsky for at aflægge Eden kom Frygten for, at han bagefter vilde have følt sig saa trykket af Samvittighedsskrupler, at han vilde have sørget sig en Sygdom til. Hans opofrende Hustru støttede ham ogsaa heri saa stærkt, som nogen Dannekvinde var istand til, uagtet hun godt vidste, at meget tarvelige Kaar ventede hende.

Havde K. strax søgt Kald i Moderlandet, vilde han utvivlsomt være bleven ansat, idet hans Dygtighed var vidt bekjendt, men den danske Menighed — Skodborg — holdt paa ham og sikrede ham i de første tre Aar otte hundrede Kroner om Aaret, hvortil han fik en mindre Gaard i Forpagtning. Pragfredens Paragraf V tvivlede man ikke om vilde blive opfyldt, idet man jo havde et Kongeord at holde sig til, og saa var Resultatet for Nord-slesvig givet. Dertil kom, at Kloster efter sit hele Naturel ikke havde Lyst til at forlade Kamppladsen, hvor han i Overensstemmelse med sin Overbevisning og i Samklang

med Befolkningen kunde styrke denne i den forestaaende Kamp for dens Nationalitet, som ingen tvivlede om vilde blive udsat for Undertrykkelse. Han blev derfor paa Kamppladsen. Derved, at Danmark overtog Forsørgelsen af de afsatte Embedsmænd, blev der ogsaa en Pension tildelt J. A. Kloster, men som kun beløb sig til 600 Kr. aarlig.

I 1872 oprettedes Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herred, og ved denne ansattes K. som Bogholder. Men da den havde sit Kontor i Rødding, maatte Kloster flytte der til. Det var just ikke lysteligt at bosætte sig i denne By, som er Sædet for Amtsretten og det Antal Embeds- og Bestillingsmænd, som hører til samme. Det er jo bekjendt nok, at Rødding er Centrum for Germaniseringen i denne Egn af Nordslesvig.

Men havde det sine ubehagelige Sider at bo paa et sligt Sted, saa har det især for en Mand som Kloster meget tiltrækkende, netop at være, hvor Striden er skrappest. Her kan K. gjøre Gavn, og her har han været og er en af Danskhedens djærveste, sejgeste og mest uforfærlede Støtter — den rette Mand paa den rette Plads, hvorved han befinder sig særlig vel. Der er heller ikke Tvivl om, at Kloster siger med Digteren:

„Heller Vogter ved et Led
midt i Kampens Røre,
end et Skyggeliv i Fred
kejslerligt at føre.“

Trods sine 72 Aar er K. endnu lige energisk i hvad der besjæler ham, ligesom han trods alt, hvad der er istand til at formørke Horisonten, ser Fremtiden imøde med lyst Haab for Land og Folk.

Naar vi saa udførligt har skildret denne Kloster, saa er det, fordi han i saa høj Grad fortjener at frem-

drages, da han er iblandt de Mænd, der har lidt mest for vor retfærdige Sag, men staar lige støt og fribaaren uden at slingre hverken til højre eller venstre, ihukommende Ordet: „Sit Fædreland skylder man alt, hvad man kan udrette“.

Hans fire Sønner ere alle dragne til det fjærne Amerika, hvor de ere fri for at døje Fremmedherredømmet, der var dem saa forhadet. En elskelig Datter hygger om de Gamle paa bedste Maade.

Af den hele Klosterske Slægt er iøvrigt kun en Søn af J. P. Kloster, som til sin Tid var Lærer i Rørkjær og senere i Sørup, bosiddende her. Det er Kjøbmand A. P. Kloster i Flensborg. Han har heldigvis ikke svigtet Familiens Banner, idet han tælles iblandt de trofaste Flensborgere og ikke er bange for — saa lidt som hans Forfædre — at være sin Overbevisning bekjendt og at lægge Skulder til, hvor det er nødvendigt.

H. V. Clausen: Folkesproget i Sønderjylland.

En anmeldelse af:

„Die Volkssprache in dem Herzogthum Schleswig seit 1864, von
J. G. C. Adler, Amtsgerichtsrath in Flensburg.“

En afhandling med ovenstående tyske titel er offentliggjort i sidste bind af „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte“, et tidsskrift, der på tysk har samme formål som „Sønderjydske Aarbøger“ har på dansk. Men er formålet det samme, udbredelse af kundskab om ældre og yngre forhold syd for Kongeåen, så er alligevel de synspunkter, man vil hævde, ofte vidt forskellige, og ligeså de resultater, man kommer til. Det er derfor rimeligt, at en afhandling, der vedrører den inderste kerne i mellemværendet mellem dansk og tysk, selve modersmålet, bliver taget under behandling i et tidsskrift, der har sine sympatier stik imod dem, forfatteren af afhandlingen nærer. Derpå beroer til syvende og sidst udfaldet af kampen i Sønderjylland: I hvilket omfang og hvorlænge vil vi kunne holde vort sprog oppe dernede. Den danske folkefølelse uddør vel ikke samtidig med sproget, men at den kun kan holde stand èt slægtled efter en erobring, når sindelag og modersmål ikke falder sammen, har vi tildels et eksempel på i Flensborg.

Fra dansk side har afhandlingen, såvidt mig bekendt,

kun været genstand for en anmeldelse i „Flensborg Avis“, der i grunden alene har bestået i en oversættelse, ledsaget af lidt pindehuggeri, som særlig på folk i Kongeriget, der ikke er stedkendte, har måttet gøre et temmelig misvisende og mistrøstende indtryk. Også af den grund kan vel denne anmeldelse være på sin plads.

Hvad Nordslesvig angår, landet til Flensborg fjord og Højer, har jeg selv i de sidste år syslet med sprogforholdene, og jeg har for hvert enkelt landsogn nøjagtige oplysninger, mens mine undersøgelser for byernes vedkommende endnu ikke er sluttede. Jeg vil derfor gemme anmeldelsen af den del af hr. Adlers bog, der handler om Nordslesvig, ligesom en fastslåen af de almindelige resultater, man kan drage af den, til næste hæfte af „Sønderjydske Aarbøger“, og denne gang kun gøre hans fremstilling af forholdene i Mellemslesvig til genstand for en kritik, efter først løselig at have berørt den historisk-sproglige indledning. Mer end en løselig behandling fortjæner denne nemlig ikke.

I.

Det har været et sisyfusarbejde for danske historikere og sprogforskere at kæmpe mod alle de selvsikre påstande og luftige hypoteser, den tyske videnskab er fremkommen med angående hertugdømmets ældre historiske og nationale forhold. Og lykkes det at bringe videnskabsmændene til tavshed, tager dilettanterne tråden op og lever højt på den forgemte kost. Amtsretsråd Adler hører til dilettanternes klasse. Hvad den sønderjyske dialekt angår, opkoger han de gamle påstande om sydgermanske elementer. Når Vest- og Sønderjyderne sætter den bestemte artikel foran substantivet istedenfor som Øboer og Østjyder

efter dette, skal det være en levning af sydgermansk oprindelse. Denne vildfarelse er forlængst gendreven; det er så klart som noget bevist, at den bestemte artikel først er opkommen i dansk på en tid i midalderen, da al påvirkning af tysk er udelukket. Hjælpeverbet „å verd“, at vorde, et ægte gammelnordisk ord, skal selvfølgelig ligeledes stamme fra tysk, fordi det tildels er gået tabt i rigsdansk. Når i de sydligere egne af Nordslesvig — som følge af den megen handel med tyske prangere — folk tidligere fra 40 opad brugte de plattyske navne på tierne „feertig“, „foftig“ osv., skal også denne i ny tid indtrængte sydgermanisme være et vidnesbyrd om ældgammelt sprogsammenhør med plattysken. Hvis forfatteren havde kendskab til Nordslesvig, vilde han have lagt mærke til, at den yngre slægt har lagt disse plattyske talbetegnelser af, som følge af den langt stærkere forbindelse, der efter 1864 er bragt tilveje mellem befolkningen nord og syd for Kongeåen, end den, der tidligere fandt sted. Den største blottelse — „haarsträubend“ vilde Tyskerne kalde den — forfatteren giver sig, vidner om, at han, trods det han slår om sig med danske bogtitler, ikke kan dansk eller ialfald slet ikke kender den danske dialekt, hvis udbredelse han behandler. Han skriver: „I infinitivformen fattes Vestdansk [d. v. s. Sønder- og Vestjysk] det østdanske ‚e‘; derimod bruger man verbets stamform med foransat ‚o‘; ‚o skrüww‘, ‚o lær““. Altså infinitivmærket „at“ (til daglig udtalt „å“.) Det er som om han vilde sige: „I nogle tyske dialekter bortfalder infinitivsendelsen ‚en‘ (leben, schreiben); istedenfor sætter man foran et ‚zu““. Ved at fremkomme med sådanne tåbeligheder sætter hr. Adler sig selv på bæk sammen med de seminaristiske skriblere i Nordslesvig, der går

magthaverne under øjnene og gør sig til nar på det umulige konststykke at ville bevise, at sønderjysk-dansk er tysk; hr. Adler viser sig dog ellers altfor hæderlig og dannet til at nævnes sammen med sådanne existenser.

Disse sproglige argumenter skal tjæne forfatteren som underbygning for den altid påny fremsatte påstand om, at Jyllands oprindelige befolkning var tysk: I Sønderjylland to sydgermanske stammer, Angelsachser og Friser, i Nørrejylland Jyder, ligeledes en sydgermansk, fra Skandinaverne forskellig stamme. — Det er ærgerligt at se sådant gentaget og atter gentaget fra tysk side; det er dog forlængst godtgjort, at Angel og Jylland intet har at gøre med de nedertyske stammer Angler og Jyder, som var med at erobre Bretland på folkevandringens tid. At Friserne, sålangt historien går tilbage, har boet nordfor Ejderen indenfor deres nuværende område og i Ejderstedt, skal derimod villigt indrømmes; men også her kommer Adler frem med gamle ubevislige hypoteser om, at Friserne har været bosatte mod nord til Ballum, ja endog til Ribe, og mod øst over en langt større strækning af gesten, end de nu indtager, mod nordøst helt ind til Gårdeby i Tinglev sogn *). Dilettant udskriver fantast: hr. Adler pastor

*) En lille fejllæsning til fordel for sig selv begår forfatteren: „In einer von Kinch (Ribe bys historie) in dänischer übersetzung mitgetheilten urkunde von 1233, werden die bewohner des kirchspiels Andæflyth und der ortschaft Utbølingh im kirchspiele Mögeltondern Friesen genannt.“ Beboerne af Andæflyth kaldes hos Kinch slet ikke Friser; der står hos ham: „Beboerne af Andæflyth sogn tilligemed de i Utbølingh i Tønder sogn boende Frisere.“ På dette ene uskyldige aktstykke (med fejllæsning) bygger Adler sin lære om, at der mellem Vidå og Bredeå „überall“ er spor efter Frisere at finde.

Outzen i Breklum, der levede i begyndelsen af århundredet, i en tid, da endnu ingen stringent metode holdt videnskabsmændenes fantasi i tømme. — A. D. Jørgensens og P. Lauridsens undersøgelser om ældre slesvigske forhold kender Adler slet ikke; ellers vilde han sikkert ikke have vovet adskillige af sine påstande. *)

II.

Dog, det er nok med omtale af disse ørkesløse ting, som vi kan lade Tyskerne more sig med, som de gider bedst; at få dem til at indse, hvor løse og dumme disse væsenlig af deres indre „bewustsein“ udspundne skrivelser om Slesvigs ældste historie er, formår vi ikke. Det, der interesserer os i hr. Adlers bog, er de bidrag, den giver til belysning af sprogforholdene i Sønderjylland, som de er for øjeblikket.

Særlig da i Mellemslesvig, i trekanten Tønder-Flensborg-Husum, hvor den egenlige kamp mellem de to sprog dansk og plattysk er standende, efter at tysken så godt som helt har erobret Angel. Om dette område har forfatteren indhentet oplysninger fra mænd i hvert enkelt sogn. Hovedresultatet giver jeg strax hernedenfor, idet jeg bemærker, at forfatteren selv ingensteder har givet en samlet oversigt, og at enkelte tal, de der her er sat i klammer, kun indirekte lader sig læse ud af hr. Adlers meddelelser. For Hanved og S. Lygum sogne gives ingen detaillerede oplysninger; hvorfor, skal siden ses.

*) Af andre historiske kuriositeter hos Adler kan nævnes: Han lader (side 15) tysk skolesprog allerede i midalderen delvis blive indført i Sønderjylland, og han lader reformationen i Nordslesvig ske ved tyske præster, der hjalp sig overfor folket ved at benytte tolke(!).

A. Mellemslesvigske sogne med overvejende dansk-talende befolkning.

Antal familier med	dansk	blandet	tysk hussprog
Bov	291		137
Hanved	?	?	?
Vi	175		51
Valsbøl	37	58	16
N. Haksted	50	137	25
Hjoldelund	25	116	22
Medelby	186	24	23
Ladelund	159	9	8
Karlum	[c. 91]	16	17
Læks danske byer *) ..	155	35	80
Klægsbøl	108	1	52
Brarup	[c. 167]	[c. 6]	[„]
Humtrup	[c. 136]	[1]	[„]
S. Lygum	?	?	?
Aventoft	over 105	2	3

*) Flækken ikke medregnet.

B. Østligere sogne med danske sprogrester.

Personer med dansk hjemmesprog	
Stenbjærg	12
Kværn	28
Nykirke	4
Grumtoft	—
Munkbrarup ..	24
Lyksborg	59
Rylskov	6
Adelby	28
Hyrup	7
Husby	—
St. Solt	34
L. Solt	56
Siversted	4
Jørl.	[c. 65]
Eggebæk	2 i Eggebæk, adskillige i Jerrishøj.
Oversø	20
Vanderup	[c. 20]

C. Fjorde sogn.

Familier med dansk	blandet	tysk hussprog
30	137	232

D. Dansk i frisiske sogne.

Familier med	dansk	blandet husprog
Breklum	"	6
Enge	5	13
Læks frisiske byer	8	4
Stedesand	"	5
Rødenæs	28	7 (67 frisisk- og tysktalende)
Nykirke	78	8 (106 " " ")
Embsbøl	16	31 (269 " " ")
Horsbøl		
Klangsbøl		
Dagebøl	1	"
Sild	[c. 49]	
Før	"	[mindst 3]

Til grund for indberetningerne ligger sikkert et af hr. Adler forfattet skema; derpå tyder den ensartede besvarelse af en række fænomener. Rimeligt er det også, at hr. Adler har vedlagt en vejledning, i hvad retning han ønskede skemaet udfyldt.

Sådanne vejledninger kender vi godt fra tidligere lejlighed, når det gjaldt for Tyskere om at præparere kendsgærninger til brug for deres formål. I 1846 forlangte Kristian den ottende af amtmændene, at de skulde lade præsterne give oplysning om sprogforholdene i Mellemslesvig. I det cirkulære, amtmænd Warnstedt i Flensborg i den anledning sendte ud til præsterne, understregede han: „Det er mig meget magtpåliggende at kunne blive forsynet med tilstrækkeligt materiale til at kunne påvise, at det dansk, som tales på landet i Flensborg amt, ikke

kan gøre krav på at gælde for virkeligt dansk.“ De fleste præster var mer end villige til at efterkomme amtmandens begæring. Det dristigste eksempel gav præsten i Bov, der i sin indberetning skrev: „Forholdet mellem dansk og tysk er som 1 til 64.“ Man er ved at gå bagover ved at læse dette. Præsten i Nørre Haksted hjalp amtmanden ved at dele sine sognebørn i fire klasser: „a) Tyskere 60 hoveder eller $\frac{1}{15}$ af sognets beboere; b) Frisere 6 hoveder eller $\frac{1}{150}$; c) danske, som har nydt undervisning i fremmede kommuner og nogenledes forstår skriftdansk, 5 hoveder; d) de øvrige er tysk-frisisk-danske, som med få undtagelser ikke forstår og endnu mindre kan tale højdansk, som i umindelige tider har haft tysk i kirke og skole og for retten, som kun kan læse og skrive tysk og også mer og mer bruger tysk til daglig. Ikke een pct. ($\frac{1}{177}$) af befolkningen er således dansk.“

Vi må nu have in mente, hvad Tyskere kan finde på af fordrejelser og spidsfindigheder, når vi går til at undersøge, hvad amtsretsråd Adler har fået meddelt af præster og lærere herude på Mellemslesvigs hede. I disse fattige og også åndelig forkomne egne har han sikkert ikke haft mænd ud af befolkningen selv til at hjælpe sig. Dog må vi huske: om de sydligere af disse sogne i Mellem-slesvig behøver Tyskerne ikke nutildags at lyve så groft som i 1846, da dette land med sin udelukkende dansk-talende befolkning var et af Slesvigholstenernes såre steder; i disse egne, hvor de ikke havde vundet fast fod, frygtede de for indførelse af dansk i kirke og skole. Striden om disse sogne er nu forlængst opgjort; ingen fornuftig dansk tænker nu på at vinde dem tilbage; vi har her-nede kun vor interesse i at se vort sprog holdt oppe så

langt mod syd og så længe som muligt, ti først over liget af den danske dialekt hernede kan plattysken nå frem til Nordslesvig. Også Tyskerne véd det godt: I disse egne truer dem ingen national reaktion; de kan fuldstændig rolig og objektivt skildre forholdene, som de er; de kan trøste sig med, at hvad de ikke har vundet endnu, det vinder de nok engang. Gennemgående er sikkert den tredje talrække i tabel A., fortegnelsen over de udelukkende tysktalende, korrekt; tallene fra de enkelte sogne står i fornuftigt forhold til hinanden; jo længere man kommer mod nord, des ringere bliver de tysktalendes tal.

En undtagelse danner tallet for Sønder Lygum helt oppe ved Nordslesvigs grænse med 20 pct. tysktalende familier. Dette sogn omgives mod nord af Ubjærg og Burkal sogne. I Ubjærg sogn taler af 86 familier 7 tysk, hvoraf de tre vel er præstens og lærernes; Burkal sogn har hr. Adler ikke engang gjort sig den ulejlighed at undersøge, der findes i dette sogn slet ingen tysk tale. Øst for sig har S. Lygum Ladelund sogn, i hvilket otte familier af 176 kun taler tysk, næsten alle embedsmandsfamilier, endelig mod syd Brarup, i hvilket ikke én familie udelukkende taler tysk, og mod vest Humtrup, om hvilket sogn det samme efter Adlers egne opgivelser gælder. At tallet for S. Lygum er falsk, er afgjort; dette sogn er sikkert lige så ublandet dansk som dets naboer til alle sider. *)

Med ulige mere mistænksomhed giver man sig i lag med den talrække, som omfatter de familier, hvis sprog er „gemischt“, hvad der må sige, at de til jævnshold taler

*) Længere nede skal det påvises, at også den mellemste talrække for dette sogn absolut er urigtig.

bægge sprog, og den første talrække, de udelukkende dansktalende. Disse to talrækker hænger nøje sammen; hvad der kan trækkes fra den ene, må lægges til den anden. Mistanken vækkes, når man jævnstiller sogne, der grænser umiddelbart til hinanden, og hvis beliggenhed og samfærseholdsforhold er aldeles ens. I Vi sogn findes ikke en eneste sprogblandet familie; ved siden af de 51 tysktalende er der 175 dansktalende; i Valsbøl, sognet nord for Vi, derimod 58 familier med blandet sprog mod kun 37 med dansk alene; i Haksted, sognet mod nord-vest, 137 mod 50, i Hjoldelund mod vest — en kende til syd — 116 mod 25. Det ser underligt ud, at Vi er ganske anderledes dansk end de nord og vest for det liggende sogne. Ti udbredelsen af det tyske sprog går ikke i spring — det viser hr. Adler flere steder — den skrider jævnt frem fra øst, d. v. s. fra Angel, og fra syd. Vi sogn skulde efter sin beliggenhed tage stødet af for de andre nævnte sogne og er mere udsat end disse, og dog lader det til i langt højere grad at holde på sit danske sprog.

Der gives imidlertid en nøgle til forståelsen heraf i Adlers egne meddelelser om Vi, der vel skyldes præsten, hr. Aye. „Af sognet 226 familier taler 51 tysk, 175 dansk, men med børnene bliver der talt tysk i 221 familier.“ Den hæderlige hjemmelsmand for dette sogn tør ikke regne de familier for tysktalende, hvor forældrene taler tysk til børnene for at lette dem arbejdet i skolen og tilgivelsen af det fremmede sprog. Færdigheden i et andet sprog er altid nyttig, og i Mellemslesvigs sløje egne uden bevidst danskhed forstår vi godt forældrenes tankegang. Med alle udenfor deres egen stand, børnene ude i livet vil

komme i berøring med, med præst og pranger, sergeant og gendsarm, må de tale tysk. Kommer børnene til skole uden forberedelse i tysk, får de ingen gavn af undervisningen, og den meste skoletid spildes med tilegnelsen af selve det fremmede sprog. Synderlig fare indeholder denne fremfærd ikke for sognets oprindelige sprog i de fleste af dets byer i den følgende menneskealder: „Efter konfirmationen taler man i Store Vi, Sillerup, Lyngvrå og Oxlund næsten kun dansk med børnene, i Lille Vi og Skovbøl derimod tysk.“ Men børnene selv? Hvad sprog taler de indbyrdes og når de bliver voxne? Også herpå giver meddeleren svar: „Efter konfirmationen begynder børnene som bemærket i de fleste byer at tale dansk, som de imidlertid har lært af de voxne.“ Hvem taler da tysk i sognet? „Tallet på de voxne, der kun betjæner sig af det tyske sprog, er c. 80 personer; men om disse gælder det, at de ikke stammer fra sognet selv, men er indvandrede fra tysktalende egne. De boer temmelig ligelig fordelt i sognets forskellige byer og erhverver sig i kort tid forståelsen af det danske sprog, da i gilder og selskaber næsten kun dette sprog bliver brugt.“ Taler de voxne da aldrig tysk? Jo, „hensyn tager man vel kun til præsten, med hvem alle indbyggere med undtagelse af sex taler tysk.“ Det kan vi allerede her slå fast: Vi sogn bliver ved med at tale dansk i det kommende slægtled.

I de udhævede sætninger ligger nøglen. Meddelerne fra de fleste sogne har ikke kunnet bare sig for at skabe tvesprogede hjem udaf de familier, hvor der i hjemmet i skoletiden taltes tysk til børnene, eller måske endog ud af de familier, hvor præsten kunde komme frem med

tysken. At denne slutning er rigtig, kan også ses af beretningen fra Karlum sogn, der siger: „I Karlum sogn taler af 556 indbyggere 411 dansk, 80 tysk og 65 bække sprog, d. v. s. tysk med børnene, men iøvrigt dansk.“ Her har vi det. Ved Bov sogn endelig defineres familiesproget ligefrem som omgangssproget med børnene *), ved hvilken fortolkning der kan skabes den vanvittige påstand, at 24 pct. af sognets befolkning er tysktalende, når Kobbermøllen fra-
drages.

Jeg har derfor tilladt mig på det lille kært, der følger med denne anmeldelse, at slå Adlers talrække I og II sammen og regne det procenttal, de to rækker indbefatter for hver by, for den dansktalende befolknings procenttal. Disse tal på kærtet vil jeg hævde som de gyldige og endelige; den foran opstillede taloversigt bortfalder dermed efter at være brugt som materiale.

Såmeget om Vi og om de almindelige regler, der kan udledes af beretningen om dette sogn. Om Valsbøl meddeler Adler foruden omstående tal kun, „at væsentlige fremskridt for det tyske sprog siden 1864 kan ikke fastslås.“ Og om sprogforholdene for 28 år siden er det overmåde nemt at få besked. Om Valsbøl sogn handler den bedste skildring af almueliv, der findes i vor litteratur, en afhandling af den bekendte sprogmand og folklorist, pastor Feilberg, sidst i Darum, før 1864 her**). Hos ham hedder det om sprogforholdene: „Sproget som her tales er en sønderjysk mundart, det kan ingen nægte, der har øren

*) „Die familiensprache, d. h. die umgangssprache m. d. kindern.“

***) „Fra Heden“, Slesvigske Provinsialefterretninger 1863 og særskilt.

at høre med; og det tales her mellem mand og mand, mens undtagelsen er, at indvandrede øst eller sydfra, ja eller nordfra, taler tysk til børnene eller prøver på at gøre det; såsnart børnene imidlertid kommer i skole eller ud at lege med andre børn, så kan de ikke længere holde plattysken, men slår i reglen om og trækker så tilsidst forældrene med sig.“ Jævnfør ovenfor, hvorledes de indvandrede i Vi sogn snart lærer dansk. Når nu forholdene, som hr. Adlers meddeler siger, ikke har forandret sig siden 1864, kan de 87 pct. dansktalende, som kærtet angiver, afgjort ikke være for højt anslået. Blandt de 16 tysktalende familier hører mindst fem til embeds- og bestillingsmandsklassen; så mange embedsmænd nævnes i Staats-handbuch für Schl.-Holst. 1891.

Om Haksted er oplysningerne næsten indskrænkede til statistiken alene. Adler opgiver her 25 familier som tysktalende; 50 familier taler dansk, 137 bægge sprog og 1 frisisk. Vi kan nu trøstigt sige, som vist ved Vi og Valsbøl: I Haksted sogn taler 187 familier dansk, 25 tysk; af disse sidste har mindst 9 en embedsmand til forsørger. Yderligere findes kun denne oplysning: „I byen Skovlund har det tyske sprog siden 1864 mindst gjort fremskridt; derimod er fremskridtet væsenlig større i de øvrige byer i sognet.“ I Skovlund taler nemlig 2 familier tysk, 75 dansk, 1 frisisk. Denne sidste er selvfølgelig indvandret, men Adler ledes af sine urigtige forestillinger om Frisernes tidligere udbredelse til at betragte den som en levning af en stedlig frisisk befolkning; han siger nemlig: „det frisiske sprog er næsten ganske forsvundet,“ som om det nogensinde har været talt her. Skovlund med dens 96 pct. dansk kan siges at være den sydligste by i det

ublandet danske land; Lindå sydligst i sognet, der møder op med samme danske styrkeforhold, er kun en enklave.

Om Hjoldelund sogn i Husum amt syd for Haksted og vestsydvest for Vi er oplysningerne ligeledes kun tarvkelige. Vi lærer, at 22 familier taler tysk, 141 dansk, idet vi slår Adlers to første grupper sammen. Han tilføjer: „I de 116 tvesprogede familier taler kun de ældre folk indbyrdes dansk, den yngre, siden 1864 opvoxede generation taler overhovedet ikke mere dansk; med børnene bliver der i næsten alle familier kun talt tysk.“ Disse ord er ikke meget tydelige; man får indtrykket af, at familieforholdene i Hjoldelund må ligne de grønlandske, hvor flere slægtled lever sammen og kan kaldes een familie. En familie består ellers af mand, kone og børn. „Ældre folk“ må vistnok tages i betydningen af voxne, „den yngre generation“ er børnene; at der tales tysk til dem ved vi nok. Det er dog med noget mindre ren samvittighed, at jeg noterer netop 86 pct. i Hjoldelund som dansk-talende; men min hævde af det danske sprogs overvægt i sognet støtter sig på meddelelser fra cand. mag. P. K. Thorsen; de vil snart foreligge offentligheden.

Hjoldelund og Vi danner sammen med Hanved den overlegne danskheds bolværk for den fra Angel og vejene fra Slesvig og Husum fremtrængende tyskhed. I Hanved sogn ligger sprogkampen os så meget mere på hjerte, som den her føres fra dansk side ikke af en sløv befolkning, der i national henseende højst kan kaldes passiv*), men af en årvågen og national vakt forpost. Mens det vil være vanskeligt om end ikke helt umuligt fra dansk side

*) I Hjoldelund vides der ikke at være danske sympatier, i Vi er der nogle i de nordlige byer.

på stedet selv statistisk at korrigere Tyskernes beretninger fra Vi og Hjoldelund, vil det være os særdeles let at skaffe en aldeles pålidelig og udtømmende fremstilling af sprogforholdene i Hanved, hus for hus. Disse oplysninger bliver det os så meget nødvendigere at skaffe tilveje, som Adlers beretning om Hanved fra den stedlige meddelers side er dikteret af haskhed til dansken og i grunden er en stor vitterlig fordrejelse af sandheden. Ved udarbejdelsen af det sprogekært over Sønderjylland, jeg udgav 1889, var mine hjemmelmænd — jeg havde dem både nordpå og sydpå i sognet — enige om at betegne sprogforholdene således: Harreslev, Frøslev, Gotrupel, Hanved og Timmersig taler dansk, Hyllerup, Havrup, Skovkro og Vedding overvejende dansk. Jeg havde dengang ikke brug for en fyldigere fremstilling eller detaillerede talopgivelser; det skal være mig en glæde at fremskaffe dem for at stille dem op som modvægt mod det billede, den gamle pastor Petersen i Hanved hos Adler giver af de to sprogs kamp. For at det er ham, der har været amtsdommerens hjemmelsmand, fremgår tydeligt af de i enkelthederne gående oplysninger, der gives om forholdet mellem begæret af dåb og andre kirkelige handlinger på tysk og på dansk. De kan kun skyldes præsten. Præstens beretning går da ud på, at særlig i de sidste 12—15 år, efterat de politiske forhold har konsolideret sig og tanken om genkomme af det danske herredømme er trådt i baggrunden(?), har det tyske folkesprog taget et nyt opsving (hvornår har det da tidligere haft et opsving?). „Det ytrer sig især i, at forældrene i samkvem med børnene næsten allevegne med undtagelse af i byen Frøslev, og også der ikke så sjældent, taler plat-tysk. Derfor taler børnene navnlig i de syd for Flensborg-

Læk landevej liggende byer, Hyllerup, Vedding, Havrup, Hanved og Timmersig, indbyrdes ligesom på skolepladsen [hvad er modsætningen mellem indbyrdes og på skolepladsen?] kun plattysk, så at man kan antage, at om to menneskealdre vil det danske sprog her næsten helt være forsvundet [hvorfor først om to menneskealdre? De voxne mennesker, der endnu taler dansk, er jo uddøde om én menneskealder, og børnene taler jo allerede tysk]. I de nord for landevejen til Læk liggende byer, Gotrupel, Ellund og Harreslev, bliver der af børnene efter omstændighederne talt snart tysk og snart dansk, men i Frøslev er det danske sprog endnu det herskende. Hvad de kirkelige handlinger angår, så bliver af dåbsforretningerne omtrent 95 pct. udført i det tyske sprog og 5 pct., som næsten alle falder på Frøslev, på dansk. Ved ligpræken bliver der kun brugt tysk. Ved vielser forekommer det kun i ganske enkelte tilfælde, at der bliver forlangt dansk sprog. To søndage om året bliver der holdt dansk altergang; men der møder kun få deltagere heri, i 1884 og 85 slet ingen. Som folkesprog for det store flertal („grösste mehrheit“) af de voxne tjæner både tysk og dansk. Udtrykt i procenter taler 4 pct. kun dansk, 1 pct. kun tysk, 95 pct. bægge sprog.“

„Fals slår sin egen herre på hals.“ Kun 4 pct. af befolkningen vil pastor Petersen lade tale blot dansk, men Frøslev by, som præsten gør til rent dansktalende, hvor selv børnene kun i enkelte tilfælde taler tysk, indeholder alene 18 pct. af sognets indbyggertal. At præsten godt véd, at hans påstande er uholdbare, kan ses af, at han ikke tør lægge papirerne frem på bordet. Hanved sogn — og S. Lygum, for hvilket sogn opgivelserne i runde tal

også er urigtige — er de eneste sogne i det omhandlede område, over hvilke der ikke findes en nøjagtig statistik med angivelse af hver enkelt families sprog, skønt intet-somhelst kan gøre det vanskeligere at skaffe detaillerede tal fra disse sogne end fra alle de andre. Nej, præsten har enten ikke tordet give sig ind på dette arbejde, eller, har han gjort det, tør han ikke komme frem med opgøret. 4 pct. udelukkende dansk og 96 pct. tysk og dansk-tysk! Vi mindes præsten i Bøvs indberetning fra 1846: forholdet mellem dansk og tysk er som 1 til 64, og pastor Petersen i Hanved hører også til de gode gamle Slesvig-holstenere „von echten schrott und korn“. Vi på vor side tør rolig og med god samvittighed påstå: I Hanved sogn er dansk det almindelige hussprog; kun tales der i de søndre byer oftest tysk med børnene for skolens skyld; børnene bliver derfor ikke tysktalende senere i livet: Det har vi set ved Vi sogn. Mærkværdigt var det også, om det skulde blive anderledes i det gode dansksindede Hanved, når det forholder sig således i det overvejende tysk-sindede Vi.

I sin nød for bevismidler må præsten tage sin tilflugt til kirkebøgerne. Med hensyn hertil kan bemærkes. Gudstjænesten i Hanved er trods indbyggernes protest udelukkende tysk; dog kan kirkelige handlinger begæres udførte på dansk. Da præstens dansk imidlertid er et halvt uforståeligt sprog, udtalt med tyske lyde, opblandet med tyske gloser, gør folk af let forståelige grunde kun meget sjældent brug af deres ret til at høre deres eget sprog af sjælesørgerens mund. Undtagelser gør vel kun folk, som aldeles ikke forstår tysk, og det gør selvfølgelig de fleste i et sogn, hvor kirke- og skolesprog i lange tider

har været udelukkende tysk med undtagelse af den korte tid 1850—64, og som ligger lige op ad det tysktalende Flensborg. Lad os drage et godt varsel af, at det danske sprog er blevet opretholdt her, fordi befolkningen selv vil det, trods de ugunstige forhold, det hele umådelige tryk fra oven, kun tysk i kirke og skole, nærheden af en stor tysktalende by.

Som Hanved, Vi og Hjoldelund må holde tønnen ud mod den plattyske flod, der ruller frem fra øst og sydøst, må Læk og Klægsbøl tage stødet af for det tyske bølgeslag, der efter snart helt at have overskyldet det frisiske sprog nu vestpå slår op mod den danske folkekyst — om end dæmpet af den modstand, det møder ved at glide hen over den frisiske undergrund og om de holme og skær, dette sprog endnu holder over vandspejlet. De frisiske sogne Enge og Stedesand, der grænser op til Læk mod syd, er allerede en tredjedel plattysktalende, og fra flækken Bredsted slikker allerede en overvejende plattysk tunge op mod Hjoldelund, Haksted og Læk (se kærtet). Også i Nibøl sogn vest for Klægsbøl taler 33 pct. af befolkningen plattysk, ligesom i Dedsbøl og Dagebøl c. 25 pct. Kun Lindholm, Risum, Foretoft og Okholm sogne er endnu så godt som ublandet frisiske.

I Læk sogn har altid byerne Ø. Snattebøl og Klintum været frisiske; i den førstnævnte har imidlertid plattysk trængt sig ind i samme mon som i det tilgrænsende Stedesand, mens i Klintum dansken er bleven folkesproget for 26 pct. af indbyggerne. Om forholdene i flækken Læk bliver vi ikke synderlig klogere gennem Adlers skildring: „Det tyske folkesprog har siden 1864 gjort meget væsentlige fremskridt . . . den langt overvejende del af den voxne

befolkning taler flere sprog. Højtysk, plattysk og dansk tales nemlig af 90 pct. (deriblandt højtysk kun ufuldkomment af 20 pct., dansk med forkærlighed af 20 pct.), plattysk derimod af 10 pct. af befolkningen. Af de 20 pct. af de voxne indbyggere, som med forkærlighed taler dansk, taler iøvrigt vel kun næppe halvdelen dansk med skolebørnene. . . . Skolebørnene kan kun meget lidt dansk; på legepladsen hører man udelukkende tysk.“ Meningen af disse uklare sætninger er vel: Flertallet af den voxne befolkning taler dansk indbyrdes, men med børnene kun plattysk; den kommende slægt vil overvejende tale tysk. Et andet sted (s. 100) kommer Adler tilfældig til at meddele, hvad der er ret interessant, at mellem de nordfrisiske bønder og kvæghandlerne fra Læk er handelssproget dansk. I den øvrige del af Læk sogn er dansk overvejende folkesproget og det i stigende grad, eftersom man kommer mod nord. I de sydlige byer, Stadum, Sandager og Sprakebøl med godserne Lilhorn, Frisenhavn, Gårde og Høgelund tales tysk til børnene, og med undtagelse af i Lilhorn taler børnene selv indbyrdes tysk. I Lilhorn tales der i alle 25 familier højtysk til børnene, ikke plattysk. Vi er her komne så langt mod nord, at folk ikke kan plattysk, men hjælper sig overfor deres børn med det højtysk, de selv har lært i skolen. Det er vist noget godt noget. Børnene selv taler indbyrdes dels højtysk (i lærerens påhør?) dels dansk. Det samme gælder de to sidste byer i sognet, Agtrup og Bølsbøl. I Agtrup tales kun tysk i de familier, i hvilke idetmindste den ene af hovedpersonerne er udensogns, enten fra Frisland, Angel og Svans, fra Tyskland eller fra de sydligere sogne i det blandede sprogområde. „Siden 1864 har det tyske folkesprog ikke

haft nogen fremgang.“ „Blandt de dansktalende familier er der kun een, i hvilken der bliver talt tysk med de skolepligtige børn.“ „På legepladsen i Agtrup bliver der næsten kun talt dansk, især må det nævnes, at så snart tysktalende og dansktalende børn snakker sammen, bliver der talt dansk.“ Så mægtigt er dansken endnu her, og det samme gælder om børnene i Bølsbøl, skønt de går i skole i Læk med dens tysktalende skoleungdom.

I Klægsbøl sogn „er det herskende sprog endnu platdansk, men ved siden heraf begynder også plattysk og højtysk at gøre sig gældende.“ Af den lange derefter følgende ægte tyske udvikling er den korte mening, at man før 1864 „i patriotisk begejstring“ lagde sig efter at snakke tysk så meget som muligt, f. ex. når man gik til kroes*), men at man efter 1864 hørte op dermed, rimeligvis af den gode grund, at man ikke kunde og ikke mere behøvede at give dette bevis på sin tyskhed. For øjeblikket kan folk så nogenlunde forstå tysk og den yngre slægt også tale det, når lejlighed gives, d. v. s., når den tiltales af præst eller degn, eller når den bliver gæstet af prangere, som ikke kan dansk. Med børnene tales aldeles overvejende dansk. At kun een familie i sognet har frisisk hussprog, udtrykkes på sin tysk så opstyttet som så: „das friesische ist im kirchspiele Klixbüll durchaus entwicklungsunfähig.“

Vi mærker nu, at det går mod nord. De nordfor Valsbøl, Haksted, Læk og Klægsbøl liggende sogne Medelby,

*) I det langt sydligere liggende Hjoldelund lagde man først for et par år siden af at tale dansk ved højtidelige sammenkomster i kroen.

Ladelund, Karlum, Brarup, Humtrup og Aventoft er endnu udelukkende danske, skønt de både før 1850 og efter 1864 har haft udelukkende tysk skolesprog og næsten udelukkende tysk kirkesprog. Et blik på kærtets tal vil overbevise derom — vi husker, at embedsmandsfamilierne egenlig borde drages fra befolkningen, før procenttallet udregnedes — og Adlers hjemmelsmænd tilstår det også: „I Brarup har det tyske folkesprogs fremtrængen siden 1864 kun været meget langsom der gives i hele sognet næppe et eneste hus, i hvilket der kun tales tysk, og kun omtrent 5—6 huse, i hvilke forældrene ‚vorwiegend‘ taler tysk med børnene ved siden af dansk; i alle øvrige huse taler de voxne såvel indbyrdes som med børnene kun platdansk.“ — „I Humtrup sogn kan der siden 1864 næppe være tale om fremskridt for det tyske sprog. I samtlige familier er dansk det daglige sprog . . . også med de skolepligtige børn bliver der i alle familier med undtagelse af en eneste talt dansk Nogle kan også tale plattysk, nemlig handelsfolk, reservesoldater osv.“ Læg mærke til dette; også herop er plattysken endnu ikke kommen, på landet danskhedens eneste alvorlige fjende. — „I Aventoft har det tyske sprogs siden 1864 ingen fremskridt gjort Talt bliver i alle familier kun platdansk Højtysk bliver egenlig kun talt i præstegården og i bægge lærerhuse. I èt hus tales ved siden af platdansk også plattysk til børnene, fordi moderen stammer fra en plattysk egn, i et andet hus har man fornylig begyndt på at tale højtysk med børnene.“ Det må være en modig mand, der er begyndt dermed, ti — hedder det længere fremme — „vilde nogen begynde på at tale tysk med sine børn, så vilde det få den udlægning, som om han vilde skabe sig

(„als ob er sich etwas besonders herausnähme“), som om han vilde være mer end de andre. Derfor vover ingen det, og det vil sikkert vare længe, før tysk kommer til at spille en rolle som omgangssprog.“ *) — I Karlum sogn taler 4 familier højtysk, 13 plattysk og 16 tysk med børnene, ellers er alt dansk. — „I Ladelund sogn har det tyske folkesprog siden 1864 ikke gjort nogen fremskridt. Også i de skolepligtige familier bliver der af forældrene kun talt dansk, ikke tysk med børnene.“ Hele sognet har otte tysktalende familier, deraf måske sex embedsmandsfamilier og så vel herremanden på Boversted. Hvormange bliver der så til rest? — I Medelby sogn „kan der siden 1864 mærkes væsentlige fremskridt af det tyske sprog, selv om det danske endnu er aldeles fremherskende.“ Meddelelsen er nøjsom, ti fremskridtene indskrænker sig væsentlig til: „I særdeleshed har forståelsen af det tyske sprog tiltaget i betydelig grad siden 1864.“ Af 233 familier taler 23 tysk; af embedsmænd opregner „Staatshandbuch für Schl.-Holst.“ 7. „Tallet på de dansk-talende eller tvesprogede familier, som taler plattysk med børnene, er endnu kun ringe.“ Når de tvesprogede familier ikke engang taler tysk med børnene, kan det kun betyde folk, som ved lejlighed, med præst og pranger, taler tysk. Vi har efterhånden samlet flere beviser til de i det foregående anførte, at det ord „tvesproget“ er meget tvetydigt, og at det ofte betyder ingen verdens ting.

En undtagelse fra den almindelige beklagelse over, at tysk i de sogne, vi her behandler, siden 1864 ingen

*) På et andet sted i bogen (s. 104) skriver Adler: „Aventoft hører til det blandet tysk-danske område med næsten udelukkende dansktalende befolkning.“ Hvorfor „næsten“?

fremskridt har gjort, danner beretningen fra S. Lygum. I den hedder det: „Det tyske sprog har siden 1864 gjort store fremskridt. I ikke få huse taler familiemedlemmerne indbyrdes kun høj- eller plattysk. I endnu flere familier taler forældrene med børnene mest højtysk, men også plattysk. . .“ „I Sønder Lygum og Vimmersbøl taler 20 pct. af befolkningen tysk, 10 dansk, 70 bægge sprog.“ Jeg har ovenfor stærkt betvivlet, at en femtedel af familierne skulde tale tysk alene, og efterat nu de omkring Sønder Lygum mod vest, syd og øst liggende sogne nøjere er gennemgåede, vil det sikkert være indlysende for alle, hvilken storartet forvanskning — for at bruge et mildt ord — det må være, når 70 pct. af befolkningen siges at tale bægge sprog i et sogn, der ikke har været undergivet i mindste måde betingelser, der tillod tysken at gro bædre her end i de omliggende. En mand fra S. Lygum har fortalt mig, at ved den tyske gudstjeneste omtrent en fjærdedel forstår, hvad præsten siger, en fjærdedel tror at den forstår ham, fordi den opfatter et ord hist og her, og halvdelen forstår ham slet ikke. Står det sig så ringe bare med at forstå tysken, skal ingen bilde os ind, at ni tiendedel af sognets indbyggere ikke blot kan tale det, men endogså bruger det til daglig. Dette her er til at tage og føle på. Karakteristisk er det også, at ligesom ved Hanved vover meddelelsen ikke at give detaillerede tal, men anslår befolkningens sprog efter et løst skøn, angivet i procenter og ikke i antal familier.

Bov sogn endelig, nord for Hanved, står tilbage. Det hører til Flensborg amt og har som de andre sogne, vi har behandlet, haft tysk i kirke og skole fra gammel tid (undtagen 1850--64), men både dets beliggenhed

væsenlig nord for den dybe Kruså dal og nord for den store hedestrækning, som længere vesterpå gør skel mellem Kær og Slogs herreder, og dets befolknings udprægede danskhed, særlig i Vestersognet, gør det naturligt at regne det med til Nordslesvig. Det indeslutter dog en gammel tysk enklave, arbejderkolonien Kobbermøllen, et udflyttet lille Flensborg, af hvis 243 indbyggere de to tredjedele efter Adlers påstand ikke kan dansk. Om dette sogn tilstår ellers meddelelsen: „Det danske element overvejer endnu ‚durchaus‘, selv om det tyske sprog siden 1864 har gjort nogle fremskridt.“ Forholdet mellem dansk og tysk er derefter givet i rubrikform, men overskrifterne er således affattede, at de absolut må give et urigtigt billede; og ved familiesproget forstås det sprog, som forældrene taler med deres børn. Adlers resultat er det, at — Kobbermøllen fraregnet — 173 personer kun kan tysk, 415 kun dansk, mens 1270 kan betjene sig af begge sprog. Jeg nærer ingen betænkning ved at sige, at disse 1270 alle har dansk til modersmål og hjemmesprog. For byerne Bommerlund, Vejbæk, N. Smedby, Kragelund og Kollund er jeg tilmed i besiddelse af et korrektiv, de meddelelser jeg på stedet selv har fået om sprogforholdene af de bedste og mest stedkendte mænd. I disse kommuner har Adler 61 personer, som kun kan tysk, mens 961 kan betjene sig af begge sprog eller kun kan dansk. Mine hjemmelsmænd angiver tallet af tysktalende familier til 12, hvad der nøje svarer til Adlers 61 enkelte personer. Af disse 12 familier er de halve indvandrede. Således vinder vi også her et bevis for min anskuelse om, at Adlers folk med „gemischt“ sprog i virkeligheden til daglig brug

er dansktalende. *) Overført på hele sognet (Nyhus, Bov, Kiskelund og Kruså nu tagne med, derimod ikke Kobberrønnen), bliver resultatet: 9 pct. af befolkningen, deri indbefattet embedsmændene, taler tysk, resten dansk. Af embedsmænd er der idetmindste 9, idet såmange findes i „Staatshandbuch“, hvad der svarer til 40—50 personer eller omtrent en fjærdedel af de tysktalende. I sognet findes desuden tre badhoteller, beregnede på gæster fra Tyskland, med diverse opvartere osv.; i Bov og Nyhus gives mange arbejdere, der er flyttede ud fra Flensborg.

III.

Øst og sydøst for det område, vi hidtil har sysselsat os med, ligger de gammeldanske egne, der nu helt eller overvejende er gåede over til at have tysk folkesprog.

Om Flensborg by siger Adler: „Cand. Clausen angiver tallet på de dansktalende indbyggere i Flensborg til 2—3000, et tal, der dog er for højt anslået. Selv om en nøjagtig udfindelse er overordenlig vanskelig, så torde det dog efter stedkyndige personers dom mest svare til virkeligheden, når man regner de dansktalende indbygges tal til 1000.“ Min vurdering af forholdet i Flensborg støtter

*) Endnu et eksempel på, hvor forskelligt denne rubrik „gemischt“ kan opfattes, giver en optælling for Nykirke sogn i Frisland, som hr. Adler er ærlig nok til at meddele. Han har herude to hjemmelmænd, der kommer til forskellige resultater med hensyn til sprogforholdene. Den ene har for dette sogn 78 dansktalende familier og 8, som taler bægge sprog; den anden henholdsvis 53 og 44; ikke mindre end 25 af de dansktalende familier overføres her til de tvesprogede, resten tages fra de tysktalende; antallet af frisisktalende familier er næsten ens i bægge opgivelser (80 og 82). Adler foretrækker her mærkelig nok den første hjemmelmænds resultat med de få sprogblandede familier.

sig ligeledes til stedkyndige folks værdsættelse, og selv om hr. Adler har ret i, at det er overordenlig vanskeligt at få et sikkert tal frem, tror jeg dog, det er muligt at nå til en minimumsbestemmelse. Af skibsværftets c. 1000 arbejdere har alene 3—400 dansk hussprog; selv om de ikke alle har familie, er dog vel 1000 det mindste tal, vi kan sætte de af disse dansktalende arbejdere forsørgede personer til — dem selv iberegnet. Vi er allerede her nåede til hr. Adlers tal på hele den dansktalende del af Flensborgerne, og han må så da indrømme mig, at resten må skattes til allermindst ligesåmeget. Hr. Adler skulde bare vide, hvor meget dansk man rent tilfældig kan opspore rundt om i byen — når man da har øre til at høre dansk med. Den lille danske kirke skal være bødre besøgt end de tre store kirker, hvori der prækes tysk. For et par år siden skal man i de flensborgske skoler have forhørt sig om, hvad sprog børnene hørte i hjemmet. Man er da ikke kommet til et ubehageligt resultat, siden der ikke er fremkommet noget opgør for offentligheden?

Angel er nu aldeles fortysket, og dansk tales kun af de gamle folk indbyrdes og af endel fisker- og husmandsfamilier langs Flensborg fjords sydkyst. I denne smalle strimmel land kan forresten selv ungdommen tale dansk, det véd jeg af personlig erfaring både fra Munkbrarup og Adelby sogne. I dette landskab har befolkningen med vold og magt villet gøre sig tysk, og det er lykkedes den. Hr. Adlers tal for de angelske sogne er der ingen særlig grund til at drage i tvivl, deres interesse for os er kun ringe. Tallene for Siversted, Eggebæk og Jørl vil jeg også lade ligge, tallene for L. og St. Solt ser ret antagelige ud. — I L. Solt taler endnu 9 pct. dansk; det meget lave tal for dansk-

talende i Oversø og Vanderup overrasker en derimod, Oversø, hvor selv børnene i Oversø by og Tarp kan tale dansk, og Vanderup, som for en menneskealder siden endnu var helt dansktalende. Jeg har i øjeblikket ingen midler til at korrigere tallene og indskrænker mig til at sætte et spørgsmålstegn ved dem.

Tilbage af tidligere danske sogne, hvor vort sprog endnu hævder sig en plads ved siden af tysk, står kun Fjolde. I dette vidtstrakte hedesogn med hele 13 bylag var for 36 år siden to byer, Hokstrup og Fjolde, overvejende tyske, een, Lyngsted, udelukkende dansk, i de andre var tysk tale trængt ind ved siden af den overvejende danske. Nu er forholdet det, at kirkebyen selv er udelukkende tysk, i syv byer er det tyske sprog i overvægt, men i fem, Østenå, Lyngsted, Haselund, Bondelum og Nordsted holder sig dansken endnu som det mest talte sprog, om end i Nordsted og Bondelum tysken inden ret mange år vil komme ovenpå. I Østenå og Lyngsted stammer de fleste tysktalende familier ikke fra selve byerne, men fra tysktalende egne; det samme er tilfældet med mange af de tysktalende familier i Kollund, Brøk og Haselund. Mærkelig er Bondelum, der danner en enklave sydøstligst i sognet, helt ind mod Trejå sogn; den lille by — kun omtrent 100 mennesker — ligger såre ensomt, til alle sider omgivet af hede og mose. Det er det sydligste punkt, hvortil vort mål rækker, en lille ø, til alle sider omgivet af det tyske sproghav; Nordsted, Lyngsted og Østenå danner derimod den sydligste spids af det samlede danske folkelegeme. Herved vækker disse fattige byer i det afsides sogn en egen pietetsfølelse; de kommer til at stå for os omtrent som de små svensk-

talende øer i Rigabugten står i vore østlige frænders øjne. Og som folket er langt borte fra al dansk kulturpåvirkning, således er også dialekten herude højst ejendommelig og skiller sig endog fra den i nabosognet Hjoldelund.

Efter alt, hvad der i det foregående er udviklet, kan vi med ikke ringe sikkerhed stille det danske sprogs horoskop i Mellemslesvig således: I den kommende menneskealder vil Hjoldelund sogn og de overvejende danske byer i Fjolde blive overvejende tyske, Haksted, Vi og den sydlige del af Hanved vil som nu blive ved at være overvejende danske, nord for linjen Bølsbøl-Gotrupel vil landet holde sig rent dansk, da man endnu ikke der er kommet så vidt, at der tales tysk med børnene. Kun de indvandrede vil her i hjemmet bruge tysk. Plattysken vil endnu ikke i dette tidsrum nå op til Nordslesvigs grænse, og ad anden vej end ved den langsomme fremtrængen sydfra af plattysken — uden spring — fortyskes ikke Nordslesvig. *) Det indrømmer også Tyskerne, således hr. Adler. Hvor langsomt tyskens fremskridt vil være, kan også udregnes af, hvad den har vundet i de 28 år siden 1864. I dette tidsrum er kun Vanderup sogn og det meste af Fjolde gået over fra at være overvejende dansk til at blive overvejende tysk, og i den sydlige halvdel af Hanved, i Vi, Hjoldelund, det meste af Haksted og noget af Læk er man begyndt at tale tysk til børnene, uden at de fleste steder disses sprog senere i livet påvirkes heraf. — De danske Nordslesvigere kan drage ånden endnu; de har tid til at vente, og lov til at håbe.

*) S. 107 meddeler Adler, at det i modsætning til de dansk-talende Mellemslesvigere falder Friserne let at lære højtysk og udtale det rent.

IV.

Vest for det danske midtland ligger Nordfrisland. I de nordfrisiske egne er det først værd at lægge mærke til den „durchsetzung“ med plattysk, der allerede næsten helt har fortæret de sydligste sogne og sprængt det frisiske sprogområde ved en kile, hvis indgangspunkt har været Bredsted; længere nordpå er der dannet plattyske enklaver og i de allerfleste sogne skabt tysktalende mindretal. Kun sognene Lindholm, Risum, Foretoft, Okholm og Bordelum kan endnu kaldes så nogenledes ublandede. Selv så højt mod nord som i Nibøl, Dedsbøl og Dagebøl har plattysken anseelige mindretal, en tredjedel, en fjerdedel og en fjerdedel af befolkningen. Denne sprogforandring skal jeg ikke følge i det enkelte; jeg vil kun betone, hvad jeg allerede i teksten til mit sprogekort har ytret: Hidtil har Frisernes vedhængen ved deres gamle sprog gjort Frisland til et bolværk, gennem hvilket plattysken ikke kunde nå frem til de danske egne. Nu vil dette bolværk snart være betydningsløst. Faren for det danske sprog i Mellem-slesvig vil om nogen tid komme ligesåvel fra vest som fra øst.

Endvidere vil jeg slå den sætning af Adler fast, at ved giftermål mellem Frisere og Tyskere går næsten altid frisisk tabt som familiesprog. Vi så ovenfor, at i det blandede bæltets nordlige del som overalt i Nordslesvig er det modsatte tilfældet. Den indflyttede tysker giver sin familie sognets danske sprog. Vi ser heraf, hvor anderledes livskraftigt det danske folkesprog er.

Endelig må lidt nøjere omtales den mærkelige kendsgerning, der også vidner om det danske sprogs livskraft under de ugunstigste forhold, at i de nordligste af de

frisiske sogne trænger dansk frem på bekostning af det oprindelige sprog. I Embsbøl kappes dansk og plattysk i lige grad om at fortrænge frisisk, men er endnu ikke kommen vidt. I Horsbøl allerede har dansk overtaget over plattysk i kampen, i Klangsøl er tallene endnu mere til gunst for det danske sprog, og dansken har vist fremtiden for sig, eftersom allerede flertallet af børnene kan forstå og tale dansk. Aventoft sogn, der tidligere er omtalt som rent dansk, er en erobring fra frisisk, og Rødenæs og Nykirke er så gennemsyrede med dansk, at disse sogne snart vil være overvejende dansktalende. „Videst er denne proces kommen i den nordlige del af Nykirke sogn Her har det danske allerede fuldstændig fået hjemstedsret, så at indvandrede frisiske personer og familier senest i andet slægtled plejer at antage det danske sprog“ (Adler). I Nykirke sogn taget under eet har 80 familier frisisk omgangssprog, 78 dansk og 8 blandet (26 familier taler tysk), så dansken er lige ved at komme op over frisisk i det hele sogn sammenlagt; i Rødenæs er der 62 frisisktalende familier mod kun 28 dansktalende og 7 med blandet sprog (5 taler tysk), men i den yngste slægt er forholdet bædre for dansk: af skolebørnene talte ved optagelsen i skolen 48 frisisk, 25 dansk og 1 bægge sprog (2 talte tysk). *)

*) Udenfor de nævnte frisiske sogne findes ringe danske mindretal i Høgel i Breklum sogn vest for Hjoldelund (6 familier), i Stedesand sogn (5 familier), i Enge by (3 familier), i Knorborg, Søholm og Holtager i Enge sogn (14 familier) og i de to frisiske byer i Læk sogn, Ø. Snattebøl og Klintum (12 familier); i disse to byer, i Søholm, Holtager og Enge er de dansktalende familier hjemmehørende i sognet, i Høgel, Stedesand og Knorborg er de indvandrede.

Efter Adler må List, Silds nordpynt, udgå som rent dansktalende og henføres til det sprogblandede område. I de sidste ti år er der indvandret så mange Frisere og tysktalende, at af de 70 beboere af odden nu 21 taler tysk og 21 frisisk til daglig.

(Fortsættes.)

Tre Sønderjyder i den danske Kunst.

Biografiske Skitser af H. R. Baumann.

Christoffer Vilhelm Eckersberg.

Garnisonskirken ude ved St. Anna Plads deler ydre Kaar med de fleste andre Kirker i Kjøbenhavn; manglende enhver arkitektonisk Skjønhed er den ude af Stand til at paadrage sig Nogens Opmærksomhed. Og dog standser de Forbigaaende ofte ved Gitteret for at betragte et Bronce-relief, der er indsat i Kirkens Mur og forestiller en aldrende Kunstner ved sit Arbejde.

Relieffet er et lidet Mindesmærke over Christoffer Vilhelm Eckersberg, en af Danmarks største Kunstnere. Havde han været Søn af et større Land, var Mindesmærket vel blevet anseeligere og tillige en Prydelse for dets Hovedstad. Herhjemme maa vi som oftest nøjes med det mindre, skjøndt det større rettest vilde være paa sin Plads.

Som Dreng færdedes Christoffer Vilhelm Eckersberg ved Sundeveds smilende Kyst i Nærheden af Landsbyen Blans i Ullerup Sogn. Derhen var han flyttet med sine Forældre fra Blaakrog i Varnæs Sogn, hvor han var født den 2den Januar 1783. Faderen var foruden Snedker tillige Maler og skal ikke have manglet Evner som saadan; thi foruden at stryge Vægge og Døre dekorerede han Solhatte med smukke Rosenkrandse og nød Anseelse derfor paa Egnen; men det, som hos ham kun var svage Spirer, skulde hos Sønnen udvikle sig til herlig Blomstring.

Tidligt begyndte Sønnen at gaa sin Fader i Næringen, og en hvid Kat samt en Baad, der er trukken paa Land, hvormed han havde prydet Væggen i sine Forældres Stue, vakte især hans Kammeraters udelte Beundring. Naturligt var det derfor, at Faderen satte Drengen i Malerlære; først sendtes han til Aabenraa og senere til Flensborg, hvor han blev til sit tyvende Aar. I denne By fandtes endnu for et halvt Aarhundrede siden en Disk i en Kjøbmandsbod, som Eckersberg havde dekoreret med Landskaber; den er forlængst bleven afløst af en „finere“ og senere fuldstændig forsvunden; Kræmmeren havde jo ikke bedre Forstand. Men i Begyndelsen af Aarhundredet fandtes der i Flensborg heldigvis Mænd, som havde Forstand paa, at den unge Malersvend forstod mere end at stryge en Dør, og derfor gjorde Udveje til, at han kunde komme ind paa Kunstakademiet i Kjøbenhavn.

Derhen rejste han 1803, og om han end var nødt til i de første Aar at ernære sig som Malersvend, thi Understøttelsen fra Flensborg kunde ikke strække til, gjorde han dog paa Akademiet saa hurtige Fremskridt, at han i 1805 ikke blot vandt begge Sølvmedailler, men ogsaa den lille Guldmedaille, som tilkjendtes ham for Opgaven „Paulus som retfærdiggjør sig for Agrippa, Berenice og Festus“, og 1809 vandt han den store Guldmedaille for „Jakobs Død“. Abildgaard var den Gang Direktør for Akademiet; han viste den unge Kunstner særlig Interesse, og man sporer tydelig hans Indflydelse paa Eckersbergs Arbejder fra denne Tid.

Malerhaandværket kunde vor unge Kunstner heldigvis opgive, da han ved at udføre Tegninger for Kobberstikkerne Clemens og Lahde kunde fortjene det, han behøvede til

Livets Ophold. For Clemens udførte han seks Tegninger til den bekendte Suite Kobberstik „Skomagersvendens Historie eller det store Lod“ og fire Tegninger til „En falden Piges Historie“, og for Lahde en Række Tegninger med Emner fra Englændernes Overfald 1807 og Kjøbenhavns Bombardement. Desuden malede han i disse Aar flere større og mindre historiske Kompositioner foruden en Del Landskaber.

Uagtet Eckersberg i 1809 havde vundet den store Guldmedaille, kunde Stipendiet dog ikke udbetales ham før i 1812. Gode Venner skaffede derfor Midler tilveje, saa at han allerede den 3die Juli 1810 kunde rejse til Paris, hvor han forblev indtil Sommeren 1813. Efterat være bleven mere fortrolig med det franske Sprog, opnaede han en Plads paa Revolutionens berømte Malers, Louis Davids Atelier. Dette Ophold blev af stor Betydning for Eckersberg, der paavirkedes stærkt af Davids sikre Tegning, klare, lyse Farver og Kjærlighed til Naturen, derimod mindre af hans historiske Stil og Liniernes Strenghed. Paavirkningen føles i det til Horne Kirke ved Faaborg udførte Alterbillede „Kristus, som lader de smaa Børn komme til sig“, og i det store Billede paa den kgl. Malerisamling „Moses lader det røde Hav træde tilbage og Pharaos Hær oversvømmes“, hvilket Arbejde fuldførtes i Rom.

Til denne By rejste Eckersberg den 5te Juni 1813 fra Paris med en Veturin. Rejsen var meget fornøjelig, og i sine Breve fortæller han livfuldt om sit Rejseselskab, af hvilket „den behagelige“ Signora Neri, der havde været ansat ved Operaen i Paris, især syntes at have gjort Indtryk paa ham.

I Rom fandt han en trofast Ven i Thorvaldsen, og med hvilken beundrende Kjærlighed Eckersberg har set op til sin berømte Landsmand, spores bedst i det kostelige Portrait, som han har malet af ham under sit Ophold i den evige By. Nu hænger Billedet i Kunstakademiets Festsal paa Charlottenborg og er jo ligesaa bekjendt som berømt, men vi kunne dog ikke undlade at gjenkalde i Læserens Erindring de vidunderligt tegnede Hænder, det skønne Hoved og fremfor Alt dette Blik, gennem hvilket den store, mægtige Aand, som iboede denne herlige Skikkelse, aabenbarer sig. Jo oftere man ser dette Billede, desto stærkere betages man af det, og man fristes til at sige, at der i Danmark aldrig er malet et skønnere Portrait.

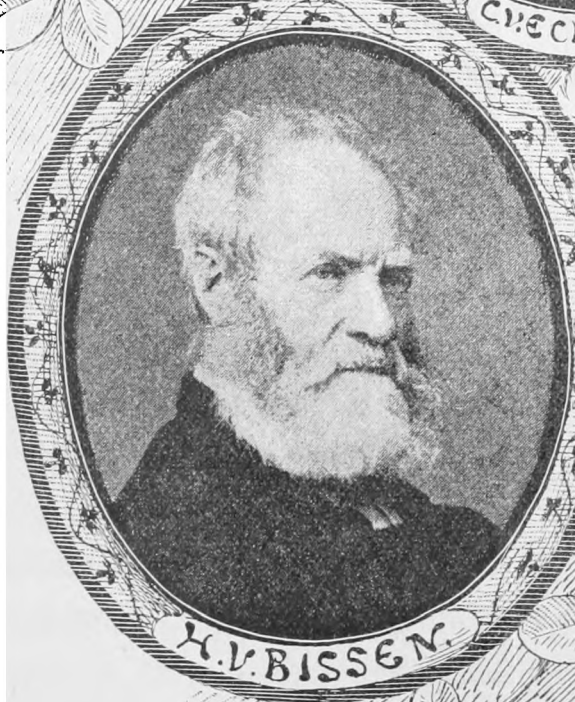
Under sit Ophold i Rom udførte Eckersberg tillige en hel Række Prospekter af Byen og dens maleriske Omegn, der vel nærmest maa betragtes som Studier, men som paa Grund af den omhyggelige Tegning og fine Farvete tone skattes højt.

I August 1816 vendte Eckersberg tilbage til Kjøbenhavn og blev den følgende Maaned agreeret til Akademiet. Til Medlemsarbejde fik han Opgaven „Balders Død“, men dette Arbejde optog ham saa længe, at han først den 25de Oktober 1817 kunde optages som Medlem af Akademiet. Samme Aar, i Februar Maaned, havde han ægtet Elisabeth Cathrine Julie Juel, en Datter af vor bekjendte Portraitmaler Jens Juel.

Abildgaard var jo allerede død i 1809; men den ved hans Død ledigblevne Professorplads var ikke bleven besat, uagtet der havde været Ansøgere nok om den. Man ventede paa den rette Mand, og denne blev funden, da Eckersberg den 18de April 1818 enstemmig blev valgt til Professor.

C. WECKERSBERG

H. V. BISSEN

HEIMR. HANSEN

Handwritten signature or mark

Den nye Professor flyttede ind paa Charlottenborg, og den Alsidighed og udmærkede Dygtighed, hvormed han røgtede sit Embede, blev af den største Betydning for den danske Kunst og de danske Kunstnere; thi for Eckersberg var det ikke nok selv at være Kunstner, han vilde ogsaa gjøre sin Kunst frugtbringende. Og denne Opgave forstod han at løse paa en Maade, som kun Faa har været i Stand til. Talrig var Antallet af hans Elever, blandt hvilke kan nævnes Mænd som Bendz, Købke, Kuchler, Marstrand, Adam Müller, Roed, Skovgaard og Lundbye, Mænd, hvis Arbejder staa som straalende Stjerner paa den danske Kunsthimmel; men Eckersberg forstod at lade enhver af dem udvikle sig selvstændigt, han hørte ikke til de Lærere, der forlange, at Eleverne slavisk skulle efterligne deres Mester. Men samtidig med, at Eleverne fik Lov til at udvikle deres eget Kunstnernaturel, kunde de ikke undgaa at paavirkes af Lærerens varme Kjærlighed til Naturen, aabne Sands for Virkeligheden, sanddru Gjengivelse af det Sete og at tilegne sig den Skarphed i Omridsene og Fasthed i Modelleringen, der var saa ejendommelig for Mesteren. Stor var Eckersberg som Kunstner, men man kunde næsten fristes til at anse ham for endnu større som Lærer; thi som saadan blev han Fader til den nationale Kunst i Danmark.

Optoges Eckersberg nu end meget af denne sin Virksomhed ved Akademiet, fandt han dog Tid til at male en betydelig Række udmærkede Portraiter, blandt hvilke vi som de lettest tilgængelige blot ville nævne det Nathansonske Familiebillede paa den kgl. Malerisamling og Frederik VI med sin Dronning og sine Døttre paa Rosenborg.

Desuden udførte Eckersberg mange Historiebilleder

og Altertavler. Blandt de første udmærke de otte store Malerier til Kristiansborg med Emner fra de oldenborgske Kongers Historie sig ved deres historiske Troskab og Følelse for Natursandhed, men man føler tillige, at den Kommission, som har givet Opgaven, har forstaaet sig bedre paa Fædrelandshistorien end paa, hvorvidt de opgivne Emner egnede sig til kunstnerisk Behandling. Derved har den paa Kunstneren lagt et Baand, hvis hæmmende Virkning spores i Arbejdet.

I Altertavlerne lægger Eckersberg som oftest en smuk religiøs Følelse og fin psykologisk Sands for Dagen, men paa Grund af disse Arbejders Talrighed kan man ikke undres over, at nogle af dem ere lidt matte i Virkningen og smaalige i Udførelsen. Som de betydeligste kunne nævnes „Kristus i Gethsemane“ (Svendborg), „Kristus og den samaritanske Kvinde“ (Hornbæk) og „Bjergprædikenen“ (Nyborg).

Fremgaar allerede af Ovenstaaende Eckersberg store Alsidighed, kunde man dog fristes til at fremhæve hans Virksomhed som Sømaler som den betydeligste, ja man kan med Rette kalde ham Skaberen af det danske Sømaleri.

Spiren hertil blev sikkert lagt, da han som Dreng færdedes ved Sundeveds smilende Strande og ofte fulgte Faderen paa Fisketoure i Aabenraa Fjord og Alssund. Tidligt modtog han her Indtryk af den store, frie Natur, af Sø og Luft, Solnedgang og Blæst. Paa Væggen i Forældrenes Stue var jo Emnet til hans tidligste Maleri „En Baad trukken op paa Land“. Denne Kjærlighed til Havet var ham indpodet fra Ungdommen af, dog ikke til det store, vilde Hav, men til den milde, fredelige Sø mellem

vore Øer. Derfor henter han ogsaa sine Motiver væsentlig fra Øresund, udenfor det gaar han sjældent; men indenfor dette mindre Omraade hersker han med overlegen Souverainitet.

Eckersberg Virksomhed som Sømaler kan man dele i tre Perioder. I Billederne fra 1821—28 er Penslen blødere, Farven kraftigere og varmere end i de følgende. I Tiden fra 1829—38 aabenbarer sig en skjønnere Tegning, en finere, grundigere Udførelse af Skibene, en fortrinlig Fordeling af Planerne, men tillige en koldere Farve. Som Arbejder fra denne Periode ville vi fremhæve „Et russisk Linieskib“ og „Linieskibet Dronning Marie“ paa den kgl. Malerisamling og det i Privateje værende Arbejde, hvortil Emnet er hentet fra Ewalds „Fiskerne“ og hvis Titel er „Fiskere fra Hornbæk, som fra et indstrandet Skib have reddet og ilandbragt Skibsføreren, den sidste tilbageblevne af Besætningen“. Billedet er kun lille, men virker saa storladent ved den alvorlige Naturscene, ved sine kraftige Linier, ved de skummende Bølgekamme, drivende Skyer og ved de med Helheden udmærket samstemmende Figurer.

Til ligefrem Mesterskab hæver Eckersberg sig i Søbillederne fra 1839—48, og man forbauses over Farvens Dybde og Kraft, over det glimrende Perspektiv og over Blødheden i Bølgenes Bevægelse. Mange Arbejder fra denne Periode kunde nævnes, men ligesom ovenfor ville vi anføre de lettest tilgængelige, nemlig „Parti af Øresund“ og „Parti af Kjøbenhavns Rhed“ paa den kgl. Malerisamling.

Efter 1848 aner man, at Kunstneren nærmer sig Støvets Aar; Øjet er svækket og Haanden usikker; maa

man end stedse anerkjende selv i de seneste Arbejder Skibenes smukke Bevægelse og Bølgernes forskellige Karakter, føler man dog, at Timeglasset snart er udrundet. Men var Evnen end svækket, var Kjærligheden det ikke; det sidste Arbejde den famlende Haand syslede med, var et Søbillede. Den 22de Juli 1853 drog den store Kunstner sit sidste Suk, et Bytte for den Byen hærgende Kolera-epidemi.

Er det Mindesmærke, Samtiden har rejst over Christoffer Vilhelm Eckersberg kun uanseligt og lidet, saa er det Minde, han har rejst sig selv i den danske Kunst, desto større.

Herman Vilhelm Bissen.

Ved Kanalen, ligeoverfor Arsenalet, ligger en lav, uanselig Bygning, næsten fattig af Ydre, som en Fremmed næppe vilde skjænke et Blik, end sige en Tanke, men som for os Danske ligger omstraalet af Mindets Glorie. Bag dens lave Mure lød Mejslens Klang i det skjøne, hvide Marmor, under dets gamle Tag rejste sig i det vaade Ler de herligste Værker, kaldede til Live af den Genius, som var Hersker derinde, og hvis Navn var Herman Vilhelm Bissen.

Ogsaa han var en Sønderjyde, helt nede fra den gamle Slesvig By, hvor han saa Lyset den 13de Oktober 1798. Sin Barndom henlevede han dels dér dels i det smukke Angel, og da han alt som Dreng viste kunstneriske Evner, blev han i sit attende Aar sendt til Kjøbenhavn for paa Kunstakademiet at uddannes som Maler, og som saadan vandt han den lille Sølvmedaille 1819. Lysten til at blive

Billedhugger var imidlertid vaagnet, og da han 1821 vilde konkurrere til den lille Guldmedaille, tog han begge Fags Redskaber med sig; han var ikke paa det Rene med sig selv, hvilken Vej han skulde vælge. Et Tilfælde — hans Farvespatel knækkede — afgjorde Spørgsmaalet for hele Livet; han udførte Opgaven „Josefs Brødre vise Jakob hans Søns blodige Kjortel“ som Relief og fik Medaillen. To Aar efter vandt han den store Guldmedaille for „Jairi Datter“ og opnaaede derved Retten til Akademiets store Rejsestipendium.

I Rom traf Bissen Thorvaldsen, som den Gang stod paa Berømmelsens Tinde, men han ligesom ikke vovede at nærme sig frimodigt den store Mester, hvis Værker han dog beundrede saa højt, han følte sig selv saa ringe. Denne Tilbageholdenhed, der havde sit ædleste Udspring, blev udlagt som Stolthed og Skinsyge, og der hengik nogen Tid, inden Thorvaldsen lærte at skatte Bissen baade som Menneske og Kunstner; men da Isen først var brudt, blev Venskabet desto inderligere. Med Varme sluttede han sig ogsaa til den noget ældre danske Billedhugger Herman Ernst Freund, og i Rom begyndte et Samliv, der fortsattes paa den skønneste Maade efter begges Hjemkomst til Danmark.

Under sit første Ophold i Italien, der varede omtrent ni Aar, udførte Bissen allerede flere Arbejder, saasom „Belisar“, „Blomsterpiggen“, Relieffet „Kristus vadsker Apostlenes Fødder“, der vakte fortjent Opmærksomhed, men det var dog først efter Hjemkomsten i 1834, at Bissens Geni udviklede sig i hele sin Herlighed.

Som Medlemsarbejde (1835) udførte han den fine, yndefulde „Valkyrie“, og i den store Frise „Bacchus og

Ceres bringe Menneskene Kulturens Gaver“, der udførtes til Riddersalen paa Kristiansborg, aflagde han en glimrende Prøve paa den Friskhed, hvormed han forstod at behandle Emner fra den græske Oldtid. Fra nu af voksede hans Virksomhed i forbausende Grad; Slag i Slag fremstod det ene betydelige Arbejde efter det andet. Nede i det store Atelier havde de talrige Elever, der ikke blot fra Danmark, men ogsaa fra Norge, Sverige og fremmede Lande strømmede til for at lære hos den store Kunstner, fuldt op at gjøre med at arbejde efter Mesterens Udkast eller udføre de færdige Modeller i Marmor. I det mindre Atelier oppe under Taget, foran hvis brede Vindue Cypresser og Palmer voxede i yppig Fylde, hvor store italienske Edderkopper spandt deres gyldne Spind mellem barokformede Kaktus, hvor Firben vimsede om mellem Planternes Grene, hvor Vagtler og smaa Skildpadder opsøgte de varme Solstråler, dér færdedes Bissen alene og lod af det vaade Ler de Tanker, der fyldte hans Sjæl, rejse sig til Liv i uforlignelig Skjønhed.

Paa dette stille Sted saae „Orest“ Lyset. Efter Oraklets Befaling har han dræbt sin Moder for at hævne Faderen; med det bloddryppende Sværd begiver han sig til Raadet for at fortælle sin Daad, da viser sig pludseligt Moderens Hævgudinder med truende Slangesvøber, og i navnløs Rædsel iler han bort. Denne grændseløse, sjælelige Angst har Bissen forstaaet at give med samme Mesterskab som Udtrykket for den legemlige Lidelse i „Filoktet“, der ikke vover at sætte den af Herakles forgiftede Pile ulægelig saarede Fod fast ned mod Jorden; krampagtig støtter han sig til Buen, medens hans anden Haand fortvivlet omklamrer Koggerets brede Baand foran Brystet; hver Muskel

i det stolte Legeme bæver i Smerte. Og hvor herlig er ikke „Achilles“ i sin Harm og Sorg over, at man har frarøvet ham den elskede Briseis.

Med aldrig svigtende Sikkerhed forstaar Bissen i hvert enkelt Tilfælde at give netop det, som det kommer an paa. Den ophøjede Ro i „Apollo“ og „Minerva“, Myndigheden i „Moses“, Højheden i „Kristian IV“, Selvsikkerheden i „Tyge Brahe“, Kjækheden i „Tordenskjold“, den digteriske Beaandelse i „Oehlenschläger“, Jevnheden og Ærligheden i „Frederik VI“, det Folkelige, Vennesæle i „Frederik VII.“

Bissens Buster ere hartad vidunderlige og overgaa næsten Thorvaldsens; saa fine i Følelsen, saa sjælfuldt opfattede, saa talende i Udtrykket, saa fuldendte i Formen.

Fortrinlige ere ogsaa de ædle Kvindeskikkelser, hvormed Bissen smykkede Dronningens Trappe paa Kristiansborg. Bestillingen lød paa atten Statuer, men hvor sindrig har Bissen ikke løst denne Opgave. Blandt Danmarks Dronninger valgte han den ædle Thyra, den fromme Dagmar, den statskloge Margrethe og den heltmodige Philippa. Til de andre fjorten valgte han Kvinder, som de græske Digtere og de nordiske Sagn have foreviget. At nævne dem alle, er ikke her paa sin Plads, kun fremhæve enkelte for at vise, med hvilket Snille Bissen forstod at finde Pendanter i de forskellige Sfærer. Den stolte Skjoldmø „Brynhilde“, hvem Sigurd elskede, og den modige Amazone „Antiope“, som vandt Theseus Kjærlighed; „Gudrun“ overvældet af Sorg over Sigurds Død og „Andromache“, der ser Hektor ile til den for ham saa skjæbnetunge Kamp; „Alkestis“, der frivilligt gik i Døden for at frelse sin Husbond, Kong Admetos, og „Nanna“, hvis Hjerte brister, idet Balder lægges paa Baalet.

Da der skal rejses et Mindesmærke i Anledning af Slaget ved Fredericia, vælger Bissen ikke den kommanderende General omgivet af sine krigskyndige Officerer, saaledes som man saa ofte ser lignende Monumenter i Udlandet; han tager den menige Soldat, der jublende svinger en frisk Bøgegren, medens Foden træder paa et Stykke erobret Skyts, og han giver os derved et saa enkelt, men tillige saa veltalende Symbol paa Sejren. Men ved dette Arbejde var tillige en anden, en hel ny Opgave at løse, nemlig at fremstille en Sejerherre i den tarvelige Soldaterdragt. Kunstneren kunde her ikke tye til alle disse, af tidligere Kunstnere saa ofte benyttede flatterende Biting, hvad enten de bestaa i et romersk Imperator-kostume eller en flagrende Generalskappe og bølgende Fjer paa Hatten. Sligt havde Bissen ikke Behov for; ved uforbeholden at slutte sig til Virkeligheden formaaede han at give den prunkløse Soldaterdragt en ægte plastisk Karakter og Helheden en saa storladet Virkning.

Medens vi i „Landsoldaten“ ser Jublen over Kampen for det elskede Fædreland, møder os i det store Relief over Heltegraven den dybe, smertelige Alvor, hvormed to Soldater bære den faldne Kammerat til det sidste Hvilested. Og saa den stolte „Løve“ paa Flensborg Kirkegaard — dog ved Mindet om den forsmædelige Skjæbne, der ramte dette Gravminde, krymper Hjertet sig smerteligt sammen.

Som Bissens Kunst, saa var han selv, ædel og sandru, trofast og elskelig. Derfor var Sorgen ogsaa stor, da Budskabet lød den 10de Marts 1868, at Døden havde kaldet ham bort fra hans rige Virken. Faa Dage efter var Antiksalen paa Charlottenborg draget med Sort, fra hvis mørke

Baggrund Bissens mægtige Buste tavs skuede hen over de Mange, som med Kongehuset i Spidsen havde givet Møde. I en gribende Tale skildrede hans trofaste Ven, Professor Høyen, Bissen som Kunstner og Menneske og rejste ham i Ord et Eftermæle, der vil staa urokkeligt i de kommende Tider.

Heinrich Hansen.

Over ingen af Danmarks Konger hviler et saa ejendommeligt romantisk Skjær som over Kristian IV, han er Folkets verdslige Helgen og tilbedes i de af ham rejste herlige Bygninger, de skjønneste Danmark har i Eje. Hvem gribes ikke af den forunderlige Poesi, der hviler over Frederiksborg og Rosenborg, og hvor langt stærkere maatte saa ikke denne Skjønhed gribe en ung, for sit Kald varmt følende Kunstner. Men ligesaa stor hans Kjærlighed var til disse stolte Fortidsminder, ligesaa flittig var hans Haand til i talrige, fortrinlige Billeder at gjengive ikke blot disse Bygningers herlige Ydre, men ogsaa de prægtige Sale og Gemakker, de indesluttede. Udført i Farvetryk pryde disse Arbejder nu mange Hjem; at erhverve Originalerne er jo kun de Færreste forundt.

At nævne Kunstnerens Navn er jo egentlig overflødig, vi vide jo alle, at han hedder Heinrich Hansen. Det er det „nom de guerre“, under hvilket han har erhvervet sine kunstneriske Laurbær, og med hvilket han stedse vil mindes.

Heinr. Hansen stammer fra Sønderjylland, og dette forstod man saa godt, naar man kjendte ham personlig. Hele hans Væsen var præget af denne Bonhomie, der er

ejendommeligt for Sønderjyden, og han omfattede sit Fødeland, efter at det var løsrevet fra Moderlandet, med forstærket Kjærlighed. Han er født i Haderslev den 23de Novbr. 1821 og kom som ungt Menneske i Malerlære i Flensborg, Forældrenes Fødeby. Ved dette Arbejde blev han fortrolig med Teknikken og med det for en Kunstner nødvendige Materiale, hvilket blev af stor Betydning for hans senere Virksomhed.

Fra Flensborg drog Heinr. Hansen 1842 til Kjøbenhavn, hvor han som Elev af Kunstakademiet uddannede sig til Dekorationsmaler og strax blev benyttet ved Udsmykningen af Thorvaldsens Museum. Hurtig efter hinanden vandt han Akademiets lille og store Sølvmedaille, den sidste endog to Gange, og tiltraadte 1847 med offentlig Understøttelse sin første Udenlandsrejse, der væsentlig gjaldt Tyskland, fra hvilken han medbragte en Række Studier med Emner fra de mangfoldige, interessante Bygninger hos vore sydlige Naboer, og fra nu af dyrkede Heinr. Hansen væsentlig Arkitekturmaleriet, paa hvilket Omraade han i Tidernes Løb er bleven Danmarks betydeligste Kunstner.

Paa gjentagne Rejser besøgte Heinr. Hansen saa godt som alle større europæiske Lande, og overalt fængslede han til Lærredet de interessanteste Motiver, lige oppe fra Trondhjem og Skotland og ned til Spaniens og Italiens solrige Egne. At opregne her hele Rækken af den forbausende flittige Kunstners talrige Arbejder vilde være uoverkommeligt; men Enhver, der jævnligt har besøgt vore Udstillinger, vil mindes hans Gjengivelser af belgiske Kirker, Alhambras Søjlegaarde, Dogepaladsets Pragtsale, af Kirker, Klostre, Paladser og Patricierhuse i Italien, Spanien, Frank-

rig og mange andre Lande. Disse Arbejder tiltale ikke blot ved Valget af Motivet, men forbause tillige ved Udførelsen af samtlige Detailler og ved det fortrinlige Perspektiv; intet Under, at Heinr. Hansen alt tidligt blev knyttet til Akademiet som Docent i dette Lærefag, hvilket han beherskede som Faa. Vor Kunstners Arbejder ere gjennemgaaende af mindre Omfang, men at han ogsaa forstaar at tumle med store Masser, har han vist i sit Billede „Parti ved Gammelstrand“, der tilhører den kgl. Malerisamling, og i „Arvehyldningen paa Kjøbenhavns Slotsplads“, som han udførte til Nationalmuseet paa Frederiksborg. Paa sine betydelige Evner som Dekorationsmaler aflagde han en glimrende Prøve ved at male de mægtige Sandstensrammer omkring Vilh. Marstrands herlige Billeder af Kristian IV Historie i denne Konges Gravkapel ved Roskilde Domkirke. Med Pensel og Farve har han paa Kapellets Væg fremkaldt et saadant Sandsebedrag, at mange Besøgende først ved at lægge Haanden paa den flade Mur kunne overbevises om, at Rammerne ikke ere udhuggede i virkelig Sandsten.

Det er dog ikke blot som Arkitekturmaler, at Heinr. Hansen indtager en fremragende Plads, ogsaa hans Virksomhed for at hæve og udvikle det danske Kunsthåndværk er af allerstørste Betydning. En rig Anledning hertil frembød Gjenopførelsen af Frederiksborg Slot. Faa vare jo saa fortrolige med denne herlige Bygnings mindste Detailler som Heinr. Hansen, og derfor var han fremfor nogen Anden i Stand til at give nøjagtige Tegninger til de Rum, der skulde gjenopføres i deres oprindelige Skikkelse, saasom Riddersalen, Rosen og Bedestolen. At arbejde efter disse Tegninger var af stor Betydning for de derved be-

skjæftigede Haandværkere, de lærte mangt og meget, der vil bære Frugt i Fremtiden. Men ogsaa paa andre Omraader blev det Heinr. Hansen forundt at virke til Gavn for det danske Kunsthaandværk. Det var nemlig ham, hvem Oprettelsen af „Kunstflidslotteriet“ skyldtes, hvis Formaal var gjeennem Bortlodning af Kunstflidsgjenstande at tilvejebringe Midler til Slottets Gjenopførelse, og ved denne sin Virksomhed, til hvilken han forstod at knytte vore betydeligste Kunstnere, er det lykkedes ham at forædle Smagen blandt Haandværkere og Publikum.

Rig og betydningsfuld har hans Virksomhed været. Intet Under derfor, at vort Lands Konge paa forskjellig Maade, ved Udnævnelse til Etatsraad og Tildeling af høje Ordensdekorationer har hædret ham, ligesom ogsaa udenlandske Fyrster paa lignende Maade have vist ham deres Anerkjendelse. Kunstnernavnet „Heinr. Hansen“ vil dog overleve alt dette.

I den unge Kunstners Sjæl tændtes en beundrende Kjærlighed til Kristian IV og hans skønne Værker, og denne Kjærlighed slukkedes aldrig. Vi skylder Heinr. Hansen, at Neptun-Fontainen atter rejstes i Frederiksborgs ydre Slotsgaard — Midlerne hertil skjænkedes jo af en Mand, hvis Navn altid vil mindes med Taknemmelighed af det danske Folk — og endnu syslede Heinr. Hansen med Arbejder til Fuldendelsen af det skønne Slot ved den skovomkrandsede Indsø, da Døden mildt kaldte ham bort den 11te Juli 1890.

Om Haderslevs tilstand som købstad for hundrede år siden.

To artikler i „Schleswig-Holsteinische Provinzial-Berichte“.
Meddelt i oversættelse af Jens Jørgensen.

Hvorfor afsætter den haderslevske landmand hellere sine varer i det fjærne end i nærheden?

(Schlesw.-Holst. Prov.-Berichte 1792 V. 181—83).

Landmanden i hertugdømmet Slesvig eller rettere undersåtten i Haderslev amt har ejendomme næsten tæt op til byens (Ribes) porte, og dog mærker man ikke, at han søger at skaffe sine produkter afsætning i Ribe. Han tager hellere vejen til Løgumkloster, Tønder, Haderslev, ja oftere kører han endog til Flensborg, byer, der ligger 4—5, Flensborg endog 6—7 mil borte fra hans hjem. Kan man ikke her med billighed opkaste det spørgsmål: Af hvilke grunde bevæges landmanden i disse egne til hellere at afsætte sine varer i det fjærne end i nærheden? Man kan formode, men ikke bestemt angive noget. Jeg vil altså heller ikke have andet end formodninger sagt eller nedskrevet. Den første årsag synes mig at være rigets fra provinsernes forskellige forfatning. I Ribe er den såkaldte konsumption indført, en statsafgift, der i Tyskland er bekendt under navn af licent, men hvorfra hertugdømmerne, på

grund af deres rettigheder og erhvervede privilegier, er fritagne. Denne afgift holder vel på den ene side landmanden tilbage, dog holder jeg den vel ikke for den nærmeste årsag til at fjærne sig så meget fra handelen med denne stad, som tilfældet er. Den vigtigste grund er vel den, at Ribe driver langt mere landvæsen end købmandskab, så at han altid forud véd, at han ikke vil kunne få sine produkter afsatte til en sømmelig pris på grund af konsumtionens forstørrende udgift. Han kører altså hellere et par mil længere. Alene derfor må byen som købstad lades ude af betragtning. Altså med et ord, når handel og vandel, som ene kan hæve en by, sover, bringer det svaghed og armod.

Det ser ikke bedre ud med Haderslev; heller ikke der kan landmanden ret — af de nylig nævnte grunde — blive af med sine produkter. Også denne fordums blomstrende by driver mer agerbrug end købmandskab. Handel og vandel tager årlig af, og byen bliver kendeligen fattigere, end den nogensinde har været. Avktioner skaffer imidlertid trommen og udråberen nok at bestille. I stedet for, at Haderslev en gang byggede fregatter og havde to til tre skibe i søen, kan den nu ikke længere trods al dens tilsyneladende luxus skjule sin nedgang for et forskende blik. Når byen ikke hurtigt kan bruge alt, hvad landmanden bringer, så bliver — netop ved den ringe og uvisse afsætning af landmandens produkter — det omliggende land ikke nær så befolket, som det billigt kunde og skulde. Man mærker alle de mangler, som forf. s. 67 fortæller os om Norge. I byerne er håndværkerne mere landmænd, end de skulde være, og på landet bøder, klistrer og lapper landmanden efter ævne af brist på håndværks-

folk, på sit hus og sine redskaber, og alt er og bliver da, for at tale med apostelen Paulus, stykkevis. Begge stænder véd egenlig ikke, hvad de er. Købstæderne taber mærkeligen i deres næring og ligner, som forf. meget rigtigt siger, mere landsbyer end købstæder. (Af Oederiana s. 103 ff.)

Som svar herpå fremkom følgende artikel i samme tidsskrift 1793, I. hefte side 145—154.

Nogle bemærkninger til spørgsmålet: „Hvorfor afsætter den haderslevske landmand hellere sine varer i det fjærne end i nærheden?“ og om købstaden Haderslevs nuværende tilstand.

Af en skrivelse til udgiveren.

„— Disse lige så rigtige som patriotiske bemærkninger fra en unævnt haderslevsk borgers pen vil De vel — jo før jo hellere, indlemme i Prov.-Ber. — — Opsatsen stemmer for resten helt overéns med det, som jeg i en tidligere skrivelse har sagt Dem om de fleste industri-grenes sørgelige forfald i Haderslev. Den kan ret passende anses som nok et foreløbigt bidrag til denne bys ønskede topografi og vil ikke være læserne af Prov.-Ber. uvelkommen.

Haderslev, 1. Jan. 1793.

A. R. v. Brinken.

Det oven for i „Schlesw.-Holst. Provinzial-Bericht“ 5te hefte 1792 anførte spørgsmål og den derpå følgende omtale af byen Haderslevs forfald har foranlediget mig, her at meddele mine tanker om denne genstand. Jeg er forud vis på, at de af alle, som er bekendte med den her værende forfatning, vil blive anerkendte som fuldstæn-

digt overénsstemmende med sandheden, og jeg ønsker, at de må blive tagne til hjerte af sande patrioter, hvem byen Haderslevs og andre byers vel ligger på sinde.

Haderslev amt har et stort omfang, og landmanden i den østlige del deraf kunde nemt afsætte sine varer, hovedsagelig sit korn, i Haderslev og Kolding, og beboeren af amtets vestlige del sine produkter i Ribe. Men erfaringen beviser tilstrækkeligt, at dette ikke sker så hyppigt, som det skulde, men at landmanden hellere bringer dem til de fjærnere byer Tønder og Åbenrå og til det endnu længere bortliggende Flensborg.

Til dette lader der sig angive forskellige grunde. De, der bor i nærheden af Haderslev, Ribe og Kolding, finder ikke afsætning nok i disse byer, fordi deres handel og skibsfart kun er ringe, fordi der ikke er anselige ølbryggerier og brændevinsbrænderier, og der ikke bliver udført meget korn til udlandet. Derfor er priserne, især i Ribe og Kolding, meget vaklende. Thi de falder ofte pludseligt, når der kommer tilførsel fra Jylland, så at den herværende landmand ofte ser sin forventning med hensyn til prisen skuffet. Er han der nu en gang, kører han ikke gærne sit korn hjem igen. Han må altså tage til takke med den ringere pris.

Bønderne i Haderslev amt må udrede alle deres afgifter i slesvig-holstensk courant. Denne mønt er som bekendt ikke gangbar i de danske byer Ribe og Kolding, og desværre! — endnu ikke indført i Haderslev, endskønt det er bleven anbefalet både af kongen og den herværende øvrighed. Brist på enighed blandt

byens indbyggere, som hver efter sin fordel helst ser dels den gamle, dels den ny mønt i omløb, også Jyllands og Fyns nærhed har hidtil hindret indførelsen. Landmanden får altså den gamle mønt for sine varer. Den kan han ikke bruge til sine afgifter og må derfor bytte den med større eller mindre tab. Derfor bringer han hellere sit korn til Åbenrå, Tønder og Flensborg, hvor han ikke blot forefinder højere priser og større afsætning, men også får ny mønt derfor. Her findes mange landmænd, der er kørte til Flensborg og nogle, som endog er kørte til Slesvig, blot for at få ny mønt. Hvilke udgifter kræver det ikke i retning af tid, heste og vogn og af fortæring! Og dog kan det lønne sig.

Hertil kommer endnu en vigtig fordel, som de har ved indkøb af deres fornødenheder, som: tømmer, brædder, jern, hør o. s. v., idet de kan få disse og andre varer billigere i Flensborg, Tønder og Åbenrå end i Ribe, Kolding og Haderslev. Når de altså behøver den slags ting, så tager de nogle læs korn med derhen. De, der bor i nærheden af Christiansfeldt, sælger deres korn der, hvor de ikke blot får ny mønt, men også forefinder forråd af varer til deres fleste fornødenheders tilfredsstillelse. Dette må være nok til besvarelse af hint spørgsmål.

Jeg vil endnu kun sige noget om Haderslev bys nuværende tilstand. At handelen og næringen her er kendeligen aftaget, og at indbyggerne i det hele taget er blevne fattigere, er i øjne faldende for iagttageren. — Denne by har det tilfælles med andre små byer, at den har meget landbrug. I nogle få år er det

taget stærkt til. Ikke blot mange købmænd og handlende, men endogså håndværkere har begyndt at lægge sig efter agerdyrkning. De førstnævnte kan, omendskønt det bringer mere tab end fordel, dog vedblive at gøre brug deraf. De kan bestride de nødvendige omkostninger, fordi de til dels ved deres handel fortjener så meget, at de der med kan erstatte tabet. Men de sidstnævnte, håndværkerne, bliver fuldstændigt ruinede ved landvæsenet, som de ikke forstår og som koster dem for meget. De mister derved den så nødvendige tid til at forrette deres arbejde, fortjenesten tager af, og de går til sidst konkurs. Derfor skulde det egentlig ikke være tilladt, at en håndværker drev landbrug i købstæderne: det skulde da være, at han havde så megen formue, at han kunde lægge sit håndværk helt til side og gøre plads for en anden duelig mand.

Om end der er nogle delige håndværkere her, så er deres tal dog alt for lidet. Men af fuskere har vi, desværre! en alt for stor mængde. Få lærer deres håndværk grundigt eller søger på rejser eller ved øvelse at opnå mere delighed i det. Mange svende tager sig en kone, så snart de er komne ud af læren. De forstår da enten ikke deres håndværk, og bliver fuskere hele deres liv, eller de driver det ikke en gang, men bliver antagne ved militæret, eller bliver daglejere. Sådanne folk får med årene stedse flere børn, forarmes daglig mere og mere, og endelig bliver de eller deres børn tiggere, som falder byens eller amtets indbyggere til byrde. Flækken Christiansfeldt gør også byen Haderslevs indbyggere nogen skade i deres næring. Her er et stort

bryggeri og brænderi og et stort bageri; her er alle slags kunstnere og håndværkere, følgelig også alle slags varer til købs. Derfor kan, som forhen sagt, de i nærheden boende landmænd ikke blot afsætte deres korn godt der, men mange kan også tage de for dem nødvendige sager med hjem derfra. Håndværkerne på dette sted udmærker sig ved deres duelighed og gør rigtig nok derved de herværende nogen skade. Men fordi deres arbejde i almindelighed er noget dyrt, så kunde der vel nok bødes der på, hvis vore håndværkere søgte at erhverve sig større duelighed, at efterligne eller vel endog at overgå dem. Således f. ex. bager bageren i Christiansfeldt bedre brød end bageren her. Derfor får enkelte indbyggere her deres brød derfra. Den derværende sadelmager laver nydeligt arbejde og har derfor havt flere store leveringer af sadler og desl. forrige sommer o. s. v.

De haderslevske håndværkeres afsætning til andre byer er liden eller ingen, og efter fradrag af omkostningerne kommer de næppe skadesløse hjem fra de fleste markeder i nabobyerne. En undtagelse herfra er kun handskemagerne, der kan blive af med så mange handsker, som de kan lave. Da de for det meste er fattige og ikke have formue til at købe læder for, så bliver de hjulpede med forskud af en herværende købmand, som afkøber dem alle deres handsker og sender dem tillige med mange andre i Jylland og Fyn lavede til Tyskland.

Men intet håndværk bliver således forsømt som murer- og tømmerhåndværket. Disse to forskellige håndværk har her været forbundne med hinanden i mange år. I gamle dage, da hver kunde arbejde selvstændig, har vi dog havt nogle duelige folk af disse

professioner. Men siden de er blevne ét håndværk og har fået udelukkende privilegium for Haderslev by og amt i en omkreds af to mil omkring byen, er dette nødvendige og nyttige håndværk kommen helt i forfald. De fleste af de såkaldte mestre har aldrig været i udlandet, har ikke lært tilstrækkeligt og kan hverken gøre tegning til en bygning eller gøre et overslag over de dertil nødvendige byggematerialier. Deres svende og håndlangere er for største delen åbenbare klodrianer og dagtyve, som enten har været kuske, tjenere, forarmede håndværkere eller lediggængere, og som i nøden tager deres tilflugt til denne forretning, hvor de kan blive antagne uden prøve. Thi der er endogså brist på dårlige murere. De har altså lejlighed til at tjene en stor dagløn med ringe møje.

Sådanne folk bliver da først håndlangere og efter nogle års forløb, eller måske før, svende. De forstår da ikke blot ingen ting, men gør sig endog flid for at lave arbejdet dårligt, for at de hvert år kan rive ned og igen bygge op og altså årlig volde indbyggerne bekostninger og ærgrelse. Skulde der være én, som gør arbejdet bedre og arbejder for sig selv, så bliver han forfulgt af de andre så længe, til han enten lader det være eller også med mange bekostninger og fortrædeligheder må søge at få sig et særskilt privilegium.

Derfor vilde det være meget gavnligt for enhver af denne bys indvånere, hvis der blev indkaldt fremmede, forstandige murere og tømrere. De vilde have meget at gøre i mange år for at genoprette det, som disse fuskere har fordærvet. Men hvorledes kan dette ske, så længe

der består et sådant håndværk, og sådanne privilegerede klodrianer bliver tålte? —

Handelen og skibsfarten her er ikke af nogen betydning og er, sammenlignet med ældre tider, taget meget af. Byens beliggenhed ved en arm af Østersøen er ellers skikket dertil, men bliver meget lidt benyttet. Nu kan den heller ikke benyttes ordenlig, fordi farvandet eller det såkaldte revier er så fuldt af grunde og sandbanker og stadig tilsandes mere og mere, så større skibe ikke kan gå ind, men må blive liggende i søen ved fjordens munding. Varerne må så bringes ind i både. Thi ordenlige pramme har man ikke, hvorfor transporten kræver tid og bekostning. Af store skibe har Haderslev slet ingen flere; men kun små jagter, som sejler på Lybæk, Flensborg og København. Heller ikke en gang disse kan sejle helt op ad revieret til lossepladsen med fuld ladning, men en del af ladningen må først transporteres i både for at lette skibene. Når disse så endelig er komne til lossepladsen, som ligger et godt stykke fra byen og kaldes den gamle skibsbro, så findes her de elendigste anstalter til at lade og losse skibene. Thi der har ikke været nogen skibsbro i mange år. Lævningerne af den gamle er i stormvejr farlige for skibe og både. Når losningen skal foregå, må man først oppebie stille vejr. Det kan undertiden vente 8—14 dage. Så bliver varerne ladet af skibene i både og fra disse på vogne, som af den grund står i vandet næsten til navene. Denne fremgangsmåde er yderst møjsommelig og farlig, og det er undertiden sket, at en tønde er falden i vandet, og varerne blevne fordærvede.

Skulde denne bys handel og skibsfart igen tage op-

sving, var det højst nødvendigt, at revieret blev rensat og der blev bygget en ny skibsbro; og hvis de større skibe så alligevel ikke, til trods for havnens opmudring, kunde sejle helt op til skibsbroen, så måtte man bygge ordenlige pramme for at kunne transportere varerne fra skibene til skibsbroen. Men hvorfra skal man tage omkostningerne, da her findes så få velhavende eller dog rige folk? Og er der endelig nogle få, som har en større formue, så vil de dog ikke gærne give en større kapital bort til den slags almennyttige indretninger, som de ikke strax kan drage gavn af, om end deres efterkommere til de sildigste slægter vilde velsigne dem derfor. Et sådant foretagende skulde heller ikke være en enkelts værk. Alle handlende og alle formuende borgere skulde uden forskel bidrage dertil og være enige med hverandre. Men denne enighed savnes helt. Den ene er skinsyg på den anden, misunder sin medborger hans velstand og søger, så godt han kan, at trække den andens næring til sig. Denne uenighed har fra arilds tid været skyld i, at fællesforetagender ikke er lykkedes, ja at halvfærdige skibe i forrige tider er blevne liggende på byggepladsen eller rådne op i vandet.

Men blev alle disse hindringer også ryddede af vejen, og alle indbyggerne éndrægtelig vilde bidrage dertil, så savnedes der dog resolute og sagkyndige mænd, som kunde føre et sådant foretagende ud i livet. Men de blev da at få fra andre byer, hvis man tilbørlig vilde lønne deres umage. Og blev et så almennyttigt foretagende virkelig sat i værk, så kunde man også med tillid vente en understøttelse fra vor nådige og velvillige regering, som søger at fremme alle undersåtters vel.

At et sådant foretagende, skønt det rigtignok er vanskeligt, dog kan udføres, har vi havt et eksempel på i byen Horsens i Jylland, som er mindre end Haderslev. Som det vil være bekendt af aviserne, har den for få år siden ladet sin havn rense og skibsbroen udvide og forlænge, så at skibene nu kan lægge til ved den og bekvemt lade og losse. Så længe en sådan forbedring ikke kommer i stand i Haderslev, vil denne bys handel aldrig komme i vejret.

En egenlig direkte handel har Haderslev i grunden slet ikke. De fleste købmænd tager deres varer fra Flensborg eller Lybæk, eller i det højeste fra Hamborg, hvor fra de da må transporteres over land fra Ribe og Højer ved Tønder. Det gør varerne dyrere, så at de ikke kan sælges her for den pris som i Åbenrå, Flensborg og Tønder. Man har heller ikke tilstrækkelig oplag her. Så snart en vare bliver stærkt søgt, er forrådet strax sluppen op. Derfor er der sædvanlig brist på alle slags byggematerialier i foråret, og man må vente så længe med bygningen, indtil de kan skaffes hid fra Åbenrå, Sønderborg og Flensborg.

Når man samler og overvejer alt dette, så kan det let forklares, hvorfor landmanden herfra hellere kører til Åbenrå, Flensborg og Tønder, og hvorfor de høkere og kromænd, som bor på landet, ikke gærne tager deres varer i Haderslev, men henter dem fra andre byer. En naturlig følge er altså, at byens handel, næring og velstand tager af; alligevel tager ødselhed i klæder, i mad og drikke, overhovedet i hele levemåden mere og mere til. Kaffe og brændevin er således blevne håndværkeren til fornødenhed, at mange

strax fortærer deres smule fortjeneste, svækker deres sundhed og virkekraft derved og lider mangel på de til brød så nødvendige penge. Fattigdommen er derfor stor, og især er der en stor mængde tiggende børn. De stakkels væsener er meget at beklage, da de hverken bliver holdte til skole eller håndgærning og altså voxer op til at blive uvidende og dårlige mennesker!

Dette kan nu være nok sagt om de grunde, hvorfor landmanden i Haderslev amt bringer sine varer, ikke til de nærmeste, men hellere til de fjærnere byer, og om Haderslev bys nuværende tilstand i henseende til handel og næring.

Endnu bliver det ønske tilbage, at sande patrioter og menneskevenner vil forene sig og ved kraftig hjælp fra amts- og byøvrigheden bidrage så meget som muligt til at forbedre og afhjælpe alle disse mangler. Bevidstheden om at have medvirket kraftigt til sine medborgeres vel og en hel bys opsving, vilde yde enhver varig glæde og erhverve ham en sildig efterslægts velsignelse.

Kong Kristian II på Sønderborg.

Af A. D. Jørgensen.

Blandt de historiske minder fra Als og Sundved forud for vor egen tid kan sikkert intet andet i betydning og ejendommeligt præg måle sig med det om kong Kristians fængsel på Sønderborg slot. Alle, der som forfatteren af denne fremstilling, er opvoksede her, vil have modtaget dybe barndomsindtryk af fortællingerne om den ulykkelige mand, der sad indemuret i sin snævre tårnstue, ene med bevidstheden om sin blodskyld og de forbandelser han havde pådraget sig ved sin grusomme og troløse fremfærd mod hundreder af sagesløse mænd og kvinder. For mig knyttede disse indtryk sig uadskilleligt til mindet om kong Fredrik VII's modtagelse i Sønderborg i efteråret 1848, gensynet af danske soldater efter de mellemliggende måneder med deres kampe på Dybbølbjerg, og den bevægede stemning på Sønderborg gade, da det rygtedes, at kongen i sin tiltale til bønderne havde erklæret hertugen af Augustenborg for „fuglfri“. Hvad jeg den dag for første gang hørte om den fangne konge, forekom mig ingeniunde som et fjernt og løsrevet sagn, men som et led i begivenheder, der syntes at strække sig tilbage i tiden, i uafbrudt broget rækkefølge, som en stadig fornyet kamp mellem konger og hertuger, danske og tyske hære. Og mere eller mindre er det vel gået alle jævnaldrende og

ynge således, idet billedet af den faldne konge er smeltet sammen med hvad vor slægt har oplevet af store og bratte omvæltninger, af tilskikkelser, der så uforståeligt har grebet ind i vort liv som for at friste vor tro på rettens og sandhedens magt. — Og dog kan intet føre os det tydeligere for øje, at sandheden og retten før eller senere vinder sejr, end netop dette mørke blad i vor kongeslægts historie, der er mærket med Sønderborgs navn.

Kong Kristian II var en mærkelig mand, både som menneske og som konge. Vidtskuende og dristig lagde han sine planer til de nordiske rigers udvikling i velstand og magt, frisindet og dansk som få af vore konger, tegnede han til at skulle grundlægge en ny og lykkelig tidsalder for vort folk. Men disse store evner og egenskaber var ikke bårne oppe af en tilsvarende personlighed; han manglede ligevægt i sindet, det rette mod og den selvbeher-skelse, der er uundværlig for statsmanden; ja han lod sig henrive til handlinger, der trodsede al ret og retfærdighed og måtte opægge alle imod ham; han kunde til tider næsten synes at være utilregnelig. Derfor svigtede også lykken ham gang efter gang; han mistede Sverige efter blodbadet i Stockholm; han opgav Danmark og Norge for et udbrud af misnøje med hans hårdhed og uordholdenhed, og da han otte år efter kom tilbage for at vove en ny kamp for kronen, trættes han snart og overgav sig viljeløs i sine fjenders hænder.

Onsdagen den 24. Juli 1532 bestemtes det i et hemmeligt møde i Helligånds kirke i København, at kong Kristian, der hvert øjeblik ventedes til byen fra Norge, skulde sættes i sikker forvaring. Tilstede var foruden danske rigsråder og holstenske landråder også kong Gustav

Vasas og hansestædernes sendebud; alle havde ved ed forpligtet sig til at fortie ikke blot beslutningen, men også de udtalelser, der faldt under forhandlingerne.

Kongen kom med frit lejde og havde altså ret til at vende tilbage til Norge, hvis ikke det attråede forlig med kong Fredrik opnåedes; dette lejde agtede man imidlertid at bortforklare for at slippe for yderligere bryderier med den farlige modstander, der endnu, som man indrømmede, havde det største tilhæng blandt menigmand i riget.

Da denne beslutning efter fangens ankomst nærmere skulde sættes i værk, forhandlede der om stedet, hvor han skulde sættes i forvaring; man var nærmest stemt for Visby på Gulland, men også Nykøbing på Falster og Sønderborg på Als nævntes; det gjaldt jo først og fremmest om at finde et sikkert sted. Da de svenske og Lybekkerne imidlertid nægtede at indgå en udtrykkelig skriftlig erklæring om, at fængslingen var en fælles beslutning, måtte de danske og holstenske råder tage hele ansvaret på sig og valget faldt derfor på Sønderborg, der lå mellem de danske øer og hertugdømmernes fastland. Søndagen den 28. Juli udfærdigede kong Fredrik den instruks, som skulde medgives de fire adelsmænd, der førte ham til sit bestemmelsessted; det var to danske (Otto Krumpen og Knud Pedersen Gyldenstjerne), en sønderjydsk (Goske Ahlefeldt, amtmand på Nørborg) og en holstensk råd (Iven Reventlov). Det blev heri pålagt dem at aflevere kongen som en fange til lensmanden på Sønderborg Ditlev Brokdorp; hans kansler og øvrige følge skulde sendes bort, tilbage til København eller ud af landet til Tyskland; kun „hans lille dreng“ skulde blive hos ham til opvartning. De skulde indsættes i det blå tårn, i sikker forvaring og

forsynes med det nødvendige; kongens rejsegods, „kasser, lader, skrin, store og små, vadsække, klæder og hvad han ellers har med sig,“ skulde forsegles og tages i forvaring, til kong Fredrik selv kom tilstede. Fire adelige hofsinder, af hvilke i det mindste de tre var fremmede, fra Tyskland (Asch v. der Werder, Jobst Bock, Peter v. Podewils), medens den fjerde (Bartelemes v. Qualen) var af en slægt, der også kendtes i Sundved, sattes til at være ham til selskab og bevogte ham. Ditlev Brokdorp skulde i et og alt indestå for fangen og derfor ikke lade uvedkommende få adgang til ham; alle, som fandtes på slottet, skulde edelig forpligte sig til ikke at stå i utilladelig forbindelse med ham eller være ham til vilje. Døde kongen, skulde slottet vel overgives til hans sønner, men fangen først udleveres til de otte råder, fire danske og fire holstenske, som havde indgået gensidige forpligtelser med kongen om aldrig at frigive ham.

Anden dagen efter forhandlede der med kong Kristian for at få ham til at samtykke i, at der blev bestemt et nyt møde i Flensborg, ved hvilket fremmede venskabelige fyrster skulde være tilstede. Kongen gik nødig ind herpå, men gav sig dog tilfreds. Straks efter afsejlede han; de var tre fartøjer i følge.

Rimeligvis var det ved denne lejlighed at mænd og kvinder strømmede sammen ved havnen i Helsingør for under tårer og høje klageråb at se den borgerkære konge drage afsted, som man vel kunde tænke sig, for bestandig; forhandlingerne i København var selvfølgelig blevne fulgte med spændt interesse fra alle sider, og selv om man ikke kendte enkelthederne, kunde det dog ikke være skjult for nogen, at man var tilsinds at gribe til hårde råd.

Sejladsen nord om øerne var langsom; de har vistnok ligget vejrfaste et eller andet sted; thi først en halv snes dage efter kom de en morgenstund forbi Middelfart og Hingsavl. Der blev givet salut med kanoner fra borgen, medens et uvejr med torden og storm stod over Bæltet.

Samme aften stod de ind ad Alssund og lagde til ved Sønderborg. Nu meddeltes det da kongen, at han måtte gå i land; han gav sig ilde og påberåbte sig løfter og breve, men måtte gøre, som der blev sagt. Han bad da om, at følget skulde blive hos ham og det lovedes indtil videre; det var ialt omtrent 16 mænd, siges der. Men næppe var kongen kommen indenfor porten, før den lukkedes efter ham, så følget blev udenfor. Kongen blev heftig og greb den nærmest stående i halsen; det kom til håndgribeligheder, ridderen Knud Gyldenstjerne tog kongen i skægget og rev den svære gyldne kæde til sig, som han havde om halsen med den kejserlige ridderorden (det gyldne vædderskind). Rimeligvis har han herved villet betegne, at kongen nu var en fangen mand, der ikke kunde bære kongelige prydelser; ordenskæden fandtes senere blandt kong Fredriks klenodjer. For at stille ham tilfreds blev imidlertid et par af følget indladte, dog kun for dagen efter atter at fjernes. Kun dværgen og to „drenge“ forblev hos ham.

Klokken var mellem 8 og 9, fredagen den 9. August 1532, St. Laurentius aften, da kong Kristian førtes ind over slotsbroen; således findes det optegnet af den daværende præst i Såtrup, Peder Bruun. Det var en begivenhed, som vel kunde sætte egnens beboere i bevægelse. Anden dagen efter døde hans eneste søn i Regensburg i Sydtyskland.

Nogle dage efter kom kong Fredrik til Flensborg; Ditlev Brokdorp mødte hos ham og blev edfæstet på de forpligtelser, der var pålagte ham. Der blev intet af mødet mellem de to konger; Fredrik var gammel og svag og kunde ikke godt tåle sindsbevægelser, det eneste som jo vilde komme ud af et sådant gensyn. Han nøjedes med at give milde bestemmelser om sin frændes fængsel.

Det er bekendt, hvorledes dette er bleven skildret i bøger og overleveringen. Denne skildring stammer fra Arild Hvidtfeld, der skriver følgende:

„På Sønderborg er han sat udi en stærk forvaring. Med det første i en runddél, på det østre tårn udi en hvælving, hvor døren blev igenmuret, så nær som et vindve, hvor igennem man stak mad ind til hannem. Han havde med sig derinde en lille dværg, han havde fået udi Norge, som tjente hannem for en dreng.“ Således sad han 12 år.

Denne skildring er imidlertid fuldstændig vildledende. Alt i året 1812 udgav Henrik Behrmann, senere arkivar i det tyske kancelli, en fremstilling af kongens fængsels-historie, der formildede billedet i flere træk. Således viste han, at det hårde fængsel rimeligvis alt var blevet formildet i årene 1538—39, medens det ikke var begyndt før nogen tid efter indespærringen, da kongens flugtforsøg havde nødvendiggjort indmuringen.

Det var dog først ved de oplysninger, som det lykkedes mig at fremdrage i året 1886, man fik et tydeligt billed af det hele fangenskab; forskellige ytringer i samtidige breve, men især de opbevarede regnskaber fra Sønderborg slot for årene 1533—43, gjorde det utvivlsomt, at fangens-kabet havde været langt mildere end tidligere antaget, og at særlig forestillingen om en indmuring helt måtte

opgives. Det skal nu forsøges her i sammenhæng at fortælle, hvad man således kan vide om kongens fængsel og de begivenheder, der havde indflydelse på dets forskellige strængthed i årenes løb.

Det er ikke oplyst og kan vel næppe mere oplyses, hvorledes Sønderborg slot så ud i året 1532. Nu danner bygningen som bekendt en ensformig skæv firkant, med lukket gård; muligvis manglede dengang én eller flere af fløjene, medens brede og faste tårne sluttede sig til bygningerne. Vinduerne var dengang små og tilstede i ringe antal på ydersiden; murene var næppe så høje som nu, medens taget vistnok var højere og anseligere, hele bygningen uden al tvivl langt mere malerisk i sit anlæg, med karnapper, spir, takkede gavle og murtinder. Omkring den fandtes ind imod byen volde med ældgammelt murværk og grave, medens de tre sider var omgivne af sundet og dækkede af ringmure. Foruden sædehuset fandtes her avlsbygninger, fæhus, stalde og lader, ligesom der var haveanlæg, rimeligvis både abildgård, blomster- og urtehave.

Sønderborg havde i århundreder været et fast punkt, vanskeligt at indtage på grund af sin stærke beliggenhed og gode befæstning. Kong Kristian havde selv kort før sin fordrivelse ladet de holstenske grevers og sine forfædres brevkister føre hertil fra det faste Segeberg i Holsten. Det var lensmandssæde for Als sønderherred og Sundved og havde ofte været sæde for personer af hertugslægten; som alle kongelige borge havde det en lejlighed til at modtage kongen, når han på sine rejser gennem riget tog kortvarigt ophold på dette sted.

Lensmand og slotshøvedsmand var, som oftere nævnt, Ditlev Brokdorp. Han var ejer af Vindeby ved Ekern-

førde; han var til års efter de tiders forhold og forsøgt i kongernes tjeneste som den bedste. Da hertug Fredrik af Gottorp 1523 lod sig hylde til konge i Viborg, holdt Ditlev Brokdorp Flensborg hus, så længe det var ham muligt, for Kristian II; derefter gik han over i den nye herres tjeneste og ombyttede senere Flensborg med Sønderborg. Her boede han, i alle tilfælde visse tider af året, på slottet med sin hustru fru Margrete Rantzov, der overlevede ham og senere kaldes fruén på Vindeby.

Ved siden af lensmanden, der som „råd“ ofte var fraværende i kongens ærende, stod på Sønderborg husfogden Jørgen van der Herberge, som var barnefødt i Sundved og ejede Snogbækgård. Han hørte til den lavere adel, medens Brokdorperne hørte til ridderskabet. Det ses ikke, om han var gift og havde egen husstand på Sønderborg, men usandsynligt er det ikke.

Foruden disse to embedsmænd nævnes der en borgskriver, hvis bestilling det var at føre bog over lenets skatter og regnskaber, en kornskriver, to kokke, en bager med bagersvend, kældersvend, jæger, fisker og gartner; desuden en 5--6 gårdskarle, en vægter og to portnere, til den ydre og indre port; endelig en oldfrue og hendes piger. Foruden disse var der folkene på ladegården og teglgården. Til forsvaret hørte et par bøsseskytter, d. e. artillerister, som betjente den tids små kanoner (bøsser); endvidere nogle adelige knægte, som lå i borgeleje. Der var således en stor daglig husholdning og et ikke ringe liv indenfor ringmurene.

Hvad den fangne konge angår, da skrev kong Fredrik om ham i brev til hertugen af Meklenborg (6. November 1532) efter at have rettet anklager imod ham: . . . „des-

uagtet lader vi dog kongl. maj. kong Kristjern på det bedste underholde, forsørge og forsyne kongeligt, fyrsteligt og hæderligt med al nødtørft, så meget der er at få for penge her i landet; desuden er nogle af ridderskabet og adelen, fødte uden- og indenlands, antagne og anviste på ham, som skal gå ham til hånde med al kongelig og tilbørlig ærbødighed og desuden drive alskens spil og tidkort med ham efter hans behag; endelig tilstedes der ham en fri omgang i Sønderborg slot, så han ikke behøver at sidde fangen i sit værelse.“ Denne skildring af forholdet stadfæstes af hvad vi kan slutte af regnskaberne. Der nævnes her en „kong Kristians urtegård“ og der er udgifter til spillekårt og „bosler“, vistnok kugler til et eller andet spil. De fire adelsmænd nævnes ved navn i instruksen af 28. Juli og omtales også i breve fra samtiden. Endvidere havde han sin „dværg“ hos sig, rimeligvis den „Lukas dværg“, der alt omtales ved hans hof i Nederlandene 1524. Han havde sit eget køkken med sin egen gamle kok Berent, der omtales af Anna af Meklenborg i brev til moderen, kong Kristians søster Elisabet, som en bekendt mand; han havde ligeledes været i kongens tjeneste adskillige år forud. Berent kok blev på Sønderborg i alle de følgende år og havde en årsløn af 30 mark lybsk, hvad der var lige så meget som husfogden og tre gange så meget som lensmandens kok.

Kongens egenlige „fængsel“ var salen i „det blå tårn“, opnævnt efter sit skifertag, den største af runddelene, på det sydøstlige hjørne. Det var en høj hvælving med to vinduer, som vel efter tidens skik ikke var ret store, men dog efter en næsten samtidig tegning havde form som almindelige stuevinduer på den tid og sad i

almindelig højde i to store udskæringer i den tre alen tykke mur. I en tredje fordybning stod kongens pyntelige seng; selve „hvælvingen“, tårnværelset, var en halv snes alen i tværmål. Dette rum er imidlertid så lidt at betragte som et fængsel, at man tværtimod kan gå ud fra, at det var et af de bedste og lyseste værelser i den lejlighed, som her bestandig stod til den regerende konges rådighed og som sikkert nu i sin helhed var tildelt den fangne konge. Tårnværelser var nemlig i hine tider særlig søgte som stadsstuer; det var de eneste, som havde fri udsigt og tilstrækkeligt lys, og slotsherren tog derfor gerne et sådant rum til opholds- og soveværelse, — thi opredte senge hørte dengang til „højenloft“. Således ses det endnu så sent som i Kristian IV's og Fredrik III's tid, at kongerne har soverum og jævnlige ophold i „runddelen“ på Københavns slot, d. e. tårnværelset over imod børsen og havnen.

Forholdet har da, for at betegne det i få ord, været dette, at kong Kristian holdtes på Sønderborg som en virkelig konge, således som man vilde have holdt den regerende konge, om han for en tid havde valgt dette slot til opholdssted. Han levede som han var vant, gik klædt som en fyrstelig person og modtog de æresbevisninger, som tilkom hans stand. Kun friheden var ham nægtet; volden og strandmuren var grænserne for hans kongerige. Vi vilde i vor tid ikke kalde ham fængslet, men interneret.

Men kong Kristian var en alt for urolig natur til at han kunde finde sig heri; han vilde ud og prøve sin lykke i den store politiske verden. Han var igen sat i besiddelse af sine medbragte ejendele, deriblandt smykker og kostbarheder, og disse satte ham istand til at hverve

tilhængere og købe hjælpere til at sætte sig i forbindelse med udlandet. Anslaget udførtes i den følgende vinter, men opdagedes og førte deltagerne i ulykke. Man kan ikke af de opbevarede aktstykker få fuldt rede på denne sag, men hovedtrækkene er følgende.

Hovedmanden var Hans Smed i Sønderborg, som det synes en ansét borger; en mand af dette navn i Sønderborg optoges en halv snes år forinden i vor frues købmandslag i Flensborg. Han kaldes også klejnsmed, et navn som på den tid nærmest betegner en våbensmed. Denne Hans Smed bar breve fra kongen til Bremen, hvor han afleverede dem hos en provst Jakob, der dog senere selvfølgelig fralagde sig al del i en plan til kong Fredriks skade. Endvidere var præsten i Lysabild på Als indviklet i sagen, ligesom der nævnes borgere i Hamborg, Rensborg og Bremen. Disse medskyldige synes Hans Smed at have opgivet i forhør på pinebænken. Efter en gammel, næsten samtidig fortælling var kongens dværg særlig virksom ved denne lejlighed; han siges at have anstillet sig syg, hvorfor han blev bragt ned i byen; herfra undløb han, men blev tagen i Rensborg og ført tilbage. Vist er det, at han ikke senere nævnes hos kongen; men i den bebrejdede skrivelse, som kong Fredrik i anledning af komplottet sendte sin brodersøn, omtales han ikke. Da sagen blev opdaget, henrettedes de deltagere, man kunde få fat i, smeden og præsten er der betalt for i Sønderborg regnskab. I kongens brev siges også de tre borgere at have bødet med livet, hvad der dog vel er overdrivelse, i alle tilfælde for de to i Bremen og Hamborg; om den mand, der siges at være henrettet i Rensborg, måske er dværgen, får stå hen. Når endelig „skultus af Enghuysen“ nævnes

i denne forbindelse, er det vistnok tvivlsomt, om denne mand, der havde ført kongens karavel fra Norge til København og her blev holdt tilbage som mistænkt, også har været indviklet i brevhistorien eller kun nævnes som også bragt i ulykke ved Kristians intriger.

Efter sagens afslutning sendte kong Fredrik sine råder landmarskallen Melkior Rantzov (Flensborg), Wulf Pogwisch (Segeberg), Goske Ahlefeldt (Nørborg) og Ditlev Brokdorp (Sønderborg) til kong Kristian for at foreholde ham det forkastelige i hvad han havde indladt sig på og den ulykke han havde bragt over hengivne mænd, samt fratage ham alt hvad han havde af værdigenstande og jernredskaber til mulige flugtforsøg. Alle disse ting blev forseglede og hengemte. Kongens brev er dateret Gottorp, den 24. Januar 1533.

Man kan ikke undres over, at der indtrådte en forandring i hans stilling ved denne lejlighed; men af stor betydning var den næppe. Istedendfor dværgen træffer vi nu i det bevarede lensregnskab fra 1533 „kongens tjener Mikkel“, der får en årsløn af 6 mark for at være hos ham. Det var efter overleveringen en gammel krigsknægt, der havde været med på alle Europas slagmarker og var uudtømmelig i at fortælle om sine oplevelser. Endvidere forsvinder nu de fire adelsmænd og istedetfor kommer 16 „drabanter“. Dette var navnet på den kongelige livvagt, og det fremgår deraf, at det kun var kong Fredriks hensigt at sikre sig sin fange, ikke at træde hans værdighed for nær.

Disse drabanter løn regnedes fra midten af Januar måned, hvad der jo stemmer med hvad vi ellers véd om sammensværgelsens opdagelse. De fik 2 gylden, eller

3 mark lybsk i måneden. Endvidere findes der en række udgifter til opførelsen af „drabanternes hus“; der har altså ikke været husrum til dem på slottet eller i de ældre bygninger. Der arbejdedes i et par måneder og blandt udgifterne er der 10 mark til fem læst kalk. Sammen med dette nye hus falder der imidlertid byggeudgifter på kong Kristians „gemak“ eller „kamre“, den lejlighed, der nu rimeligvis indrettedes helt for ham. „Mester Vilhelm“ får betaling for syv ugers arbejde med at indrette kongens „gemak“, ligeså mester Henrik; der er tale både om træ- og jernarbejde i større mængde. At kongens „gemak“ betyder flere rum, en lejlighed, eller „værelse“ i den tids betydning, ligger ikke blot i ordets daværende betydning, men også deri at der tales om hans „kamre“. En enkelt udgift antyder dog de forandrede forhold: „Olev Klejnsmed i Flensborg for fem låse til kong Kristians gemak, 13½ mark.“ Summens størrelse, — ellers koster en lås et par skilling, — som også at man tog dem i Flensborg, viser, at det var kunstig smeddede låse, og antallet viser, at det var flere rum, der skulde kunne lukkes. Man kunde vel nok gætte på, at alle fem låse skulde sættes for tårndøren, medens fem forskellige personer havde nøglerne, således som det dengang ofte brugtes ved fælles brevskrin eller brevkamre; indespærringen vilde da have været om-trent som en indemuring. Men i så tilfælde vilde man dog sikkert have valgt en helt anden fremgangsmåde, idet hver af de personer, som skulde have del i ansvaret for hans tilstedeværelse, selvstændig leverede sin lås; købtes de alle under èt hos samme smed, var der jo i virkeligheden kun den enkelte garanti for deres pålidelighed. Der kan således ikke være tvivl om, at kongen fremdeles

har haft forskellige opholdsrum, om end måske færre end hidtil; men man sikrede sig at kunne lukke forsvarligt for ham. Da endvidere i de følgende år „tårnet“ særlig nævnes som hans natteherberge, må man ansè det for en selvfølge, at han nu var indelukket i dette en del af døgnet, fra lukningstiden om aftenen til op ad morgenstunden. Hvor stor frihed han fremdeles har beholdt til at bevæge sig frit udenfor slottet, savner vi alle midler til at bedømme; men at det ikke var ham helt forment ligger i forskellige udgifter. Således nævnes endnu i dette år hans urtehøve og der anskaffes en lang kappe (hejsik) til ham. Forholdet var vel som f. eks. med Kristoffer Urne, der 1559 blev overgivet Sten Rosensparre på Kalundborg, „at indsætte ham i et kammer og holde ham i god varetægt“; hvis han begærer „at gå på gården“, må dette tillades, dog at han ikke kommer udenfor porten. Det normale var således opholdet i den aflåsele lejlighed, udgangen en undtagelse. Dette ses også af en anden udgiftspost: „til en dreng, kaldet Jørgen, som var to måneder hos kong K. i hans gemak, til sold 12 mark.“ Denne indsættelse af andre i fængslet fandt oftere sted; i reglen siges da Mikkel at være syg. Betalingen for det var høj, hvad der jo viser, at det ikke var nogen attrået bestilling; kongen var vistnok vanskelig at omgås og kunde vel endog falde på i ophidset sindsstemning at mishandle sin tjener.

I April 1533 døde kong Fredrik og sønnen hertug Kristian, den senere konge Kristian III, fulgte ham i hertugdømmerne. Hvilke former der i denne anledning blev iagttagne med den fangne konge, vides ikke; han blev i alle tilfælde hvor han var, efterat hertugen havde forpligtet sig overfor de otte råder til ikke at slippe ham

løs. Da rigsrådet i Danmark besluttede foreløbig ikke at vælge nogen konge og urolige tider således kunde forudsès, forøgedes kort efter besætningen på Sønderborg; fra pinse (1. Juni) afløstes de 16 drabanter af en trop landsknægte under høvedsmanden Henning Uttermark (d. e. „ut der Mark“ Brandenburg); han havde en vagtmester, en trommeslager og piber, samt 35 menige knægte; deres løn var i fredstid kun en tredjedel af drabanternes. Disses hus kaldes fra nu af landsknægtenes.

Iøvrigt blev kongens fængsel ingenlunde skærpet af den unge hertug; han var en ligefrem og godlidende mand, der bittert bebrejdede de danske den troløshed, de havde vist mod hans fætter. Torsdagen den 4. September kom han selv til Sønderborg og havde da en sammenkomst med ham. Da han så den nedbøjede mand, som engang havde båret tre kroner, brast han i gråd og sluttede den ulykkelige frænde i sine arme. Sikkert har han da tillige lovet ham aldrig at gå ham nærmere, end nødvendigheden bød.

Kongen stod efter Fredriks død uhindret i forbindelse med yderverdenen; han henvendte sig både til det danske rigsråd og til sin slægtning, grev Kristoffer af Oldenburg for at formå dem til at virke for ham; der var jo en lejlighed til igen at skaffe ham den tidligere stilling.

Rigsrådet agtede, som bekendt, ikke på denne opfordring, hvorimod grev Kristoffer året efter kastede sig ind i en række blodige kampe, som han sagde, for at hjælpe Kristian på tronen. I Maj 1534 udbrød krigen mellem Lybek og hertug Kristian, der endte i den følgende måned med dennes sejr. Ved midsommer gik greven derpå iland på Sjælland og lod sig hylde i kong Kristians navn;

den 4. Juli valgte den jydsk adel hertugen til konge (som Kristian III) og kampen førtes nu i Nørrejylland (1534), på Fyn (1535) og foran København, indtil hovedstadens fald efter et års hårdnakket forsvar (Juli 1536).

Det kunde ikke være andet end at disse begivenheder måtte indvirke på den fangne konges tilstand; det var jo tildels hans sag, som udkæmpedes, og han kunde vel ikke andet end fatte et vist håb, hvor ringe udsigterne end var for ham. På Sønderborg forandredes imidlertid forholdene ikke så lidt; Ditlev Brokdorp hørte til Kristian III's mest fremragende hærførere, han førte en høj kommando både ved Øksnebjerg og i lejren for København, og han må altså have været meget fraværende i disse år. Også husfogden nævnes i felten, dog må han vel antages som oftest at have siddet hjemme. Her var der nemlig meget at tage vare, thi Sønderborg var nu et vigtigt punkt for forsvaret. Landfolket fra Als og Sundved holdtes rede til opbrud og blev ikke sendt bort, og besætningen af landsknægte på borgen forøgedes betydelig. Fra pinse 1534 sattes Henning ut der Mark og hans trop på krigsfod og krigssold, tre mark månedlig for de menige, hvad der var det tredobbelte af fredssolden. Da midt i Juli København blev indtaget af greven, kom en ny trop på omtrent 50 mand under Tomas Holst herfra til Sønderborg, og i begyndelsen af September, da greven tog Fyn, sendte „rigets øverste“, Reinwald v. Hedersdorp, yderligere 46 knægte fra Haderslev hertil. Der var således nu en samlet besætning af omtrent 140 mand fuldt øvede tropper foruden landfolket, der selvfølgelig ikke blev indladt i borgen. Senere indskrænkedes antallet på landsknægte, som man jo havde god brug for andensteds, til næppe 120,

og herpå holdtes det indtil årsskiftet, da Henning ut der Mark atter blev ene med de 40 knægte. Den samlede udgift i penge til disse var i 1534: 3779 mark 12 sk.; i 1535: 7634 mark, og i 1536: 2965 mark 8 sk. Dertil kom hvad der fortæredes i fødevarer, efter vore forestillinger meget betydelige mængder; det var i de år henholdsvis 1765, 1858 og 1284 sider flæsk, og 93, 70 og 65 okser.

Der var således liv nok på borgen og den gamle konges eneste fjende, kedsomheden, kunde næppe være særlig generende i denne tid. Forholdene medførte vel, at der blev holdt årvågen vagt over ham og der var givet ordre for det tilfælde, at borgen skulde blive angreben og erobret: den sidste landsknægt, sagde de holstenske afsendinge ved mødet i Reinfeld, den 18. Juni 1535, vilde i så tilfælde gennembore kongens hjerte. Men iøvrigt synes han ingen overlast at have lidt; da pfalzgreve Fredrik, der i efteråret 1535 ægtede hans datter Dorotea, ved denne lejlighed i brev til kong Kristian III klagede over hans „forbarmelige“ fængsel, svarede denne, at det var uberettiget at sige så, „såsom han blev underholdt kristeligt, kongeligt, fyrsteligt og rummeligt.“ Og mange år efter skrev kongen til den fangnes søster: „vi har dog efter lejlighed uden ros vist os således mod vor kære frænde, Eders kære broder, at hans kærlighed ikke vil have noget at beskyldes os.“

Regnskaberne giver os nærmere oplysning om fangens daglige levemåde. Der er rigelige udgifter til et fyrsteligt taffel, hvedebrød, sukker, rosiner, mandler, krydderier, ferske fisk, hummer osv., ja der sendes bud efter disse sager til købstæderne, Flensborg, Ribe, Slesvig, Kiel og

Hamborg; der skaffes laks fra Elben, sild fra Slesvig, vildsvin fra Gottorp osv., — foruden hvad slottets egen forsyning med kvæg, svin og lam, såvelsom dets jæger, fisker og gartner kunde skaffe. Af drikkevarer leveredes der store mængder, stærkt tysk øl (kakkebille fra Ekernførde) og vin, som regel rinsk og fransk vin, men også malvasia, som han satte særlig pris på og ofte drak til overmål. Også brændevin nævnes jævnlig som indkøbt til kongens brug; det var dengang en temmelig sjælden drik. En optælling af hvad der er indkøbt til kongens brug i et år, viser, at han daglig havde omtrent 10 potter tysk øl og 3 potter vin på sit bord, hvad der svarer til tre personers fortæring efter den tids forhold. Dette gør det så godt som sikkert, at han havde andre ved sit bord, rimeligvis husfogden, der var en slags husvært for ham, måske også landsknægtenes høvedsmand eller andre, hvem han kunde få lyst til at indbyde. Når kongen og landsknægtene gik til bords, morgen og aften, blæste „kuren“ i sit horn fra tårnet; senere er det en trummer; han fik en årlig gave i klæder for denne bordmusik. Dersom vi havde efterretninger om fængslets mere intime historie vilde der vist være overleveret mangt et billed af uforbeholden livsglæde ved siden af de triste skyggesider, vi alle kender så godt og så let kan udmale os. En mand, der kan byde et godt besat bord og overflod af gode vine, er aldrig venneløs, især når han tilmed er en så mærkelig personlighed som kong Kristian II. Og når vi af regnskaberne ser, at der betales f. eks. landsknægtenes høvedsmand Henning ut der Mark for en tønne godtøl, da må det vist alt for denne tid tildels forstås således, som det berettes fra senere år, at kongen kom tilstede hos denne

eller hin og lod en tønde øl lægge op til fælles glæde for sig og sine gode venner.

Som konge optrådte han også i sit ydre, med kostbare stadselige klæder. Der anskaffes hvert år en stor mængde tøj til ham og det af de fineste stoffer, silke, fløj, sindal, alle slags udenlandsk klæde, pelsværk og fint linned; der omtales sølvbeslag på hans fløjlsjoppe osv. Hvor meget hensyn der i sådanne forhold toges til hans høje stand ses f. eks. af en post som denne: „Fru Margrete (Rantzov, Ditlev Brokdorps hustru) tog 7½ snese alen linned ud til lagener for kong Kristian; de kostede 8 skilling alen.“ „Endnu for to par lagener, hvert på 20 alen, til kongens tjener Mikkel; de kostede 4 „hvide“ alen;“ ialt henholdsvis 75 mark og 3 mark 6 sk. 1 hvid.

I sygdomstilfælde hentedes doktoren fra Slesvig, kong Fredriks livlæge, Mattes v. Otten; eller der gik bud til apoteket samme steds. Der købtes æbler, figener, rosiner og andet knas til hans adspredelse, voks til lys ved vintertide, virak til at rense luften osv. osv. Snedkeren måtte lave særlige indretninger ved vinduerne mod træk og kulde, der blev lavet stillads ved sengen, med skiver og trisser m. m.; han arbejdede i den anledning over tre uger. Alt dette viser, hvorledes kongen stadig var i forhold til yderverden og dem, som bevogtede ham; han kom ikke til umiddelbart at føle savnet af sin myndighed eller nogen mangel på det, som han var vant til at have til sin rådighed.

Endnu et mærkeligt forhold må her omtales. Anders Vedel fortæller, at kongen havde en slegfredsøn på Sønderborg; han skulde have været særdeles godt begavet, men det vidstes ikke, hvor han var bleven af; Knud Persen (Gyldenstjerne) skulde have ført ham bort. Muligvis sigtes

der til et slegfredforhold i et par opgivelser i husfogdens regnskab for 1535: „fodsvenden, som bragte konen brevet“, og „fodsvenden, der løb efter konen, da barnet var sygt“, (hver gang 2 skilling, d. e. som for en tur til Flensborg).

Efter krigens slutning indtrådte atter den tidligere stilhed på slottet; landsknægtenes antal gik ned til 20 og der holdtes fire „rejsige knægte“ „til husets bedste“. Opmærksomheden rettedes nu på et muligt forlig mellem de to konger og deres slægt.

I foråret (29. Marts) 1538 døde så Ditlev Brokdorp; hans smukke ligsten af gullandsk kalksten findes endnu i Sønderborg kirke; den fremstiller en våbenklædt ridder med stort slagsværd og fjerbarét, medens hjelmen står ved hans fødder. Rimeligvis har der det år været en sen vinter, der har afbrudt forbindelsen med hovedstaden; thi først under 17. Maj udstedte kongen et åbent brev til indbyggerne i Sønderborg len om indtil videre at adlyde husfogden Jørgen v. d. Herberge. Da kongen derpå kom til Gottorp, fandt der her en ny rådslagning sted med de mænd, som havde „slotsloven“ i forening med kongen; denne måtte under 28. Juni forny sin højtidelige forpligtelse til ikke uden deres samtykke at frigive den farlige fange. Samme dag udnævntes Brejde Rantzov til lensmand på Sønderborg og indgik samme forpligtelse som Ditlev Brokdorp.

Den nye slotsherre var en søstersøn af den gamle og broder til den bekendte landmarskal Melkior Rantzov, en af kongens dygtigste mænd. Han selv var en mand på 32 år og havde alt udmærket sig i kongens tjeneste; senere blev han statholder i hertugdømmerne; det var øjensynlig en mand, på hvem man kunde stole. Brejde

havde den foregående vinter ligget i borgeleje på Sønderborg og kendte altså forholdene; han må ikke have fundet dem fuldt betryggende, thi der foretoges forskellige personskifter efter hans tiltrædelse. Jørgen v. d. Herberge afgik som husfoged og aflønnedes med 150 mark; de 5 rejsige knægte fra Ditlevs tid og 7 landsknægte forløvedes, medens 14 nye blev hvervede; der var nu atter henved 40 mand. Kort efter sin tiltrædelse ses Brejde desuden at være taget til Gottorp til kongen for at tale med ham om at få Mikkel, der var syg, ud af tårnet. Dette er påfaldende, da det samme var sket flere gange tidligere, som det synes uden særlig bemyndigelse. Endvidere nævnes der en ny tjener, Johan Frame, „der bærer maden frem for kongen,“ og den løn, Berent kok plejer at få, siges at være betalt Peder kok. Dette sidste er dog måske kun en fejlskrift, da Berent senere igen fungerer.

Af regnskabet for 1538 ses det, at kongen selv havde bestemt at komme til Sønderborg, hvorfor Brejde Rantzov gjorde stort indkøb af rinskvin m. m.; men han må igen have opgivet det. Der var vistnok truffet aftale om, at man skulde se at komme til en overenskomst med den fangne konge, men meget afhang i den henseende af hans døtre og deres morbroder, kejser Karl V. Da det i det følgende år tegnede til åben krig, kom det først henimod dette års slutning til en forhandling, idet statholderen Johan Rantzov og kongens kansler Johan Fris sendtes til Sønderborg, hvor de lørdagen den 29. November (1539) havde en samtale med kongen, hvis hovedpunkter findes gengivne i et endnu bevaret aktstykke, nedskrevet på stedet af kansleren og egenhændig underskrevet af kongen. Dets indhold er følgende:

Svar, som konning Kristjern haver givet hr. Johan Rantzov, ridder, og Johan Fris, kongens kansler, på det ærende, de har forebragt ham på kong Kristians vegne:

„Først betakker kong Kristjern den almægtige Gud, som haver givet k[ongel.] m[ajestæt] det udi sinde, at hans k. m. lader hannem beskikke med fornævnte hr. Johan Rantzov og Johan Fris og lader ham besøge, ligesom Herren besøgte Daniel udi løvekulen og forhåber, at den almægtigste Gud skal k. m. det rigeligen belønne.

Dernæst betakker k. Kristjern k. m., at hans k. m. lod besøge hannem udi sin krankhed, hvilket han vil aldrig forglemme.

Dertil tilbyder k. Kristjern k. m. troligen at tjene udi alle måde, hvis [d. e. hvad] den almægtigste Gud ikke imod er, ligesom k. m. var konning Kristjerns egen fader.

Sammeledes haver konning Kristjern befalet at sige k. m., at dersom h. k. m. vil forlige sig med hannem og unde hannem noget slot eller sted udi Danmark eller Norge, som han kan have en ærlig [hæderlig] underholdning, da kan konning Kristjern lide, at alle de tjenere, som han haver, at de ere k. m. svorne og have akting [agt] på, hvis [hvad] han handler; forfare de udi sandhed noget, som kan være h. k. m., hans nådes arvinger, riger eller lande til skade, at de det da give kongelige m. tilkende. Dog så, at dersom nogen af hans tjenere ikke vilde skikke dennem efter Guds ord, at han da må forvise dennem og få andre igen med k. m. råd, som Guds ord ere tilhængende.

Og vil konning Kristjern forpligte sig ikke videre at vandre eller rejse end som hannem bliver bevilget af k. m.

eller så vidt som det len, som han indehaver, sig forstrækker og skikker sig.

Sammeledes begærer konning Kristjern, at han må forskrive sin søster, markgrevinden af Brandenburg, og dersom hun vil blive hos hannem, at han da må beholde hende hos sig, eller skrive hende til, når hannem tækkes.

Og begærer han, at k. m. vil være ham behjælpelig, at han må bekomme, hvis [hvad] gæld hannem tilstår, enten i Danmark eller andersteds.

Og desligeste lade hente, hvis han endnu haver uden lands, som hannem tilhører, og handle og tale med det folk, som han haver sin handel udenlands med, og skrive dennem til. Og dersom konning Kristjern ikke skulde være frit forløvet at handle og tale med hvem som have at handle med h. k. m, da vil han heller blive der som han nu er, på det ingen skulde nyde hannem ondt ad [lide for hans skyld]. Når disse artikler ere forente og forligte, da vil konning Kristjern forskrive og bebreve sig imod k. m. udi alle de måde som tilbørlige og kristelige kunde være.

Og dertil beramme et middel, hvorledes begge hans døtre kunde blive med aflagte, og skikke sig derudi som en søn bør at gøre imod sin fader efter hans eget gode råd og vilje.

Actum Sønderborg 29. Novembris 1539.

Tuus Christiernus 2 ec.“

[Din Kristjern II osv.]

Grundlaget for forhandlingerne var, som det heraf vil ses, en opgivelse af alle den gamle konges fordringer på rigerne, omfattende både ham og hans børn. Derimod skulde han have et len til fri afbenyttelse og fri rådighed

over sin person, med den af det delvise fangenskab følgende indskrænkning. Når kongen her stillede den udtrykkelige betingelse, at han vilde have ret til uhindret samkvem med sine venner, mundtlig og skriftlig, hvad de to råder ikke troede at kunne gå ind på, så viser det noksom, at han ikke ønskede et forlig for enhver pris. Og når han tilføjede, at han hellere vilde blive hvor han var, når dette nægtedes ham, da han ikke vilde, at andre skulde lide skade for hans skyld, ligger der jo også heri et vidnesbyrd om, at han ikke havde det så ilde endda på Sønderborg. At han nemlig skulde ville tage et heroisk hensyn til sine forretningsvenner, som han nu dog ikke kunde komme i forbindelse med, vil jo ingen tiltro kong Kristian II.

I vinterens løb forhandlede der derpå med pfalzgreve Fredrik under mægling af forskellige tyske fyrster. I påskeugen var der et større møde i Schmalkalden, hvor den fordring stillede, at kong Kristian skulde frigives af fængslet og tage ophold hos en af sine nærmeste slægtninge i Tyskland, et vilkår hvorom man fra dansk side aldeles ikke vilde høre tale. Ud på foråret henvendte man sig da igen til den fangne konge. Brejde Rantzov var imidlertid bleven forflyttet til Haderslev (28. Januar 1540) og efterfulgt af Bertram Ahlefeld, der ligeledes var en af kongens mest hengivne mænd, senere i en del år statholder i hertugdømmerne. Denne mand kom straks i et godt personligt forhold til kong Kristian og synes at have vundet hans fortrolighed; i sine breve fra den nærmest følgende tid til Kristian III omtaler han ham som sin ven. 4. Maj skriver han til sin fætter: „Højbårne fyrste, kære frænde! Jeg giver eder tilkende, at jeg haver tænkt på

de artikler, som eders hofmester og kansler handlede med mig, anrørende mine børn, osv. Kære frænde, dersom I vilde være min gode ven og broder i Kristo, da skal han vel give eder det råd, så fremt som I ville, at alt så meget som mine børn og mig er anrørendes skal ske med Guds hjælp efter eders vilje. Kære frænde, efter Gud haver givet eder det hjerte, at I ville tænke på mig udi min elendighed og kende mig for eders frænde og blod, skal jeg aldrig forgætte og fortjene det med eder, hvor jeg kan, og beder eder, at I ville gøre evangelium til ære, at jeg må sjelver komme eder til ords; da tvivler mig intet derpå, at alting med Guds hjælp skal komme til en god ende. Kære frænde, dersom eders lejlighed ikke så var, at I da ville skikke de fornævnte hofmester og kansler hid med fuld og uigenkaldet magt på de artikler og forslag, som på den tid forløb sig imellem eders sendebud og mig. Kære frænde, når det er sket, som forskrevet er, og I da begærer af mig, vilde jeg da med eder forskrive nogle fyrster, som skal sige god for mig, efter eders begæring, kære frænde. Jeg haver befalet min ven, Bertram Ahlefeld, eders råd og mand, nogen forklaring, sagen til bedste; beder jeg eder ydmygeligen, at I ville tro hannem ligesom jeg var selv hos eder. Hermed eder Gud almægtigste befalendes. Skrevet på Sønderborg, år 1540, 4. Maj.

Tuus Christiernus.

I en efterskrift nævnes de punkter, som skulde forebringes kongen, der dengang var i Odense; rimeligvis har Bertram Ahlefeld påtaget sig dette hverv. Derefter kom de to stormænd atter til Sønderborg, men traf fangen syg; han skriver til kongen derom den 21. Maj:

.... „Jeg beder eder kærligen, at I tage mig ikke

til uvilje, at jeg gav ikke eders råd anden svar, nu de vare hos mig; thi jeg var såre syg, som de sjelver vide —.“ Han gentager derefter sin villighed til at få et endeligt forlig istand. Kongen kom derefter til Haderslev, og herfra afgik fire dage efter de to råder igen til Sønderborg, denne gang i følge med et par andre, Erik Banner, rigens marsk, og Goske Ahlefeld, amtmand på Nørborg. Man kom dog næppe heller nu synderlig videre med hensyn til de egenlige forhandlinger, hvorimod mødet havde et andet resultat. Under 30. Maj udgik der nemlig fra Nyborg kongebrev til Bertram Ahlefeld om fangens bedre behandling; det er øjensynligt, at kongen har beklaget sig over sin tilstand, vistnok mere end der var grund til. Det hedder i kongebrevet: „vi befaler dig at lade kong Kristjern om dagen komme udenfor det tårn, hvor han nu er, ind i andre og bedre værelser på slottet, og at lade nogle adelsmænd tage vare på ham og stadig være hos ham. Når det derimod går henimod aften, at han da igen går i sit tårn og sover der. Ligeså skal du lade ham bade så tit og ofte, som han selv vil. Skulde det fattes ham på klæder, må du lade ham gøre en ufodret silkekjortel, som damask, silke, atlask eller deslige, med benklæder og vams. Du kan tage silkeklædningen ud hos Tomas tor Smede i Flensborg, vi vil betale det. Vi har også herhos skrevet til Volmer og Jørgen v. d. Herberge og befalet dem, hvis du skulde have brug for dem, da at lade sig bruge med god vilje.“

Dette brev forudsætter, at den fangnes tilstand for tiden var mindre god, end den tidligere havde været. Regnskaberne har heller ikke mere de rigelige udgifter til klæder, som i Ditlev Brokdorps tid, eller de udsøgte

retter. Grunden hertil har vel dels været den store pengeknaphed, der nødvendiggjorde indskrænkninger i alle stats-husholdningens dele, dels den strængere bevogtning, kongen var underkastet efter Ditlev Brokdorps død. De nye lensmænd synes at have været mere ængstelige overfor deres opgave end den gamle, hvad der vistnok tildels havde sin forklaring i mistanken om nye flugtforsøg og i kongens større uro, efterat underhandlingerne om hans frigivelse var begyndte. Rimeligvis har dog hans klager overfor kansleren været overdrevne, da han jo af mange træk ses at have været særdeles pirrelig og vanskelig i disse år. Det vil således vistnok være urigtigt, om man af brevets ordlyd vilde slutte, at han ved denne tid var helt indespærret i sit tårn eller slet ikke kom i bad o. l.; der gives kun en bestemt ordre, at han skal have andre opholdsværelser for hele dagen, og at der ikke må lægges bånd på hans luner, når han f. e. alt for ofte ønskede at gå i bad; kong Kristian III tager på en måde ansvaret herfor på sig selv, da slotsherren ikke turde. Denne opfattelse støttes også af andre vidnesbyrd, som i det følgende vil blive fremdragne.

At der efter Bertram Ahlefolds mening var skellig grund til frygt for nye anslag, ses af et nyt kongebrev, som må være gensvar på et mellemliggende brev fra Sønderborg. Heri tilbagekaldes ordren til de to brødre v. d. Herberge, medens to andre junkere, en dansk og en holstensk sendes til kongens selskab, nemlig Aksel Nielsen (Arenfeld) og Otto Rantzov. Endvidere pålægges det slotsherren „at tage vare på den forræder, der er på slottet“. Ahlefeld har altså vistnok delt sin formands mistanke mod den tidligere husfoged og troet at spore nye mistænkelige

personer i borgens besætning. I øvrigt efterkom han den første ordre med hensyn til kongens rigeligere udstyrelse; han fik forskellige klædninger og også hans omgivelser, tjeneren Mikkel, Berent kok og Johan Frame fik ved denne tid nyt og stadseligt tøj. Indkøbene af vin og stærkt øl tager til i en så betænkelig grad, at der på året 1540 falder 642 stob vin og 55 tønder kakkebille, eller det dobbelte af de tidligere år. Kongen må åbenbart have begyndt at vise en vidtgående gæstfrihed.

Kristian II vedblev imidlertid med sine henvendelser; han sendte atter Bertram Ahlefeld med sine tilbud; 29. September og igen 3. November gentager han sine breve og beder kongen om muligt selv at komme tilstede. Der er noget pinligt i disse ydmyge bønner, der foreløbig ikke førte til noget. Men man må vel huske på, at vi i dem kun hører en enkelt stemning hos denne forunderlig omskiftelige mand.

I sine breve er han idel kristelig hengivelse; men når det kom til forhandlinger, havde han ondt ved at holde sig tilbage fra stærke udfald og klager, ligesom han vistnok var meget forskellig i sine fordringer og indrømmelser. Endnu i 1545 undskylder han sig i brev til kongen for sin opførsel mod hans udsendinge: „det sidste, vi handlet med eders råd, skriver han, det stødte sig for nogen skrøbelighed i mit hoved og ikke af nogen ond mening (som Gud skal vidne).“ Men dertil kom, at en overenskomst med ham alene var af meget tvivlsomt værd. Gav ikke hans arvinger afkald på al ret, vilde de ganske rolig kunne lade ham love, hvad det skulde være, for at komme ud af fængslet; lykkedes det dem derpå at få ham i deres vold, kunde alt sligt tilbagekaldes som afnødt og ugyldigt;

det var jo så at sige en retsgrundsætning, at overenskomster i fangen stand kunde erklæres ugyldige. Således måtte alt komme til at afhænge af forhandlingerne i Tyskland.

Tilstanden på slottet forbedredes for så vidt for fangen, som denne nu stadig synes at have haft en eller et par unge standspersoner til selskab, når han færdedes udenfor tårnet. Desværre nævner regnskaberne ikke husfogdens navn efter Jørgen v d. Herberges tid, dog synes det i alle tilfælde 1541 at have været Povl Magnussen fra Blansgård i Sundved. I dette år foretages der en del arbejde i tårnet; der laves nyt bord, skab og „skatol“, og værelset, sengen og bordet „panneles“. En gammel tegning af tårnet som det var 1551, efter kongens bortførelse, viser spor af hans fodtrin i en kreds om bordet, der altså må antages at have været rundt. Sagnet om dets stenplade, som skulde bære spor af hans finger, synes derimod at være uforeneligt med det snedkerarbejde, der her udføres. — Med hensyn til landsknægtene på borgen kan bemærkes, at der i disse år holdtes fra 40—60 mand, stadig under Henning ut der Mark, og at der hvert år i Hamborg gjordes et større indkøb af klæde til dem, hver gang af forskellige farver. 1540 var der således himmelblå, leverfarvede og hvide stykker; 1541 var det blå og hvidt; 1542 askefarvet og grønt; 1543 himmelblåt og gult. Tjeneren Mikkell levede endnu 1543, ved det sidste bevarede regnskab; når der altså fortælles, at kongen ved hans død fældede bitre tårer, har dette i alle tilfælde ikke været, fordi han nu følte sig ensom og forladt.

I sommeren 1541 var Johan Fris og Johan Rantzov igen på Sønderborg og man havde ventet, at kongen vilde

være kommen med. Fjendtlighederne fra kejserens side hindrede dog endnu et forlig. Endelig sluttedes i Maj 1544 en fred i Speier mellem Kristian III og kejseren og heri fastsattes det, at kongens fængsel skulde formildes, således at det skulde tilstedes ham at fiske og gå på jagt. Han fik fra nu af tilladelse til at gå ud i Sønderborg by og tale friere med folk end forhen; af et bevaret kornregnskab fra 1545 ses, at han dengang havde en „ganger“, ligesom hans fire tjenere (de unge adelsmænd) havde hver to heste. Til et endeligt forlig mellem de to konger kom det dog først to år efter, da det ikke var lykkedes at formå svigersønnerne til at give efter i deres nærgående fordringer på en del af kongens lande. De sidste forhandlinger førtes således, at Kristian II rådførte sig med to præster, tildels også med Henrik Holk til Rønhave, der havde været sekretær i kancelliet i hans tid og var en dygtig og forretningskyndig mand. Forliget er højtidelig udstedt den 14. Juli 1546 og indeholder Kristian II's afkald på alle sine tidligere riger og lande, mod at han til sit underhold får Kalundborg len og Sæbygård på Sjælland, tilligemed Samsø. Af indtægterne skulde han selv lønne en kongelig lensmand og de øvrige embedsmænd og tjenere, der skulde edfæstes til den regerende konge.

Hans ophold skulde være på Kalundborg, under lensmandens tilsyn, dog at han kunde færdes frit i lenet. Døtrene skulde have fyrsteligt udstyr af rigerne, ligesom andre kongedøtre. — Disse, eller rettere deres mænd, vilde imidlertid endnu ikke give tabt og således stod det atter hen i flere år.

Der er fra denne tid (13. November 1546) bevaret et brev fra Bertram Ahlefeld til kongen om den fangnes

måde at være på, som er meget oplysende, både om forholdene og den gamle mands karakter:

„Jeg vil ikke skjule for eders kongl. maj., hedder det, at han anstiller sig såre sælsomt med sin bortgang og udridende og ellers i al sin dont; thi han rider ud, når det behager ham, og siger ikke sine tjenere et ord om det, før de skal trække støvlerne på, og mine tjenere, som jeg har liggende her, véd ikke noget om det, før han går i slotsgården og er i støvlerne. Så rider han sin vej, de kan komme efter, om de kan. Forleden vilde han en gang ride ud om natten, hvad der også skete; han red fra slottet, før jeg vidste et ord om det. Da sendte jeg efter ham og kom også selv afsted; jeg traf ham mellem de to porte og søgte at tale ham tilrette og bad ham dog anstille sig anderledes med al den udriden, at det ikke kan gå lige som det kunde falde ham ind, uden at nogen vidste om det. Da blev han vred og sagde, at e. k. m. havde tilladt ham at gå og ride hvor han vilde, og skulde det ikke holdes ham, vilde vel andet og mere ikke blive holdt. Jeg svarede med spagfærdige ord for ikke at opirre ham, men han afsted og red sin vej. Ligeså havde han nylig i min fraværelse lagt en tønne godtøl (kakkebille) op i Henning ut der Marks hus og ladet gæster byde, og havde siddet der, til man om aftenen lukkede tårnet, og vilde ikke gå op. Tilsidst gik husfogden til ham og bad ham med læmpelige ord, at det var tid og at huset skulde lukkes. Da blev han vred, men gik så dog op.

Desuden løber han overalt i byen, i husene, på skibsbroen og ved stranden, taler med alle og enhver, hvem han træffer på og hvorfra de end kommer. Derfor, aller-

nådigste herre og konge, er det mig umuligt at tage vare på ham for kundskab [spioneri] eller andre ting, og jeg kan ikke stå mig ved at have ham og tage vare på ham således, hvis e. k. m. og vilde give mig 2000 guldgylden om året. Beder derfor underdanigt, e. k. m. ville tænke på andre veje, thi han mener, at han er så fri, som han nogensinde kan blive, og gør mig hartad alt folket tåbeligt, som jeg har på huset.“ —

Derefter følger en del enkeltheder om forhandlinger og krigsberedskab overfor den evindeligt truende fare syd-fra. Af hans landsknægte er 16 dragne bort, så han kun har 16 igen. Da han nu ikke tør lade dem forlade slottet, kan han ikke mere lade kongen ledsage af nogle som æresvagt, som han var vant; han beder derfor om nogle flere knægte. Også de unge adelsmænd skal i den nærmeste tid afløses af andre, da deres år er omme.

I den følgende sommer skriver Bertram Ahlefeldt atter om kongens urolige opførsel; han går bestandig i byen, besøger syge folk og går ind i alle huse. Det falder især, når slotsherren ikke er hjemme; taler denne med ham, lover han at lade det være; men det bliver derved. Fornylig bad han om et fad pryssing (øl); da han fik det, lod han det i hans fraværelse bære ud i byen og bad gæster på det, junkere, borgere og fruer i byen, hvem han vilde have, og om aftenen vilde han ikke gå op, indtil junkerne omsider fik ham til det med gode ord. Ahlefeldt vil gerne have besked på, hvorledes han skal stille sig hertil; han vil nødig opirre ham, men det er jo også vist, at der under dette kan skjules mange „praktiker“, især for en fange. — Til kansleren skriver han samtidig om en dansk bibel, som kongen gerne vilde have. Selv skriver

denne ved samme tid til Kristian III om at få en lærd mand til sig, „til en prædikant at være hos mig, som er lærd og haver forstand på poeter latin, hebraisk og græsk mål“; det er forhen blevet lovet ham. Sin svoger, kejser Karl V, fortæller han, at han har det godt, rider ud og morer sig med jagt og fiskeri.

Forhandlingerne fortsattes fra tid til anden med frænderne i Tyskland, men uden resultat. 1548 sendtes Lavrens Andersen (Baden), en af de junkere, der havde været hos fangen året før og til hvem han vel altså havde fattet særlig tillid, med breve til pfalzgreven o. a.; men han kom tilbage uden noget svar; man vilde trække tiden ud, måske i håb om at den gamle mand skulde dø og døtrenes formentlige arvekrav derved få umiddelbar retsvirkning. Efter at han havde modtaget disse efterretninger, hensank Kristian i tungsind; han stod ved vinduet med hovedet støttet til sin hånd og var vanskelig at komme i tale. Endelig besluttede kong Kristian III da at eftergive den fordring, som var stillet i forliget af 1546, at det skulde tiltrædes af døtrene og deres mænd; han lod sin frænde vide, at han vilde blive ført til Kalundborg efter julen og opfordrede ham til at opgive, hvad han ønskede anskaffet af indbo til sin lejlighed og husholdning.

I Februar 1549 mødte fire rigsråder på Sønderborg og ledsagede kong Kristian gennem Als til Assens, hvor kongen og hertug Hans af Haderslev modtog ham; de ledsagede ham til Hagenskov. Ud for Odense modtoges han af den udvalgte konge, prins Fredrik; derfra ledsagedes han videre til Kalundborg, overalt modtagen med fyrstelige æresbevisninger.

Kalundborg slot måtte næst København siges at være

rigets anseligste kongesæde. Her havde dronning Margrete og Erik af Pomern haft deres kancelli og altså deres officielle residens og rigets brevkammer fandtes endnu på det store tårn „Folen“, der stod indenfor ringmuren. Senere havde dronning Dorotea, enke efter de følgende konger, Kristoffer og Kristian I, haft sit enkesæde her og Oldenborgernes ældste minder i Danmark var fra hendes tid endnu samlede her; Kristian II havde som dreng besøgt sin farmoder på dette sted og havde bevaret levende minder fra den tid.

Iøvrigt var forskellen i levemåde næppe ret stor mellem Sønderborg og Kalundborg. Her som hist havde han sine fire junkere til selskab og til bevogtning, her som hist havde han en jævn almuesmand til sin personlige opvartning — (det var en Tønnes Andersen) — og slotsherren var ligeså meget hans herre som hans tjener. Det var Knud Pedersen Gyldenstjerne, den samme, som havde haft det forargelige sammenstød med ham den aften han indsattes på Sønderborg. Han døde dog tre år efter og fulgtes af Sten Rosensparre.

Mistanken mod ham var ingenlunde bragt til ro endnu. I 1551 skrev Johan Fris ængsteligt om en spådom, der fandtes i en almanak, om en stor herre, der dette år skulde komme af fangenskab, og bad om den største årvågenhed, og tre år efter anså man det for nødvendigt at sende Jørgen Brahe fra Vordingborg op til Kalundborg for at se til, hvorledes sagerne stod, og om Sten Rosensparre passede sin dont. Den gamle konge havde nemlig på jagten i sit sære lune pludselig gjort sig usynlig, hvad der satte junkerne i stor angst. Et par måneder efter tillodes det ham dog atter at komme ud til denne syssel.

Hvad der forøvrigt meldes fra disse år viser, at der var et stadig godt forhold mellem frænderne, der dog sjelden eller aldrig sås; de stod i forbindelse ved bud og breve. Den fangne konge, der nu havde fyldt støvets år, faldt så temmelig til ro, hengav sig til gudelige betragtninger og almisseuddeling, hvortil han alt ved forhandlingerne på Sønderborg havde betinget sig 300 mark lybsk årlig.

Da kong Kristian III døde på Kolding hus, nyårsdag 1559, lod Sten Rosensparre den 77årige fange holde inden døre og kansleren billigede denne forholdsregel. Således kom han til at dø i fængsel, endnu i sin dødsstund genstand for mistanke og frygt. Han lukkede sine øjne den 25. Januar.

En del adelsmænd og kongelige lensmænd på Sjælland blev tilsagte til at følge hans lig til Odense, således som den afdøde konge havde lovet ham, at han skulde følges til jorden efter sin stand. Her mødtes da de to frænder efter døden, thi Kristian III blev foreløbig bisat i St. Knuds kirke. Kristian II jordfæstedes hos sine forældre, i gråbrødrenes gamle klosterkirke.

Henvisninger.

- J. F. Sick, Kristian II under landflygtigheden.
- A. Heise, Kr. II i Norge og hans fængsling.
- G. Waitz, Lübek unter Jürgen Wullenwever.
- H. Behrmann, Kr. II's fængsels- og befrielseshistorie.
- J. L. Rohmann, Kr. II's fangenskab (For litteratur og kritik, 1843).
- A. D. Jørgensen, Kr. II på Sønderborg slot (Danske magasin, 5. række I).

Oversigt over historisk litteratur fra årene 1889-91 vedrørende Sønderjyllands historie.

Til indledning blot et par ord om denne oversigts formål. Den skulde være et hjælpemiddel og en vejledning for dem, der ønsker at sætte sig nøjere ind i Sønderjyllands historie uden just at gøre denne til genstand for videnskabeligt studium. Som følge heraf er den gennemgående forfattet med lægmandens ikke med den videnskabelige historikers tarv for øje og gør derfor heller ikke krav på at have medtaget al historisk litteratur.

Stoffets ordning, der er lånt fra de i „Dansk historisk Tidsskrift“ to gange årlig udkommende litteraturfortegnelser, er i store træk denne: I 1. afdeling anføres tidshistorien, i 2. topografi, i 3. biografi og i 4. bidragene til rets-, kirke- og skolevæsen, sprogforhold, statistik, kunsthistorie m. m.

De hyppigst brugte forkortelser er S. Å. 3: Sønderjydske Aarbøger og S. H. L. Z. 3: Zeitschrift d. Gesellschaft f. Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte, samt Kbh. der angiver, at bogen er trykt i København.

I.

C. Godt. Untersuchungen über die Anfänge des Herzogtums Schleswig. (Jahresbericht d. kgl. Christianeums zu Altona 1890—91. S. I — XXIV. 4°.)

Behandler hertugdømmets politiske historie til c. 1325. Man må anerkende forfatterens flid og upartiskhed, men derimod kan næppe alle hans resultater tåle en nøjere kritisk prøvelse.

Mackeprang. Deutsche Kaiser in Schleswig. Eine geschichtliche Studie. Berlin. 48 s. 90.

Forfatteren, der tidligere har været amtsretsdommer i Tønder, giver en farvet og unøjagtig skildring af tyske kejseres krigstog til Sønderjylland. Bogen er fremkaldt af kejser Wilhelm II's ophold i Sønderjylland 1890 og dvæler naturligvis med synlig glæde ved de bånd, der knytter os til vore sydlige naboer!

A. Larsen. Lidt om Dannevirke. (Vort Forsvar. 1889.

Nr. 226.)

En kort oversigt over virkets historie.

C. Godt. Bischof Waldemar von Schleswig und die Cistercienser von Guldhalm. Ein Beitrag zur Geschichte Schlesiens im 12. und 13. Jahrhundert. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 137—86.)

En lærd, kritisk undersøgelse om biskop Valdemars oprør mod sin fætter kong Knud i Danmark, hans fængsling, frigivelse og senere skæbne. Forf. driver dog sin kritik over alle fornuftige grænser og ser fælder, hvor der aldeles ikke er grund dertil. Om klosteret, der senere flyttedes til Ryd (Lyksborg), tales der ikke meget.

Kr. Erslev. Erik Plovpenning's Strid med Abel. Studier over ægte og uægte Kilder til Danmarks Historie. (Dansk historisk Tidsskrift. 6. Række 2. Bd. S. 359—442.)

Professor E. indleder sin smukke afhandling med nogle interessante bemærkninger om den historiske kritik og forskningsmåde, hvis høvedindhold vi her skal forsøge at gengive.

Afset fra hvad der kan læres af aktstykker og retslige dokumenter, hviler al vor kundskab om fortiden til syvende og sidst på samtidiges — naturligvis helst øjenvidners — beretning. Den senere historieskriver ved derfor intet andet om de begebenheder han skildrer, end hvad han har øst af disse ægte kilder. Fortæller han os derfor ting, om hvilke de ægte kilder tier, kan vi med frelst samvittighed anse det for foster af hans altfor livlige indbildningskraft.

Disse sætninger er den moderne historiske forsknings grund-

love. De lyder så simpelt og naturlig, og ubevidst anvender vi dem atter og atter i det daglige liv. Ikke desto mindre er de, hvor utroligt det end lyder, først i vort århundrede trængt igennem og har vundet anerkendelse i de lærdes kreds, eller rettere de er først bleven „opdagede“ i vort århundrede.

Det følger af det ovenfor sagte, at den der videnskabelig vil behandle et tidsrums historie, må gå bag ved de senere forfattere, må skyde disse mellemlid til side og søge tilbage til samtidens beretninger. Men netop overfor det tidsrum, der her behandles, har man forsømt at følge denne gyldne regel. I stedet for at søge tilbage til de gamle årbøger og krøniker holdt man sig til forfattere fra det 16. årh., der havde en side, hvor man hos samtiden kun fandt en linie, og fik naturligvis på denne måde en mængde urigtige træk ind i sin fremstilling.

Det er dette, prof. E. drager tilfjeldts imod; han giver en kort og klar skildring af begivenhederne og viser derpå, hvorledes alle de senere forfattere ned til det 16. årh. er afledte af hinanden, og hvorledes de med større eller mindre dygtighed har bearbejdet de ægte kilders magre beretninger.

Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden.

Bearbejdet und hrsg. von *P. Hasse*. I. Bd. VIII + 407 s. [786—1250]. 86. II. Bd. 476 s. [1250—1300]. 88. III. Bd. 1.—7. H. S. 1—560. [1300—1338]. 89—91. Hamburg u. Lpz. 4°.

Det er et særdeles fortjenstfuldt arbejde, vi her skylder den slesvig-holst.-lauenb. historiske forening, og enhver, der beskæftiger sig med Sønderjyllands middelalderlige historie, vil være den taknemlig herfor. Desværre må det dog siges, at hr. Hasse har taget sig arbejdet lovlig let, og at navnlig 3. bind kunde have været udgivet med adskillig større omhu. Forhåbentligvis vil dette forhold bedre sig i fremtiden.

Kr. Erslev. Klageskrifter fra Erik af Pommerns Retsstrid med Holstenerne (1409—15). (Danske Magazin. 5. Række. 2. Bd. 1.—2. H. S. 83—107.)

Hvad der giver disse aktstykker deres værd, er som udgiveren bemærker, ikke de bidrag de yder til den politiske historie, thi disse er kun få i tal og af liden vigtighed. Men foruden at de kaster et lys over hele denne urolige tid med dens vilde røvertog og „krig i fred“, indeholder de et meget stort kulturhistorisk stof, idet de giver os oplysning om prisen på

heste og kvæg, på våben og klæder, på fødevarer og brugsgenstande fra det daglige liv m. m.

A. D. Jørgensen. Klavs Lembeks Frafald 1421. (Danske Magazin. 5. Række. 2. Bd. 2. H. S. 108—19.)

Der aftrykkes tre aktstykker fra 1421, som belyser årsagerne til hr. Klavs' frafald fra kong Erik af Pommern, og gives anvisning på forhen trykte aktstykker, der drejer sig om det samme æmne. Ligesom de ovenfor omtalte klageskrifter giver også disse dokumenter rige bidrag til tidens kulturhistorie.

F. Barfoed. Danmarks Historie fra 1536 til 1670. 1. Bd. Fra 1536 til 1563. XIII + 346 s. 2. Bd. Fra 1563 til 1625. S 347—848. Kbh. 91.

På enkelte steder som f. ex. s. 51—57, 204—12, 323—33 o. a. s. kommer denne bog også ind på sønderjyske forhold, navnlig reformationen eller „kirkerensningen“, som forf. kalder det, og de statsretlige forhold.

A. de Boor. Amtmans zu Tundern Bericht wegen 3 loser muthwilliger Brueder in selbigem Ambte. (S. H. L. Z. 19 Bd. S. 217—18.)

Til straf for deres misgerninger udleveredes de „løse brødre“ 1656 til svenske hververe!

P. Döring. Die Eroberung Alsens durch den grossen Kurfürsten. (Abdruck aus dem Programm der Sonderburger höheren Bürgerschule vom Jahre 1873). Sonderburg. 45 s. 90.

Hr. D. antager, at det vil være opløftende for gode patrioter at erfare noget om Brandenborgernes første overgang til Als og giver derfor en skildring af denne, der skete i december 1658, da Brandenburg var Danmarks forbundsfælle i dets krig mod svenskerne, der bl. a. også holdt denne ø besat. Forf. får desuden lejlighed til at meddele den overraskende nyhed, at det i grunden er Br., Danmark her kan takke for sin frelse.

E. Holm. Danmark-Norges Historie i Frederik IV's sidste ti Regeringsaar (1720—1730). Kbh. 597 + 119 + XX s. 90—91. (O. m. t.: Danmark-Norges Historie fra den

store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse
(1720—1814.) 1. Bd.)

I denne interessante bog af en af kongerigets betydeligste historikere spiller Sønderjylland en fremtrædende rolle, og det er også et såre vigtigt tidsrum af dets historie, der her behandles. I lange tider havde S.-J. været delt mellem de danske konger og deres slægtninge, de gottorpske hertuger. Begge parter havde deres andel til len af den danske krone, men omtrent ved det 17. årh. midte var hertugerne ved svensk hjælp bleven løst fra deres lensforhold. Kongerne stræbte i den følgende tid at få det gamle forhold genoprettet, uden at det dog lykkedes, da hert. havde en god støtte i det med dem beslægtede svenske kongehus. Netop denne forbindelse skulde dog blive skæbnesvanger for dem.

Danmark var nemlig 1709 påny kommen i krig med Sverige, og lykken, der fra første færd havde været ugunstig, vendte sig snart således, at en svensk hær blev nødt til at kaste sig ind i den gottorpske fæstning Tønningen. Hertugen var neutral, det var altså et brud på tro og love, og da kong Frederik IV. fik sikkerhed for, at det var sket med den hert. regerings tilladelse, samt at denne havde stået i hemmelig forbindelse med Sverige, tog han 1713 hele den gottorpske del af Sønderjylland i besiddelse. Ved den endelige fred med Sverige (1720) stadfæstedes dette skridt, og Frankrig og England garanterede den danske konge besiddelsen af landet.

Det var en betydelig fordel, der herved var vundet, men det gjaldt nu om at knytte det erhvervede fast til Danmark. Kongen lod derfor erklære, at han havde taget den hertugelige del i besiddelse „som et ved tidernes ugunst fra Danmarks krone løsrevet ledemod“, og i sept. 1721 hyldede prælater og ridder-skab, der i sig repræsenterede hele hertugd., ham som suveræn landsherre. Lensforholdet var således opløst, og det gamle danske land inddraget under kronen; men uheldigvis blev kongen stående herved, den administrative indlemmelse i kongeriget, så at S.-J. behandlede på samme måde som f. ex. Fyen og Nørrejylland, skulde efter hans mening ske „lidt efter lidt“, men den skete aldrig, og hertugdømmet vedblev at have sin egen bestyrelse.

Hertugen af Gottorp, der endnu var herre over halvdelen af Holsten, vilde imidlertid aldeles ikke anerkende det skete, og da han havde en god støtte i Ruslands berømte zar, Peter den Store, hvis datter han ægtede, ligesom han også havde et

parti for sig i Sverige, var den danske regerings stilling alt andet end behagelig. Hele den følgende tid er opfyldt af diplomatiske forhandlinger, forbund og mæglinger, som det dog her ikke kan være tale om at gå ind på. Fuldstændig løst blev spørgsmålet først langt senere i århundredet.

S. B. Thrige. Danmarks Historie i vort Aarhundrede. Kbh. I—II. Bd. 89—90.

Bogens formål, der må siges at være nået, skulde være at give dels „en overskuelig og dog udførlig fremstilling til sammenhængende læsning, dels en håndbog, i hvilken enhver oplysning om forhold og personer vedrørende Danmarks nyeste historie kan søges.“ Det 1. bind går til 1855; i det andet føres begivenhederne ned til vore dage.

G. Hille. Tettenborn in Tönning. (S. H. L. Z. 19. Bd. S. 220—23.)

Et aktstykke der fortæller om Russernes strejftog og plyndringer 1813.

F. Oldenburg. Tre politiske Problemer. Medio Marts 1889. Kbh. 271 s.

I „Det danske Problem“ (s. 64—145) giver forf. en oversigt over Sønderjyllands Historie især i det 19. årh. Han kritiserer skarpt den politik, der fulgtes i Danmark 1863 efter kongens død. En ny krig var vistnok unundgåelig, men, siger han, det rette øjeblik havde været i 1855, da Østrig var optaget af de italienske forhold, Prøjsens hærvesen ikke omordnet, og Bismarck „endnu ikke politisk født“; den gang havde der været mulighed for frelse, nu var sligt umuligt.

H. R. Hiort-Lorenzen. Christian VIII. og Slesvig Stænder 1842. (S. Å. 1891. S. 129—212.)

C. E. Bardenfleth. Livserindringer. Udg. af hans Familie ved *J. Bardenfleth.* Med Portræt. Kbh. VII + 186 s. 90.

Også til Sønderjyllands Historie indeholder disse „Erindringer“, der væsentlig afsluttes med begivenhederne i 1848, flere bidrag. B. var helstatsmand, han opfattede Danmark „som mellemmand mellem de scandinaviske og de germaniske folkestammer“ (s. 98) og sympathiserede ikke rigtig med den nationalliberale bevægelse, idet han lige til 1846 anså en konsti-

tutionel forfatning som skadelig for statens sammenhold. Noget måtte der dog gøres, indså han, og da han af Fredrik VII, hvem han personlig stod meget nær, udnævntes til statsminister, kom han i opposition til sine kolleger. Han sluttede sig derfor halvt nødtvungen til den skandinaviske Ejderpolitik, og da ministeriet gik af i marts 1848 som en følge af Kasino-bevægelsen, — med hvilken han skarpt benægter at have stået i forbindelse — anmodede kongen ham om at danne et nyt ministerium, hvilket imidlertid strandede på den modstand, han mødte i det slesvig-holstenske kancelli.

Som tillæg til „Erindringerne“ medfølger en lille afhandling: „Om Slesvigs statsretslige Forbindelse med Danmark“.

N. Neergaard. Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848—1866. Med Portræter af ledende politiske Personligheder. Kbh. 1. Bd. 972 s. 89—92.

En fortræffelig bog som vi ikke noksom kan anbefale vore læsere. Forfatteren, der i det foreliggende bind har ført fremstillingen ned til 1855, holder sig hovedsagelig, som titlen angiver, til den rent politiske — såvel indre som ydre — historie, medens krigshistorien kun spiller en underordnet rolle. Et rigt materiale af utrykte aktstykker som gesandtskabsindberetninger, diplomatisk korrespondance og de ledende politikeres papirer og dagbøger har stået til forfatterens rådighed, og det er derved lykkedes ham, at kaste et hidtil ukendt lys over denne betydningsfulde tids indviklede politiske forhold. Bogen er desuden skrevet i et smukt og livligt sprog og med stor objektivitet, så at forfatterens personlige standpunkt ikke øver nogen indflydelse på hans fremstilling af de politiske forhold og førere.

H. v. Sybel. Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I. Vornehmlich nach den preussischen Staatsacten. 1. Bd. XIV + 428 s. 2. Bd. XI + 545 s. 3. Bd. IX + 414 s. 4. Bd. X + 446 s. München u. Lpz.

I 1. bd. berøres det slesvig-holstenske spørgsmål ofte, særlig s. 217—45 og 374—97; 2. bd. går fra 1850—63; 3. bd. behandler krigen 1864, og dens nærmeste forhistorie; 4. bd. indeholder tiden fra efteråret 1864 (freden i Wien) til udbruddet af krigen med Østrig og kommer flere steder ind på forholdene i hertugdømmerne f. ex. s. 29 ff., 80—101, 115 ff., 139—43, 225—29 o. o.

For øvrig kan det naturligvis ikke her lade sig gøre at komme videre ind på dette vigtige skrift, hvis berømte forfatter i den videste udstrækning har haft adgang til de præsiske arkiver. De, der vil gøre sig bekendt med værket, anbefaler vi først at gennemlæse redaktør Neergaards anmeldelse „Nye Bidrag til 1864's Historie“ i Tilskueren. 1890. S. 676—91.

R. Schleiden. Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. Neue Folge. 1841—1848. Wiesbaden. XII + 288 s. 90.

R. Schleiden. Schleswig-Holsteins erste Erhebung. 1848—1849. XII + 371 s. (O. m. t.: Erinnerungen etc. 2. Folge.) Wiesbaden. 91.

Førf., der var embedsmand i København fra 1843—48, giver en god skildring af de slesvig-holst. kancelliembedsmænds stilling og meninger. Selv troede han, at forholdet kunde ordnes med det gode, men da hans forhåbninger skuffedes, forlod han København 25. marts og sluttede sig til den provisoriske sl.-holst. regering, i hvis tjeneste han virkede som befuldmægtiget i Berlin fra maj—december 48, da han indtrådte i regeringen.

A. Beer. Die deutsche Politik des Fürsten Schwarzenberg bis zu den Dresdener Conferenzen. (Historisches Taschenbuch. Begr. von Fr. v. Raumer. Hrsg. von W. Maurenbrecher. 6. F. 10. Jahrg. S. 1—104.)

S. 80—96 behandles Østrigs forhold til det slesvig-holstenske spørgsmål.

F. Holst og *A. Larsen.* Felttogene i vore første Frihedsaar. Illustreret af Samtiden. Kbh. 4°. 88—90.

På grundlag af mere strængt videnskabelige arbejder gives der her en pålidelig og godt skreven skildring af krigene 1848—50 samt en kortere oversigt over de begivenheder, der gik forud for dem. Bogen er helt igennem udstyret med for største delen gode billeder af samtidige kunstnere som f. ex. Lund, Sonne, Simonsen o. a. samt forsynet med en række nyttige kort. Desuden findes flere morsomme gengivelser af samtidige karikaturtegninger, godtkøbsbilleder og flyveblade.

F. v. Levetzow. Aus den Erinnerungen eines Schleswig-Holsteinischen Offiziers. Schleswig. XVII + 457 s. 90—91. (O. m. t.: Erinnerungen. 1. Bd. Vorgeschichte

der Erhebung der Herzogthümer Schleswig-Holstein gegen Dänemark und der Krieg 1848 bis zum Waffenstillstande von Malmoe.)

L. deltog som frivillig og senere som officer i oprøret; han er en ivrig Slesvig-Holstener, og forsvarer så godt han kan Augustenborgernes optræden.

Kleinere Schriften von *Jakob Grimm*. VIII. Bd. Gütersloh. XI + 611 s. (O. m. t.: Vorreden, Zeitgeschichtliches u. Persönliches von Jacob Grimm.)

Afindhold, der angår Sønderjylland, kan fremhæves: Adresse an den könig für Schleswig-Holstein. 1846. S. 431—31. — Schleswig. S. 432—33. — Vorträge in den nationalversammlung zu Frankfurt a. M. 1848. S. 433—37. — Über Schleswig-Holstein. S. 437—38.

C. Gamborg. Ungdomsminder fra 1848. (Vort Forsvar. 1891. Nr. 280—83, 85, 87.)

Forfatteren, der var ansat ved et af skibsværfterne i Åbenrå, giver en interessant skildring af brydninger mellem Dansk og Tysk i denne by.

Teilgård. „Den lille Hornblæser“ Minde fra 1848. (Vort Forsvar. 1891. Nr. 275, 77.)

Deltog som 14-årig hornblæser i krigen og fangedes i slaget ved Slesvig.

F. v. Abercron. Die Schlacht bei Idstedt am 24. und 25. Juli 1850. Mit besonderer Berücksichtigung der 2. Schleswig-Holsteinischen Infanterie-Brigade. (S. H. L. Z. 20. Bd. S. 283—382.)

Går særlig ud på at rense den nævnte brigades fører, oberst A. (forf.'s fader), for de beskyldninger, der kort efter slaget rettedes mod ham i flere tyske blade af en slesvig-holst. auditør Lüders.

H. G. Grüner. Mine Oplevelser i 1850. (Vort Forsvar. 1889—90. Nr. 228—29, 34, 36—38, 40—41, 43—46.)

Forfatteren giver en række interessante træk fra Fredrikstads belejring.

Briefe des General-Feldmarschalls Grafen *Helmuth von Moltke* an seine Mutter und an seine Brüder Adolf und Ludwig. Berlin. IX + 320 s. 91. (O. m. t.: Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten etc. IV. Bd.)

Bidrag til Sønderjyllands historie findes s. 117—34, 40—48, 77—81, 274—75, 78, 92—300 o. o. Mærk endvidere følgende udtalelse fra sept. 1848 „Schleswig-Holstein hat bei dem grössten Theil denkender Männer in Preuszen gar keine Sympathien mehr.“ S. 125.

Denkwürdigkeiten aus dem Leben *Leopold von Gerlachs*, General der Infanterie und General-Adjudanten König Friedrich Wilhelms IV. Nach seinen Aufzeichnungen hrsg. von seiner Tochter. I. Bd. Berlin. 848 s. 91.

Optegnelserne er holdt i dagbogsform og går til 1852. De indeholder mange bidrag til de højere — særlig militære — præjsiske kredses opfattelse af det slesvig-holstenske oprør, „die traurige Episode“ som G. kalder det (s. 151.)

C. Glässing. Der Antheil der deutschen Burschenschaft an den Schleswig-Holsteinischen Verfassungskämpfen. (Burschenschafts Blätter. 4. Bd.)

C. N. Smith. Erindringer fra et syvaarigt Ophold i Sønderjylland. (1850—57.) (Museum. Aarg. 1890. S. 604—21.)

Meddeleren var præst i Skads ved Højer og giver en interessant skildring af forholdene, sæder og skikke i sognet.

Fra Sønderjylland. Minder og Overvejelser af en Nord-slesviger. (Højskolebladet. 1890. 15. Aarg. Nr. 31—32, 34—35, 37—38.)

Forfatteren fortæller om livet og tænkemåden i hans barndom og ungdom fra 1850—60.

H. St. Helms. Ungdomserindringer fra Sønderjylland samt mit tyske Fangenskab. Aarhus. 128 s. 91.

Forfatteren besøgte som student Flensborg og Sønderborg 1860—61. Senere deltog han som reserveofficer i krigen, men blev fangen d. 29. febr.

Politische Briefe *Bismarcks* aus den Jahren 1849—89.

2.—3. Sammlung. Berlin. XI + 376 s. og XII + 387 s. 89—90.

Af breve, der angår det slesvigske og holstenske spørgsmål, kan fremhæves i 2. saml. s. 140, 141—47, 174—75. I 3. saml. s. 42—47, 49—51, 72—76, 82—85, 98—134, 136—38, 142—49, 154—55, 194—217, 220. Hvorledes B. opfattede Tysklands stilling til Danmark, fremgår af følgende citat fra ^{22/12} 62 (III, 49): Es ist gewiss, dass die ganze dänische Angelegenheit nur durch den Krieg in einer für uns erwünschten Weise gelöst werden kann. *Die Anlazz zu diesem Kriege lässt sich in jedem Augenblick finden, welchen man für einen günstigen zur Kriegsführung hält.* (Det er sikkert, at hele det danske spørgsmål kun ved en krig kan løses på en for os gunstig måde. Anledning til denne krig lader sig finde i hvert øjeblik, der er gunstig til krigsførelse.)

Ernst II, Herzog von Sachsen-Coburg-Gotha. Aus meinem Leben und aus meiner Zeit. 3. Bd. Berlin. 726 s. 89.

Indeholder vigtige bidrag til de diplomatiske forhandlinger i 1863—64 (s. 367—489) og navnlig til „Friedrich VIII.'s“ stilling. *E. v. Quanten.* Kong Karl XV.'s Unionsforslag. En Episode af Nordens Historie. Belyst ved Erindringer og Correspondance. (Af Dagens Krønike. 1889 (Juli-December.) S. 1—49, 170—201, 301—27, 432, 605—19.)

Jfr. *E. Elberling.* „De 22000 og Han selv“ (samme tidskr. S. 202—05) Vil blive omtalt nærmere i det følgende bind af årbøgerne sammen med den svenske minister Louis de Geers nylig udkomne „Minnen“.

P. A. Schleisner. Til Belysning af Dagshistorien efter Frederik den Syvendes Død. Kbh. 244 s. 89.

Forfatteren, der var medicinalråd i hertugdømmet Slesvig, var med til at udstæde kong Frederiks dødsattest. Han fortæller i disse dagbogsoptegnelser flere træk fra 1850—64 og den følgende tid bl. a. om sprogforholdene og om ministeren Carl Moltke. S. 34—44 findes en fortegnelse over bekendte Sønderjyder.

Den dansk-tyske Krig 1864. Udg. af Generalstaben.

1. Del. XI + 326 + 122 s. 2. Del. XX + 448 + 119 s. Kbh. 90—91.

I 1. del behandles krigens politiske og militære fortid, og der gives en udsigt over hæren, flåden og befæstningsvæsenet. Derpå fortælles der om troppernes mobilisering og sammen-trækning omkring Dannevirke, ligesom der gives en oversigt over den fjendtlige styrke. I skildringen af de egentlige krigsbegivenheder når bindet til besættelsen af Dybbølstillingen i februar 1864. 2. bind skildrer begivenhedernes videre udvikling indtil Dybbøls fald. Begge bind er ledsagede af talrige militære aktstykker og kort.

O. Vaupell. Kampen for Sønderjylland. Krigene 1848—50 og 1864. 2. Bd. X + 424 s. Kbh. 89.

Bindet behandler krigen i 1864. Da det forbinder videnskabelig grundighed med en let læselig fremstilling, må dette værk anbefales de lægfolk, der ønsker at sætte sig nærmere ind i disse begivenheder.

C. Bredsdorff. Paa Feltfod. Breve fra en dansk Soldat til Hjemmet under den sidste slesvigske Krig. Med 125 Illustrationer af A. Schmidt. Kbh. 244 s. 4°. 89.

Hvad disse breve giver, er ikke en fremstilling af felttogets gang; denne træder fuldstændig tilbage fra de rent personlige øjeblikkelige oplevelser og tanker, der giver os en god forestilling om soldatens daglige levevis, hans følelser og tankesæt.

En Præstegaard i Sundeved under Krigen 1864. Breve fra Pastor *N. L. Feilberg* i Ullerup. (Museum. 1890. S. 11—40, 81—113, 175—85, 240—54, 291—315, 359—74.)

Ligesom de foregående „breve“ skildrede os soldatens daglige liv, således giver pastor Fejlbergs breve os et godt billede af livet i den af indkvartering opfyldte eller rettere overfyldte præstegård, og lader os få et indblik i en række dels elskværdige dels uelskværdige prøjsiske officerers tænke måde og stemninger mod Danmark.

F. C. Schjøtt. „1864“ i Billeder og Text. Med farvetrykt Titelbillede og Vignetter, tegnede af H. Hansen Reistrup. Kbh. 208 s. 4°. 89.

Populære skildringer der oprindeligt har været optaget i „Nordstjernen“.

G. Thorsander. Dansk-Tyska kriget 1864. Historik och kritik. Stockholm. 111 s. 89.

Forf. deltog som frivillig i krigen. Bogen, der nærmest er skreven for en svensk læsekreds, indeholder også en fremstilling af Sveriges politik i disse år.

M. v. Reymond. Die Kriege von 1864 und 1866. Berlin. 670 s. 91.

K. Blasendorff. Der deutsch-dänische Krieg von 1864. Nach gedruckten Quellen und eigenen Erinnerungen erzählt. Berlin. VIII + 237 s. 89.

Populær fremstilling der følger den gængse tyske opfattelse.

C. Bunge. Aus meinem Kriegstagebuche. Erinnerungen an Schleswig-Holstein 1864. Rathenow. 119 s. 90.

Deltog som prøjsisk officer i krigen.

S. Walpole. The life of Lord John Russel. Vol. 2. London. 516 s. 89.

Indeholder s. 368—98 et kapitel: Schleswig-Holstein.

R. Haym. Das Leben Max Dunckers. Berlin. V + 470 s. 91.

Duncker tog ivrig del i den slesvig-holstenske bevægelse og begivenhederne i 1864, da han var den daværende kronprins Friedrichs privatsekretær. Se f. ex. s. 122 ff og s. 318 ff.

W. Dinesen. Fra ottende Brigade. Kbh. 89 s. 89.

En poetisk og smuk, men tillige bitter og vemodig skreven skildring af begivenhederne i 1864, i hvilke forf. deltog som 17-årig løjtnant. Efter Dannevirkes rømning opholdt brigaden sig i Fredericia, indtil den den 8. april sendtes til Dybbøl, hvor den udførte det berømte angreb efter skandsernes fald.

C. T. Sørensen. Erindringer fra første Regiment. Kbh. 124 s. 91.

Behandler det nævnte regiments og særlig dettes 7. kompagnis deltagelse i krigen 1864.

V. Bokkenheuser. Fra Ejderen til Als. Et Minde om 18. Regiment i 1864. Med to Kort og med Tegninger af P. Fischer. Kbh. 150 s. 89.

Bogen søger særlig at give et billede af det daglige liv i Sydslesvig, ved Dybbøl og på Als.

V. Edsberg. Minder fra 10. Batteri 1864. Kbh. 82 s.
(uden år.)

Batteriets premierløjtnant fortæller om dets deltagelse i træfningen ved Mysunde og Dybbøls belejring.

J. G. Pinholt. Af en Soldats Dagbog 1863—64. (Højskolebladet. 1889. 14. Aarg. Nr. 40—43.)

Handler om garnisonslivet i Holsten, tilbagetoget og Dybbøls belejring.

P. Steffensen. Af Løjtnant Steffensens Dagbøger. (Højskolebladet 1889. 14. Aarg. Nr. 24—26.)

S., der var skolelærer og reserveofficer, faldt under belejringen af Dybbøl. Uddraget af dagbogen handler væsentlig om tilbagetoget fra Dannevirke.

O. Sommer. Vort Opbrud fra Byen Slesvig i Februar 1864. Barndomserindringer nedskrevne 25 Aar senere. (Smaastykker. Ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. 16. Bd. S. 400—25.)

Meddeler bl. a. interessante småtræk om den bekendte madam Esselbach.

P. Abrahams. Fra Februardagene 1864. (Illustreret Tidende. 30. Bd. Nr. 18—19.)

Deltog som adjudant i slaget ved Sankelmark; efter slaget blev han som parlamentær sendt til den østrigske brigadegeneral. Dybbølstillingens Forsvar 1864, skildret af Deltagere, udg. af *M. Gjørup*. Kbh. 187 s. 89.

En populær skildring af belejringen.
Den 11. Marts 1864. En lille Episode fra Krigen. (Illustreret Tidende. 30. Bd. Nr. 23.)

Om orlogsskonnerten „Absalon“ der bugserede en kanonbåd gennem Allsund.

S. J. Wedege. Fra mine Erindrings Pulterkammer. (Vort Forsvar. 1889. Nr. 215.)

Blev såret og fangen ved Dybbøl den 17. marts.

O. Laub. Fra de sidste Dybbøldage 1864. (Vort Forsvar. 1889. Nr. 217—20, 23.)

Deltog som læge i belejringen.

Vor 25. Jahren. Ein Gedenkblatt für die Erstürmung der Düppeler Schanzen. (Allgem. Militair-Zeitung. 64. Jahrg. Nr. 32—33.)

K. F. Graf Vitzthum v. Eckstädt. London, Gastein und Sadova 1864—1866. Denkwürdigkeiten. Stuttgart. XX + 523 s. 89.

Forf. deltog som sachsisk diplomat i Londonerkonferencerne og så med uvilje på Prøjsens lyst til at annektere hertugdømmerne. Bogen består hovedsagelig af uddrag af hans private brevvexling. Den er anmeldt af N. Neergaard i Tilskueren. 1890. S. 104—18.

K. H. Keck. Das Leben des General-Feldmarschalls Edwin von Manteuffel. Bielefeld u. Lpz. VI + 397 s. 90.

I afsnittet „Schleswig-Holstein und der deutsche Krieg“. S. 1—60 skildres M.'s virksomhed som statholder i Slesvig fra 1865—67.

P. Skau. De danske Landdagsmænds Stilling og Virksomhed i Provindslanddagen. (S. Å. 1890. S. 72—101.) Nordslesvig i 1888. Med et Forord *H. R. Hiort-Lorenzen.* Kbh. 48 s. 89.

Aftryk af en række artikler af politisk og nationalt indhold i „Dannevirke“ for januar 89.

G. Johannsen. Nordslesvig i 1888. (S. Å. 1889. S. 152—60.) Nordslesvig i 1889. (S. Å. 1890. S. 1—20.) Nordslesvig i 1890. (S. Å. 1891. S. 1—19.)

J. Ottosen. De sidste Valg i Nordslesvig. (Tilskueren. 1890. S. 306—28.)

En sammenligning af valgresultaterne i 1890 med de tidligere afstemninger og da særlig med valgene i 1867.

II.

H. V. Clausen. Sønderjylland. En Rejsehåndbog. Kbh.

VII + 107 s. samt 4 Kort. 90.

Denne fortræffelige lille bog vil forhåbentlig være de fleste af vore læsere så bekendt, at en nøjere omtale vil være unødvendig. Skulde der rettes nogen anke mod den, måtte det vel være, at der savnes et sammenhængende kort f. ex. over Sundved.

P. Lauridsen. Bidrag til Haderslev Amts Historie og Beskrivelse. I. Om Adel og adeligt Bondegods i Amtet samt om Kongernes Kjøb af samme. (S. Å. 1889. S. 161—201.) II. Wallensteins Hær i Nordslesvig fra 1627 til 1629. (S. Å. 1891. S. 264—304.)

P. S. Nyeborg. En fynsk bondes besøg i Christiansfelt 1798. (Kirkehistoriske Samlinger. 4. Række. 1. Bd. S. 401—18.)

Selve byen, som han stadig siger ligger i „Holsten“, syntes Fynboen godt om, der var, udtrykker han sig, „allevegne orden, renlighed og en behagelig stilhed.“ Men „formedelst det tunge levned“ forekom det ham umulig at fæste bo der, og han var meget bange for, at Kristiansfelderne skulde omvende ham! Totalindtrykket af besøget har nok langtfra været det bedste, thi hans fromme ønske, da han lykkelig og vel var sluppen bort, var, at „C. var endnu længer henne, og at jeg aldrig skulde se det mere“!

A. D. Jørgensen. Ullerup sogns ældre historie. (S. Å. 1891. S. 30—81.)

A. D. Jørgensen. Gråstens ældre historie. (S. Å. 1889. S. 1—43.)

A. Wolff. Flensburg's Belagerung im Jahre 1431. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 235—64.)

Belejringen og erobringen af Flensburg danner det sidste led i den lange kæde af stridigheder mellem Erik af Pommern og Holstenerne om Sønderjylland. Selve byen kom ved forrædderi i Holstenernes hænder, men borgen (den senere Duborg) forsvarede sig tappert i flere måneder, indtil den endelig inde-

sluttet både fra land- og søsiden måtte overgive sig. Danmark mistede herved sin sidste og vigtigste støtte i Sønderjylland.

A. Wolff. Flensburg in den Kriegsjahren 1657--1660.

(S. H. L. Z. 20 Bd. S. 81—130.)

Da Svenskerne i året 1657 nærmede sig Flensburg, søgte beboerne at redde sig selv og deres kostbarheder til Sønderborg, hvorhen f. ex. begge borgmestrene flygtede. Byen fik nu en indkvartering af 5 rytterregimenter, og hvorledes disse opførte sig, kan bedst ses af, at skatteævnens sank med godt $\frac{1}{4}$, ligesom også 117 af byens c. 700 huse blev mer eller mindre ødelagte eller nedrevne. Skøndt der i begyndelsen af 1658 sluttedes fred med Danmark, blev de svenske tropper dog stadig liggende i byen, og Brandenborgerne, der endelig fordrev dem, var ikke stort bedre. Ved krigens slutning lå derfor $\frac{1}{3}$ af husene i ruiner, og skatterne måtte nedsættes med $\frac{1}{3}$.

P. Lauridsen. Flensburg. (Tilskueren. 6. Aarg. S. 33--57.)

I form af en anmeldelse giver forf., der vil være læserne bekendt fra årbøgerne, en interessant udsigt over Flensborgs merkantile og nationale udvikling. Ved århundredets begyndelse havde byen en handelsflåde på c. 15,000 læster, krigen med England tilføjede den imidlertid et sådant knæk, at den sank ned til c. 7000, for dog snart atter at skyde i vejret. Krigen 1864 var til stor skade for Flensburg, de gamle forbindelser blev afbrudt, og i tiåret 1860—70 aftog befolkningen med 600 mennesker (fra 21,900 til 21,300), og læsternes antal med 4000 (fra 11,000 til 7000). Siden den tid er byen ganske vist atter gået meget frem, men er dog stadig truet af Kiel og Århus, som det ses af nedenstående tabel over folkemængden i de tre byer 1860, 1885 og 1890.

	1860	1885	1890
Århus.....	11,000	29,000	33,300
Flensburg .	21,300	33,000	36,900
Kiel	18,000	52,000	69,200

Nationalitetsbevidsthedens opvågningen i tiden 1848—64 belyses bedst ved elevantallet i den danske borgerskole. Dette steg fra 27 (jan. 1852) til 501 (decbr. 1863.)

A. C. C. Holdt. Minder fra Flensburg Kirkegaard. (S. Å. 1889. S. 202—17.)

Ein arabischer Berichtstatter aus dem 10. oder 11. Jahrhundert über Fulda, Schleswig, Soest, Paderborn und

andere deutsche Städte. Zum ersten Male aus dem Arabischen übertragen, commentirt und mit eine Einleitung versehen von *G. Jakob*. Berlin. 20 s. 90.

Østerlænderen omtaler Slesvig som en stor men fattig by, der ikke frembyder mange af jordens goder; indbyggerne, der for største delen var hedninger, levede mest af fisk. De synes ikke at have gjort noget godt indtryk på ham, og navnlig er han misfornøjet med deres sang, „den består nemlig i en brummen, der kommer fra deres struber ligesom hundenes gøen, kun endnu mere dyrisk“! (Jfr. forøvrig H. Olrik i *Museum*. 1892. S. 262—69.)

A. Th. Petersen. Beschreibung des Kirchspiels Hollingstedt. Nach authentischen Quellen bearbeitet. Schleswig. V + 262 s. 90.

Hollingstedt, der ligger tæt ved Dannevirke, spillede i middelalderen en vis rolle som oplagsted for varer fra de vestlige lande. Forf., der gør sig skyldig i mange overdrivelser, er sognets præst.

C. Jensen. Die nordfriesischen Inseln Sylt, Föhr, Amrum und die Halligen vormals und jetzt. Mit besonderer Berücksichtigung der Sitten und Gebräuche der Bewohner. Hamburg. VIII + 392 s. samt 7 tavler og 1 kort. 91.

Tilsyneladende en ret tilfredsstillende bog om end afsnittet „Die Nordseebäder“ gør et noget reklameagtigt indtryk. Interessant og bedst er ubetinget den anden og største hovedafdeling, hvor der gives et godt billede af sæder og skikke og hele det daglige liv på øerne.

V. Bennike. Nord-Friserne og deres Land. Skildringer fra Vesterhavs-Øerne. Århus. 66 s. 90.

En ikke ganske tilfredsstillende skildring af samfundsforhold, sprog, klædedragt og dagligt liv hos Friserne.

Eckermann. Die Eindeichungen von Husum bis Hoyer. (Mit Karte.) (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 187—234.)

En oversigt over inddigningens historie og udvikling på den anførte kyststrækning.

III.

Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537—1814. Udg. af *C. F. Bricka*. 1.—40. H. (1.—5. Bd. Aaberg—Gersdorff.) Kbh. 87—91.

Den nærmere omtale af dette fortjenstfulde værk udsættes til næste bind af årbøgerne.

Allgemeine Deutsche Biographie. 28.—33. Bd. Reinbeck — G. Semper.

Den nærmere omtale opsættes ligeledes til det følgende bind.

A. Wetzels. Schleswig-Holsteiner auf der Universität Bologna. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 295—306.)

S. 303—06 gives en liste over 28 personer fra det 15.—16. årh., af hvilke flere er Sønderjyder.

E. Tegnér. Tvenne italienska resande i Sverige på Karl den elftes tid. (Ymer. Tidskr. utg. af svenska sällskapet f. antropologi och geografi. 10. årg. S. 1—52.)

S. 19 gives der en karakteristik af hertug Christian Albrecht af Holsten-Gottorp og hans familie. De har ikke funden videre nåde for Italienernes øjne; hertugen, siges der f. ex., „var af et tarveligt udseende og manglede levemåde.“

H. P. Hanssen-Nørremølle. Forhenværende Repræsentanter til Landdagen, Rigsdagen og Provindslanddagen. (Illustreret Tidende. 32. Bd. Nr. 10.)

Levnedsskildringer af Hørluck, P. Skau, H. Å. Knudsen, Laust Arnum, C. P. Wolff, P. Wiuf, Rasmus Clausen og J. P. Witzke.

Nicolai Ahlmann. (S. Å. 1891. S. 20—27.) Jfr. *H. P. Hanssen-Nørremølle*. Nicolai Ahlmann. (Illustreret Tidende. 31. Bd. Nr. 21.)

O. Gierke. Georg Beseler. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung f. Rechtsgeschichte. 10. Bd. Germanist. Abtheil. S. 1—24.)

Den bekendte retslærde og ivrige Slesvigholstener der er

født 1809 ved Husum. Det er særlig hans juridiske virksomhed, der behandles.

P. Skau. J. P. Friis. (S. Å. 1890. S. 29—31.)

Provst Aleth Hansen. (Illustreret Tidende. 31. Bd. Nr. 14.)

Den bekendte provst over Flensborg, senere Gottorp, provsti, der bl. a. også var medlem af den slesvigske stænderforsamling.

H. P. Hanssen-Nørremølle. Biskop Jørgen Hansen. (S. Å. 1890. S. 21—26.) Jfr. *Th. H.*: Biskop Jørgen Hansen. (Illustreret Tidende. 30. Bd. Nr. 49.) og *H. R. Hiort-Lorenzen.* Jørgen Hansen. (Danmark. Illustreret Kalendar for 1890. Kbh. S. 26—29.)

G. Friis. Herredsfoged Nis Henriksen paa Haistrupgaard og hans Slægt. Genealogiske og personhistoriske Bidrag. (S. Å. 1891. S. 213—43.)

L. Schrøder. Konsulent P. Jessen. Født 1. Februar 1846, død 9. August 1885. (S. Å. 1891. S. 109—28.)

H. F. Rørdam. Bidrag til Historieskriveren Andreas Hojers Levned. (Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede. I. Bd. S. 337—515.)

Hojer, der fødtes 1690, var en præstesøn fra Karlum mellem Flensborg og Tønder. Hans opdragelse var tysk, men allerede fra barndommen af følte han sig som dansk, og i året 1713 kom han til København, hvor han blev til sin død 1739. Dr. Rørdam meddeler en lang række breve fra ham til samtidige venner og beskyttere bl. a. flere til kong Fredrik IV., hvis historie er H.'s mest bekendte arbejde.

H. P. Hanssen-Nørremølle. A. C. C. Holdt. (S. Å. 1891. S. 27—29.)

J. Ottosen. Gustav Johannsen. (Illustr. Tidende. 31. Bd. Nr. 1.)

Rossen. M. A. Jørgensen fra Graasten. (Nordslesvigske Søndagsblad. 1891.)

H. R. Hiort-Lorenzen. Peter Hiort-Lorenzen. (Illustreret Tidende. 32. Bd. Nr. 17.)

Levnedsskildringen indeholder ikke så lidt nyt, der imidlertid vil være læserne bekendt gennem forfatterens afhandling om „Christian VIII. og Slesvigs Stænder 1842“.

Af andet, der er fremkommen i anledning af P. Hiort-Lorenzens 100-års fødselsdag, kan nævnes:

L. Schrøder. Peter Hiort-Lorenzen. Født d. 24. Januar 1791, død d. 17. Marts 1845. (Danskeren. 5. Bd. S. 324—50.)

Th. Graae. Uwe Jens Lornsen. En politisk historisk Studie. Kbh. 193 s. 91. Jfr. samme forfatter i Tilskueren. 1889. S. 425—40, 546—58.

L. er født 1793 på Sild, og allerede fra hans barndom kan man spore denne sildringske blanding af frisind, trættekærlighed og stridslust, der yderligere udviklet af opholdet ved flere tyske universiteter, særlig Jena, vedblev at følge ham gennem hele livet. 1821 ansattes han i det tyske kancelli i København, hvor han blev til 1830. Opholdet her i Fredrik VI's København, der var fuldstændig blottet for alt politisk liv, måtte være dræbende for en frisindet mand som L. Men at han her levede sammen med de andre slesvig-holstenske embedsmænd, skulde få sin store betydning; thi for dem stod det, som om Slesvig og Holsten var ligeså inderlig indbyrdes forbundne som skarpt adskildte fra det øvrige rige, hvad der jo i virkeligheden også var tilfældet i *administrativ* henseende. Denne opfattelse smelter nu sammen med hans politiske frisind, og af disse to elementer opstår 1830 hans bekendte piece „Ueber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein“. Han foreslog heri at omdanne den danske stat efter svensk-norsk mønster, således at Slesv.-Holst. skulde have en fælles fri forfatning og kun stå i personalunion til Danmark. L. fængsledes få uger efter udgivelsen, men hans lille skrift skulde få sin store betydning, dels som slesv.-holst. program, dels fordi det gav stødet til, at Fredrik VI. det følgende år indførte de rådgivende stænder.

Efter at have kritiseret de forskællige politiske skrifter, der fremkaldtes af L.'s piece, skildrer forf. hans senere liv. Han sad fængslet i 1½ år, men efter frigivelsen vandt en sygdom, han tidligere havde pådraget sig, mere og mere overhånd, således at han 1837 „frivillig endte sit liv ved Genfersøens bredder“. I denne mellemtid skrev han et større værk „Die Unionsverfassung Dänemarks u. Schleswig-Holst.“, hvori han nærmere ud-

viklede og begrundede sine anskuelser, men på hvilket Graae kun går meget lidt ind og sikkert med urette behandler altfor affejende. Hans iøvrigt velskrevne bog er anmeldt af cand. mag. Ottosen i Tilskueren. 1891. S. 869—84, hvoraf det ovenstående væsentlig er et uddrag.

H. P. Hanssen-Nørremølle. Chr. F. Monrad. (S. Å. 1890. S. 27—28.)

Bertheau. Heinrich Rantzau als Geschichtsforscher. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 307—64.)

En oversigt over denne bekendte adelsmands historiske og geografiske værker og navnlig over hans mest berømte skrift: Beskrivelse af den cimbriske (jyske) halvø.

A. D. Jørgensen. En berømt svensk slægt fra Nordslesvig (Rudbæk). (S. Å. 1890. S. 264—73.)

Mörike-Storm-Briefwechsel. Hrsg. von *J. Bächtold*. Stuttgart. 74 s. 91. Jfr.

Briefwechsel zwischen Theodor Storm und Eduard Mörike. Mitgetheilt von *J. Bächtold*. (Deutsche Rundschau. 58. Bd. S. 41—68.) og

Nachgelassene Blätter von *Theodor Storm*. (Deutsche Rundschau. 57. Bd. 341—46.)

Den bekendte tyske digter Storm er født i Husum 1817. Den sidst anførte afh. indeholder begyndelsen til en selvbiografi, og i brevsamlingerne — der delvis dækker hinanden — findes bl. a. to breve fra Husum, 1850 og 53, med oplysninger om hans tidligere liv.

M. Eskesen. Karsten Thomsen fra Frøslev. (S. Å. 1891. S. 82—108.)

Frederik Ferdinand Tillisch. (Illustreret Tidende. 30. Bd. Nr. 21.)

T. er født 1801 på Barsbøllegård ved Haderslev. Han studerede jura og blev senere, efterat have været amtmand, Kristian VIII.'s kabinetssekretær. Mest bekendt er han for sin styrelse af Sønderjylland — efter slaget ved Fredericia den nordlige del, senere efter Istedslaget det hele. Som minister måtte han i 1864 underskrive Wienerfreden.

Jfr. *A. Thorsøe.* Frederik Ferdinand Tillisch. (Danmark. Illustr. Kalender f. 1890. S. 17—25.)

IV.

K. Hegel. Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter. I. Bd. XVII + 457 s. II. Bd. XII + 516 s. Lpz. 91.

I 1. bd. behandles s. 156—79 gildevæsenet og kommunalforholdene i de sønderjyske byer.

C. Nyrop. Fra Danmarks ældste Lavsskræaer. (Aarvog for dansk Kulturhistorie, udg. af P. Bjerger. 1892 (tr. 91). S. 61—104.)

Kommer flere steder ind på de flensborgske lavsskræer og deres forhold til udviklingen i det øvrige Danmark.

A. Wetzel. Das Landrecht und die Belieungen des „Rothen Buchs“ in Tönning. Kiel. 35 s. 89.

Retsoptegnelser for Eidersted fra tiden 1466—1549.

En alsingsk Bylov. Meddelt af *K. Knudsen-Lysholm.* (S. Å. 1890. S. 116—19.)

Den ældste lutherske kirkeordinans i den danske kirkeprovins. (Haderslev 1528.) Meddelt af *A. D. Jørgensen.* (S. Å. 1889. S. 218—45.)

K. Lühr. Zur Geschichte des Pfarrwahlrechts in der Schleswig-holsteinischen Landeskirche. (Zeitschrift f. Kirchenrecht. 22. Bd. N. F. 7. Bd. S. 353—99.)

Omhandler tiden fra reformationen.

C. E. Carstens. Die Generalsuperintendenten der evangelisch-lutherischen Kirche in Schleswig-Holstein. Von der Reformation bis auf die Gegenwart. (S. H. L. Z. 19. Bd. S. 1—111.)

Skøndt reformationen allerede i 1523 fik indgang i Sønderjylland, vedblev dog den sidste katholske bisp, der var meget tolerant, at beklæde sit embede til sin død 1541. Da hertugdømmerne 1544 deltes mellem Kristian III. og hans to brødre, indsattes der tre generalprovster, der hver havde overopsynet over gejstligheden såvel i den slesvigske som i den holstenske del af de tre herrers besiddelser. I det 17. årh. forandredes deres navn til generalsuperintendenter, og da 1713 den gottorpske

del af Slesvig inddrogtes under kronen, lagdes denne under den kgl. generalsuperintendent, der ligeledes senere fik den gottorpske del af Holsten under sig. Først 1834 fik Sønderjylland og Holsten hver sin særlige generalsuperintendent.

Afhandlingen, der er ledsaget af en navnefortegnelse, giver en oversigt over disse forhold og meddeler korte levnedsskildringer af hver enkelt superintendent samt af de tre bisper for det fra 1812 (19) til 1864 bestående bispedømme Als-Ærø.

C. E. Carstens. Zur Geschichte der Sectirer Nicolaus Teting u. Hartwig Lohmann. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 373—83.)

De to mænd førte i beg. af det 17. årh. en strid med de flensborgske præster om Christi sande natur.

K. Jansen. Die Haltung der schleswig-holsteinischen Geistlichkeit in der schleswig-holsteinischen Erhebung. Kiel. 28 s. 91.

Af denne lille bog, hvis forfatter åbenbart ikke er rigtig tilfreds med den vending, tingene tog i 1864—66, handler kun en ringe del om gejstlighedens holdning. Det kan bemærkes, at endnu nogen tid efter oprøret bad flere præster for Fredrik VII. som hertug, indtil regeringen foreskrev, at der skulde bedes for „vor fyrste og al øvrighed“.

H. P. Hanssen-Nørremølle. Tysk Gudstjeneste i Nord-slesvig. (S. Å. 1890. S. 274—93.)

Fr. Nygård. Om kirkeforholdene i Slesvig. (Danskeren. 1. Bd. S. 96—111.)

En kritik af kirke- og synodalordningen af 1876.

H. Nissen. Det danske Sprog på vore Synoder. (S. Å. 1890. S. 102—15.)

H. Eckert. Gründung und Entwicklung des Kgl. evangel. Schullehrer-Seminars in Tondern. Festschrift für die am 10. Sept. 1888 stattfindende Feier des hundertjährigen Bestehens der Anstalt. Schleswig. IV + 242 s. 89? (O. m. titelen: Die Seminaren d. Provinz Schleswig-Holstein. 2. Bd.: Das Seminar zu Tondern.)

Aktstykker til seminariets historie samt en fortegnelse over de derfra udgåede lærere.

K. Jørgensen. Rødding Højskole. (Højskolebladet. 1890.

15. Aarg. Nr. 16—18, 20—30, 33, 35—36, 38, 40, 42, 45, 48.)

En udførlig og interessant oversigt over højskolens historie fra dens stiftelse 1844 til dens endelige lukning i 1884. Ligeledes skildres de mænd og kvinder, der gennem tiderne har været knyttet til den som lærere, samt nogle af de mere bekendte elever. (F. ex. P. Skau, C. P. Wolff, Skrumsager o. fl.)

H. P. Hanssen-Nørremølle. Den nordslesvigske Skoles gradvise Fortyskning. (Danskeren. 2. Bd. S. 30—39.)

En oversigt over hvorledes Tysk fra kun at være frivillig undervisningsfag i tre timer ugl. (1864) efterhånden næsten har fortrængt modersmålet. (1871 sex timer ugl. og nu tvungent fra det 3. skoleår, 1878 mere tysk og nu også som undervisningsprog; hvorledes det senere er gået, turde være bekendt.)

M. Mørk-Hansen. Om det tyske Skolesprog i det dansk-talende Sønderjylland. Et dansk Gjensvar til Hr. Pastor Priess i Uge. Kolding. 35 s. 90.

J. Ottosen. Skåne og Sønderjylland. (S. Å. 1890. S. 33—71.)

P. K. Thorsen. Ældre bidrag til kundskab om danske almuesmål. I. Lackmanns optegnelser på Angelbomål fra første halvdel af det 18de århundrede. (Dania. 1. Bd. S. 97—135.)

L., der var født i Lauenborg, var fra 1733—54 professor i historie ved Kiels universitet og syslede i længere tid med et ufuldendt værk over Slesvig og Holstens forhistorie. Han stræbte efter at påvise ligheden mellem Angelboerne og de „Angler“, der i det 5. årh. drog til England, hvilket han bl. a. søgte at godtgøre ad sproglig vej. Optegnelserne består dels af en ordsamling på angelbomål ledsaget af en oversættelse på tysk og dansk skriftsprog, „københavnerdansk“ som han kalder det; dels af en samtale mellem to bønder samt et fadervor, der ligeledes begge er ledsagede af danske og tyske oversættelser. Allerunderdanigst Indberetning til Hans Majestæt Kongen angaaende Sprogforholdene i Slesvig af *Nis Hanssen.*

Udg. af *H. P. Hanssen-Nørremølle*. (S. Å. 1889. S. 297—310.)

Jfr. *H. P. Hanssen-Nørremølle*. Nis Hanssen Bondesøn. S. 311—13.

C. Mule. Minder fra den yderste danske Sproggrændse i Sønderjylland. (S. Å. 1891. S. 256—63.)

J. G. C. Adler. Die Volkssprache in dem Herzogthum Schleswig seit 1864. (S. H. L. Z. 21. Bd. S. 1—136.)

Vil være læserne tilstækkelig bekendt fra hr. cand. mag. H. V. Clausens imødegåelse.

O. Bremer. Zeugnisse für die frühere Verbreitung der nordfriesischen Sprache. (Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. Jahrg. 1889. S. 99—104.)

Særlig det frisiske sprogs skæbne fra midten af forrige årh.

O. Bremer. Einleitung zu einer amringsch-föhringschen Sprachlehre. Lpz. 88.

En klar redegørelse af de nordfrisiske folkemåls udbredelse og indbyrdes slægtskab samt en (vistnok fuldstændig) fortegnelse over nordfrisisk litteratur.

A. Olrik. Tre danske folkesagn. 1. Et Starkad-sagn fra Sønderjylland. 3. Dannevirke og dronning Tyre. (Dania. I. Bd. S. 136—43, 148—53.)

Forf. søger i sin første afhandling at vise, at sagnet om den gamle kæmpe Starkad (Stærkodder) i en noget forvansket skikkelse fortælles i Gråsten, hvor det er knyttet til den såkaldte „Alfs hule“. Den anden afhandling skal vise, hvorledes sagn, der nu i Dannevirkeegnen fortælles om en dronning „sorte Margrete“, egentlig bør henføres til den berømte Tyre Dannebod.

Jfr. *S. Bugge* og *A. Olrik*. Røveren ved Gråsten og Beowulf. (Dania. I. Bd. S. 233—45.)

A. Olrik. Om Sønderjyllands folkeviser. (S. Å. 1889. S. 246—96.)

Folkeviser fra Sønderjylland, meddelte af *A. Olrik*. (S. Å. 1889. S. 58—84.)

W. Knorr. Über besonders bemerkenswerte Personen-

und Geschlechtsnamen in Schleswig-Holstein. (S. H. L. Z. 19. Bd. S. 135—200.)

En sproglig undersøgelse af person- og slægtnavne, disse sidste dog kun for såvidt de er dannede af personnavne ved tilføjelse af endelsen „sen“(søn). Forf.'s materiale har dog hverken været tilstrækkeligt fyldigt eller pålideligt. (Det består kun af navne på gejstlige personer i Jensens Versuch einer kirchlichen Statistik d. Herzogthums Schleswig. 1840—42.)

G. Johannsen. Nationalejendommeligheder. (S. Å. 1891. S. 305—11.)

H. R. Hiort-Lorenzen. Cimbria. En Episode af Foreningslivet i Nordslesvig. (S. Å. 1889. S. 125—36.)
Den slesvigske Forening. Ved *H. R. Hiort-Lorenzen.* (S. Å. 1890. S. 120—237.)

H. P. Hanssen-Nørremølle. Sønderjydske Foreninger. (Højskolebladet. 1891. 16. Aarg. Nr. 30—32.)

En oversigt over de politiske foreninger, foredragsforeninger, landbrugsforeninger samt pengeinstitutterne, deres udvikling og de forhold, hvorunder de virker.

J. Ottosen. Den sønderjyske Presse. (Illustreret Tidende. 31. Bd. Nr. 31.)

En oversigt der nærmest er skrevet for at vejlede læsere i kongeriget, hvis politiske udvikling han opfordrer pressen til upartisk at fremstille for sine læsere.

A. Rosenkrantz. Die Schleswig-Holsteinische Post (1848—52) und deren Postschillinge. Lpz. 76 s. og 10 tavler.

Behandler postvæsenets udvikling, statistik over de besørgede breve, frimærker m. m.

P. Sveistrup. Sønderjylland under det præjssiske Herredømme. (S. Å. 1890. S. 238—63.)

H. P. Hanssen-Nørremølle. Sønderjylland efter sidste Folketælling. (S. Å. 1891. S. 244—55.)

H. P. Hanssen-Nørremølle. De nordslesvigske Optanter. (S. Å. 1889. S. 137—151.)

R. Haupt. Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein mit Ausnahme des Kreises Herzogthum Lauenburg. I. Bd. VI + 575 s. II. Bd. 686 s. III. Bd. XIII + 225 s. Kiel. 87—89.

Uagtet dette værks udgivelse for største delen falder før 1889, er det dog bleven medtaget, da det må betragtes som en uundværlig håndbog for enhver, der sysler med Sønderjyllands arkitektur.

Værket, der er rigt illustreret, omhandler naturligvis hovedsagentlig kirkebygningerne, og hvad dertil hører som f. ex. altertavler, døbefonte, epitafier m. m., men også private bygninger såvel i by som på land er medtagne i beskrivelsen. Denne er ordnet alfabetisk efter amterne (kredsene) og atter alfabetisk indenfor hvert amt efter sognene. I det sidste bind findes register, kildehenvisninger, fortegnelse over mestre og endelig en liste over de tekniske udtryk.

R. Foerster. Die Kunst in Schleswig-Holstein. Rede zur Feier des Geburtstages Sr. M. des deutschen Kaisers, König von Preussen Wilhelm II., gehalten an der Christian Albrechts-Universität. Kiel. 26 s. 90.

En kort oversigt over kunsten og de forhold, hvorunder den har virket.

J. Biernatzki. Beziehungen Hamburgischer Conterfeier zum Gottorfer Hof. (Mittheilungen d. Vereins f. Hamburgische Geschichte. Jahrg. 1888. S. 195—96.)

Regnskaber fra årene 1646—50.

P. Lorentzen. Die St. Marienkirche zu Hadersleben. (S. H. L. Z. 20. Bd. S. 1—54.)

En skildring af kirkens historie og udvikling fra dens opførelse c. 1250 gennem de forskællige brande c. 1420—40 og 1627 (hvorved den mistede sine tårne) til vore dage.

D. Schnittger. Vom Dom zu Schleswig. (Repertorium für Kunstwissenschaft. 14. Bd. S. 472—90.)

I anledning af kirkens forestående restauration gives der en udsigt over dens arkitektur og skæbne gennem tiderne.

G. Hille. Zur Geschichte des Schleswiger Altarblattes von Brüggemann. (S. H. L. Z. 19. Bd. S. 219—20)

Regnskaber fra den berømte altertavles flytning fra Bordes-holm kloster i Holsten, hvor den stod opstillet til 1666.

R. Mejborg. Sydslesvigske Bøndergaarde. (Museum. Aarg. 1890. S. 1—10.)

Forfatteren har valgt landsbyen Ostenfeld som eksempel, og dvæler særlig ved den ejendommelige hal, dilen, der optager hele huset og både tjener til lade, stald, hønsehus og beboelseslejlighed. Denne bygningsmåde er rimeligvis bleven indført af de tyske nybyggere, der opdyrkede det af skove og øde strækninger opfyldte land mellem Sli og Ejder, men er nu ved at forsvinde.

R. Mejborg. Bøndergaarde i Ejdersted. (Museum. Aarg. 1890. S. 375—92.)

Efter først at have givet en smuk skildring af disse flade landstrækninger, hvor digerne og de volde, hvorpå husene er opførte, er de eneste høje punkter, vender forf. sig til den for landet ejendommelige bygningsform „heiborgen“ o: høgemet, der begynder at vise sig i det 17. årh. og hænger nøje sammen med befolkningens hovederhverv, kvægavl. Den består af et stort, højt, firkantet rum, hvor høet sættes; udenom dette ligger så staldene og beboelseslejligheden, der ofte er udstyret med megen luxus.

R. Mejborg. Om Bygningsskikke i Slesvig. Et illustreret Foredrag. Kbh. 32 s. 4°. 91.

Som indledning til det neden for anførte værk gennemgår forf. enkelte slesvigske bygningsskikke. Af disse kan anføres de såkaldte „husbrande“, som nu kun findes i den nordøstlige del af Sønderjylland, medens de tidligere har været alm. udbredte over hele landet. De består af en mere eller mindre kunstfærdig udskåren stang, der anbringes som prydelse på gavlspidserne. Endvidere omtales poste og døre, der går på tapper stedet for hængsler, samt nogle små runde udhuse, der findes enkeltvis på Als, og måske skriver sig fra en ældgammel overlevering. Til slutning viser forf., hvorledes man kan skælnes mellem tre hovedklasser af bøndergårde. Længst mod syd er beboelseslejligheder, stalde og lader forenede under samme tag;

i Mellemslesvig ligger laden for sig, og i Nordslesvig består gårdene af fire længer.

R. Mejborg. Slesvigske Bøndergaarde i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede. Kbh. 1.—3. H. S. 1—76. 4°. 91.

Den nærmere omtale udsættes til værket er sluttet.

P. Lauridsen. Den danske Kongemagt og den nordslesvigske Bondestand i förrige Aarhundrede. (S. Å. 1889. S. 87—124.)

C. M. A. Matthiesen. Die Käseproduction in Eiderstedt im 17. Jahrhundert. (S. H. L. Z. 20. Bd. S. 245—68.)

Hvor betydelig denne har været, fremgår f. ex. af, at der i følge regnskaberne fra Tønnings byvægt i året 1610 udførtes c. 3 millioner pund over denne by.

Kirchhoff. Die frühere Irrenpflege in Schleswig-Holstein. (S. H. L. Z. 20. Bd. S. 131—92.)

Foruden at de sindssyge forblev i hjemmene, indsattes de hyppig af øvrigheden i afsidesliggende huse eller endog i arrester sammen med fangerne! En lang tid sendes de således til Glückstadt, og langt ind i vort århundrede holdt dette barbari sig. Således indsattes der endnu 1836 sindssyge i Flensborgs tugt- eller arbejdsbus. 1820 stiftes dog sindssygeanstalten ved Slesvig.

P. Knuth. Geschichte der Botanik in Schleswig-Holstein. 1. Theil. (Die Zeit vor Linné.) Kiel u. Lpz. 52 s. 90.

Korte levnedsskildringer af danske og tyske botanikere, særlig-fra det 17. årh., der har syslet med Sønderjyllands plante-verden, samt redegørelse for deres værker og standpunkt indenfor den botaniske videnskab.

Saxe. Krieger-Gräber und Denksteine auf Sundewitt und Alsen. Unter Benutzung der von Rickert und Plothe gesammelten Notizen. Mit einer Karte. Flensburg. 67 s. 90.

Aftrykker indskifterne på danske og tyske krigergrave, samt giver på enkelte steder uddrag af kirkebøgerne.

P. v. Hedemann. Inhalt des öffentlichen Archivs der Familie v. Hedemann, gen. v. Heespen, zu Deutsch-Nienhof. (S. H. L. Z. 20. Bd. S. 193—212. Jfr. 21. Bd. S. 392—94.)

Arkivet indeholder talrige aktstykker, dels i original dels i afskrifter, til hertugdømmernes historie, særlig i det 16.—18. århundrede.

N. N.

Små statistiske Meddelelser.

Ved H. P. Hanssen-Nørremølle.

I.

Udvandringen i Årene 1890 og 1891. *)

Udvandringen fra det tyske Rige er atter i så stærkt Tiltagende, at Regeringen i fuldstændig Modstrid med „det vingede Ord“: „den der ikke er tilfreds med vore hjemlige Forhold kan ryste Støvet af sine Tøfler og forlade Landet“ for Tiden søger at vanskeliggjøre og hæmme Udvandringen ved nye Lovbestemmelser.

Af hver 100,000 Indbyggere udvandrede:

	1890	1891
fra det tyske Rige	188	233
fra Kongeriget Preussen . .	201	264
fra Sønderjylland og Holsten	328	345

Skjøndt Udvandringen fra Preussens østlige Provinser har været særlig stærk i 1891 på Grund af den dårlige Høst og de høje Priser på Levnedsmidler, er Udvandringen dog fremdeles meget stærkere fra Hertugdømmerne end fra Kongeriget Preussen som Helhed. I alt udvandrede

*) „Statistische Uebersichten für die Provinz Schleswig-Holstein“ von Dr. L. Boysen. Kiel 1892. Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. Herausgegeben vom Kaiserlichen Statistischen Amt, Jahrgang 1891 und Jahrgang 1892.

der 1890 3,883 Personer og i 1891 4,207 Personer fra Hertugdømmerne til andre Verdensdele over tyske, hollandske og belgiske Havne. Regnes hertil den navnlig fra Sønderjylland meget betydelige Udvandring til Danmark og over danske Havne til andre Lande, vil Hertugdømmerne og da navnlig Sønderjylland komme til at stå med et endnu betydeligt højere Tal af Udvandrede pr. 100,000 Indbyggere.

Og hvis man så, som tyske Forfattere plejer, vil betragte Udvandringen som et Barometer, hvorpå man kan læse sig til Folkets Tilfredshed med de hjemlige Tilstande, får man for at bruge et mildt Udtryk -- i hvert Fald ingen høj Forestilling om Hertugdømmernes Lykke ved det preussiske Favntag.

II.

Prioritetsgjælden i Hertugdømmerne.

I Året 1889/90 er der i Sønderjylland og Holsten indtegnet nye Prioritetslån til en samlet Sum af

57,330,800 Mark i Byerne,

33,420,700 „ i Landdistrikterne.

Samtidig er der udslettet Prioritetsgjæld til en samlet Sum af

16,848,100 Mark i Byerne,

21,433,500 „ i Landdistrikterne.

Prioritetsgjældens absolute Stigning i Hertugdømmerne udgjør altså i Året 1889/90

40,482,700 Mark for Byernes Vedkommende,

11,987,200 „ for Landdistrikternes do.

I Landretsdistriktet Flensborg, som omfatter Kredsene Haderslev, Åbenrå, Sønderborg, Flensborg By

og Land, Tønder, Husum, Ejdersted og Slesvig er der i det samme År indtegnet nye Prioritetslån til en samlet Sum af

4,551,900 Mark i Byerne,

11,902,700 „ i Landdistrikterne

og udslettet Prioritetsgjæld til en samlet Sum af

2,194,800 Mark i Byerne,

8,276,200 „ i Landdistrikterne.

I dette Distrikt har Prioritetsgjældens absolute Stigning i Året 1889/90 altså udgjort

2,357,100 Mark for Byernes Vedkommende,

3,626,500 „ for Landdistrikternes do.

By og Land tilsammentaget har Prioritetsgjældens absolute Stigning i Landretsdistrikterne Altona og Kiel, som omfatter Holsten + Egernførde Kreds med 854,871 Indbyggere i Året 1889/90 udgjort 46,486,300 Mark eller 54,5 Mark pr. Individ af Befolkningen, mens Stigningen i Landretsdistriktet Flensborg og Sønderjylland ÷ Egernførde Kreds med 362,566 Indbyggere kun har udgjort 5,983,600 eller 16,6 Mark pr. Individ af Befolkningen.

At Resultatet falder så dårligt ud for Holsten *) skyldes hovedsagelig de store Byers Udvidelse. Prioritetsgjældens Tilvækst i Året 1889/90 udgjør nemlig

103,70 Mark pr. Individ i de holstenske Byer,

17,20 „ „ „ i de „ Landdistrikter,

23,40 „ „ „ i de sønderjydske Byer,

14,00 „ „ „ i de „ Landdistrikter.

*) Egernførde Kreds med 41,224 Indbyggere er her stadig regnet med til Holsten, fordi den hører til de holstenske Landretsdistrikter.

Skjønt Tilvæksten er meget stor for de holstenske Byers Vedkommende er den dog ikke særlig foruroligende, da der årlig rejses en Mængde Nybygninger i disse Byer, navnlig i Altona og Kiel, og Panteobjektets Værdi derfor også er stærkt stigende. Og det tør vistnok siges at være en meget tvivlsom Fordel for de sønderjydske Byer, at de opviser et så forholdsvis lavt Tal, da det finder sin naturlige Forklaring i deres Stagnation og Tilbagegang. Set i Forhold til Panteobjektets Værdi vil Forskjellen antagelig forsvinde.

Derimod konstaterer vi med stor Tilfredshed, at Prioritetsgjælden for Landejendommenes Vedkommende vokser stærkere pr. Individ i Holsten end i Sønderjylland. I dette Tilfælde har Panteobjektets Værdi ikke været stærkere stigende her end der. Sønderjylland har derfor en absolut Fordel i sit lavere Tal, og Forholdet forrykkes endnu yderligere til Gunst for dette Hertugdømme, fordi Folkemængden her aftager stærkt på Grund af Udvandring og allerede er betydelig mindre end i Holsten i Forhold til Panteobjektets Værdi. Konsekvenserne deraf er ulige behageligere for os end for Tyskernes „Nybyggerforening for Nordslesvig“, idet de i høj Grad vil krydse og vanskeliggjøre dens Forsøg på at importere Kjøbere fra Holsten til vore Landejendomme.

III.

Statens Kolonisationsforsøg i de polske Landsdele.

Den preussiske Landdag bevilligede som bekjendt i Sessionen 1885/86 100 Millioner Rigsmark til Opkjøb af polske Landejendomme, som af Hensyn til Tyskhedens Fremme atter skulde udstykkes og på billige Vilkår over-

lades til tyske Nybyggere. Regeringen ventede sig store Ting af denne Lov. Tyskerne skulde tage den polske Jord i Besiddelse og de polske Junkere — sagde Bismarck spottende i Landdagen — kunde gå til Monaco og bortspille Resten af deres Formue. — Der blev nedsat en såkaldt Nybyggerkommission (Ansiedlungskommission), som skulde forestå Opkjøbet og Udparcelleringen af Godserne.

Dette nye, hidtil ukjendte preussiske „Kulturarbejde“ vakte en hel Del Uro og Ængstelse, ikke blot blandt Polakkerne, men også blandt andre fremmede Nationaliteter indenfor det tyske Rige. Også disse Polakkernes Lidelsesfæller har af let forståelig Interesse fulgt Kommissionens Arbejde med Opmærksomhed. Ængstelsen er imidlertid forsvunden, efterhånden som det har vist sig, hvor lidt Staten i Virkeligheden har kunnet udrette ad denne Vej til Gavn for Tyskheden, og med stor Tilfredsstillelse kan vi nu på Grundlag af Nybyggerkommissionens egne Beretninger konstatere, at dette stort anlagte Germaniseringsforsøg langtfra at opfylde Bismarcks og hans Landsmænds Forventninger, må betragtes som betydningsløst i national Henseende.

Af Kolonisationsfondet var der faktisk den 1. Januar 1892 anvendt 36,070,828 Mark til Indkjøb af 58,526 Hektar polske Jorder. Af dette Areal var ialt 904 Gårde og Jordlodder med tilsammen 16,241 Hektar blevne overdragne til tyske Nybyggere. Disse Gårde repræsenterede en Værdi af 10,611,907 Mark. Nybyggerne har dem i Forpagtning eller i en Slags Arvefæste (såkaldte „Rentengüter“) og de Ydelser, som de svarer Staten, forrenter kun den i Gårdene anbragte Kapital med 2—3 pCt. Den øvrige Del af de opkjøbte Godser forvaltes endnu for

Statens Regning og kræver Tilskud i Stedet for at forrente Kjøbesummen. Desuden beløb Udgifterne til Kommissionen sig i 1891 til 339,704 Mark.

De af Nybyggerkommissionen opkjøbte Godser ligger rundt omkring i Provinserne Posen og Vestpreussen, som tilsammen har ca. 3 $\frac{1}{4}$ Mill. Indbyggere. Befolkningen på de udstykkede Godser udgjør ialt 5,082, af dem er imidlertid kun 2,412 fra andre Provinser, thi Nybyggerne er i Reglen nødt til at hjælpe sig med polske Tjenestefolk. Efter fem Års utrættelig Virksomhed har Nybyggerkommissionen altså trods stor Kapitalanvendelse kun opnået at få 2,412 Tyskere bosatte i polske Landsdele. Hvor meget det betyder, at dette tyske Element er bleven isprængt en Befolkning af henvend 2 Mill. Polakker, vil man måske bedst indse, når man hører, at alene Udvandringen fra disse Provinser til andre Verdensdele i 1891 udgjorde 34,000 Personer, hvoraf forholdsvis flere var Tyskere end Polakker. De Pladser, der bliver ledige som Følge af dette stærke „Tog mod Vest“ besættes for en stor Del atter af russiske og østerrigske Polakker, som man af Mangel på Arbejdskraft igjen har måttet tillade at indvandre i disse Provinser. Over for denne stærke Folkebevægelse har en kunstig fremhjulpet Indvandring af et Par Tusinde Tyskere ingen nævneværdig Betydning.

Dertil kommer så, at Kolonisationsforetagendet har haft flere for Tyskheden uheldige Virkninger.

1) er der oprettet en polsk Redningsbank, som har opkjøbt en Række tyske Godser i Posen og Vestpreussen, og udstykket dem til Polakker, og som desuden med nationale Formål for Øje afgiver et økonomisk Rygstød for Polakkerne i andre Henseender.

2) har Opkjøbet af polske Ejendomme medført en stærkere polsk Indvandring til Byerne, hvor det tyske Element før var helt fremherskende nu derimod trænges mere og mere tilbage. En Del Kapital, som var bundet i Landejendomme mod Ejernes Ønske, har ved Regeringens Hjælp revet sig løs, og er til Skade for Tyskheden indtrådt i Konkurrencearbejde med tysk Kapital i Byerne.

3) har den bismarckske Tvangspolitik i høj Grad skærpet Modsætningerne mellem Polakkerne og Tyskerne, og som Følge deraf er der aldrig bleven afgivet så mange polske Stemmer, som ved Rigsdagsvalget i 1890. Ialt er der bleven afgivet:

206,346	polske	Stemmer	1884,
221,825	„	„	1887,
246,773	„	„	1890.

Og endelig kan endnu fremhæves, at Nybyggerkommissionen selv klager over, at Nybyggerne i høj Grad skuffer de til dem stillede Forventninger. De har tilsyneladende alle udmalet sig Nybyggerlivet langt mere glimrende, end det i Virkeligheden er. Som Følge deraf er de gennemgående bange for at arbejde så hårdt, som små Landbrug kræver det i disse Egne, når Velstand skal oparbejdes. De stoler i Reglen altfor meget på og anser sig som Tyskhedens Pionerer for berettigede til at kræve Statshjælp, og har som Erfaringen viser, i det hele afgjort Hang til at leve over Ævne. Enkelte er allerede gåede fallit, og en Del har erklæret sig ude af Stand til at svare de dem af Nybyggerkommissionen pålagde Ydelser til Staten. Beretningerne viser kort sagt, at Tyskerne ligeså lidt har Gavn og Glæde, som Bismarck og den preussiske Landdag har haft Ære af 100 Million-Bevillingen.

IV.

Gårdkjøb i Nordslesvig af sydfra Indvandrede fra 1865—1890.

Udvandringen fra Nordslesvig har som bekendt været meget betydelig siden 1864, idet der med et rundt Tal er udvandret ca. 50,000 Personer. Det er en Selvfølge, at der til Gjengjæld har fundet nogen Indvandring Sted, men Indvandringen har dog været forholdsvis ubetydelig, da Befolkningen er aftaget med ca. 12,000 Individier siden 1867, skjønt det årlige Fødselsoverskud har udgjort ca. 1 pCt. Det er ikke her Hensigten at undersøge, hvor stor Indvandringen i det hele har været, men kun at påvise, hvormange nordslesvigske Gårde den har bragt i tysksindede Ejeres Hænder. Ved „Gårde“ forstås Grundjendomme i alle Størrelser fra de store alsiske Herregårde til Smågårde på Hedeegnene, som drives ved Hjælp af to Heste. Til „Nordslesvig“ regnes som sædvanlig de fem Hoveddele: Haderslev Øster- og Vesteramt, Åbenrå Amt, Sønderborg Amt og Tønder Nørreamt.

År	Gårde kjøbt	År	Gårde kjøbt
1865	3	1878	1
66	2	79	—
67	1	80	1
68	4	81	1
69	2	82	3
70	2	83	1
71	1	84	1
72	—	85	1
73	1	86	6
74	1	87	5
75	4	88	4
76	5	89	3
77	2	90	5

12 Gårde er desuden opkjøbte fra 1865—90 uden at et bestemt Årstal kan opgives. Alle disse Gårde er dog opkjøbte før 1887.

Tavlen viser, hvormange Gårde, der er opkjøbt af sydfra Indvandrede fra 1. Jan. 1865 til 31. Decbr. 1890.

For 12 Gårdes Vedkommende har et bestemt Årstal ikke kunnet opgives. Ialt er der opkjøbt **72** Gårde af sydfra Indvandrede i de nævnte 25 År. Nogle af Gårdene har imidlertid skiftet Ejere flere Gange, og er atter solgte til indfødte Nordslesvigere. Et Par Godsejere har opkjøbt hver flere Herregårde uden at bosætte sig i Nordslesvig, og endelig er et Par Gårde blevne kjøbte ved Tvangssalg af Pengeinstitutter sydpå. Der er altså ikke indvandret så mange Ejere, som der er kjøbt Gårde. Ialt findes der kun ca. 60 i det nævnte Tidsrum sydfra indvandrede Gårdere i Nordslesvig. De fleste (49) er indvandrede fra Angel, Ejdersted og Holsten, Resten fra det øvrige Tyskland. Angelboerne nedsætter sig med Forkjærlighed på Vesterregnen, hvor de kan få et forholdsvis stort Jordområde for en lav Pris. Det går dem imidlertid ofte som Fynboerne, der kommer til Vestjylland: de har vanskeligt ved at ernære sig og må ikke sjældent atter afhænde de kjøbte Ejendomme efter nogle Års Forløb.

Af de opkjøbte Gårde ligger 21 i Haderslev Østeramt, 12 i Haderslev Vesteramt, 19 i Åbenrå Amt, 14 i Sønderborg Amt og 6 i Tønder Nørreamt. Indvandringen har altså været stærkest i Haderslev Østeramt. Det har sin Grund i, at den nordslesvigske Befolkning har vanskeligt ved at finde indfødte Kjøbere til de større Landejendomme. Det er for det meste store Bøndergårde i Haderslev Østeramt, der er opkjøbte af holstenske Godsejeres yngre Sønner. Men det går ikke sjældent disse nye Gårdejere ligesom Angelboerne på Vesterregnen: de har vanskeligt ved at klare sig, da Gårdene kaster for lidt af til, at de kan leve, som de er vant til hjemme fra. — Også i Sønderborg Amt er det fortrinsvis store Ejendomme,

Herregårde, Stamparceller og Teglværker med tilhørende Landejendom, der er blevne opkjøbte af Indvandrede. Af de 14 Gårde, der ialt er opkjøbte i dette Amt, er kun 4 almindelige Bøndergårde, og af Resten har ikke få haft tysksindede Ejere før 1848.

Der findes ialt 5,950 Gårde i Nordslesvig. Altså er der trods den store Udvandring kun solgt 1,2 pCt. af de nordslesvigske Gårde til sydfra Indvandrede fra 1865—90. Og i det samme Tidsrum har indfødte Nordslesvigere købt ikke så få Gårde af Tyskere, som tidligere var indvandrede i Sønderjylland.

Erfaringen viser, at de indvandrede Gårdejere lever isolerede, afsondrede fra og uden Indflydelse på Befolkningen, for så vidt de har købt større Ejendomme. De mindre Ejendomsbesiddere derimod assimileres af den danske Befolkning, deres Børn bliver i Reglen dansktalende og indifferente i politisk Henseende, stundom også dansksindede. Kun i et enkelt Sogn, Riis ved Abenrå, findes der så mange indvandrede Gårdejere, at de danner en lille tysk Koloni. Iøvrigt kan man ikke tillægge denne Gren af Indvandringen sydfra national-politisk Betydning.

